



UiO • Universitetet i Oslo

All makt i dette slott?

Trekongemøtet i 1939 som uttrykk for skandinavisk kongemakt i mellomkrigstiden

Ole-Jørgen Schulsrud-Hansen

Masteroppgave i historie
60 poeng

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Det humanistiske fakultet

Universitetet i Oslo

Vårsemesteret 2022

© 2022 Ole-Jørgen Schulsrud-Hansen

All makt i dette slott?

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Representralen, Universitetet i Oslo

Til Elin Floberg

Den beste læreren en ungdomsskolenerd kunne ha

Forord

Arbeidet med denne masteroppgaven har både vært utfordrende og lærerikt. Jeg har endelig fått gjøre det jeg alltid har drømt om, nemlig å forske på monarkisk historie. I denne sammenheng er det en del mennesker som fortjener en takk.

Jeg må få begynne med å takke Hans Majestet kong Harald V for tilgangen til diverse arkivalier ved Det kongelige hoff, inkludert kong Haakon VII's dagbok. Her fortjener også Sigrid Norrøne Beck, arkivleder ved Det kongelige hoff, en stor takk for hjelpen. Dernest følger Hans Majestet kong Carl XVI Gustav for tilgangen jeg fikk til alt jeg søkte om av Gustav Vs arkiv ved Bernadotteska Arkivet ved Stockholm Slott. Denne takken tilfaller også Arvid Jakobsson, leder for Bernadotteska Arkivet.

Stor respekt og dyp takknemlighet fortjener professor Einar Lie, som har vært veilederen min på dette masterprosjektet. Uten hans detaljkunnskap og interesse ville aldri denne oppgaven ha sett ut som den gjør nå. Jeg takker særlig for at han har styrt meg vekk fra de litterære krumspringene jeg er tilbøyelig til å gjøre, og ført meg inn på det rette akademiske spor. Professor emeritus John Peter Collett takkes for hans hjelp med å finne kilder til svensk kongemakt på 1800-tallet.

Det er ganske mange utenfor slott og universitet som fortjener en takk. Først Tor Bomann-Larsen, for hjelp med innskrenking av oppgaven før jeg presenterte den på UiO og at han har stilt sin kunnskap og private bibliotek til disposisjon. Deretter Thorleif Dahls legat for historisk forskning, uten deres støtte kunne jeg verken ha kjøpt inn nødvendige bøker eller gjennomført utenlandsreisene så knirkefritt som det har gått. Så, en stor takk til mine korrekturlesere: tante Len, bestemor på Brekke og mamma. Uten dere hadde ikke oppgaven hatt den gode flyten jeg føler den har. De andre familiemedlemmene hjemme i Skarpsnoveien fortjener også en takk for tålmodighet med en tidvis humørsyk masterstudent. Takk til Thea Hellbardt for oversettelsen av kildene fra Det tyske riksarkivet. Samtidig må jeg også få takke Bente Roa Syvertsen ved Mjøndalen bibliotek for sårt tiltrengte avbrekk fra skrivingen i form av hyggelige samtaler. En posthum oppmerksomhet til mormor og bestefar på Brekke. Dere er dypt savnet.

Sist, men ikke minst, mine gode venner fra tidligere skole, teater- og universitetskretser. Dere er ikke perfekte, men det er jaggu ikke langt unna.

PS: Alle feil og mangler er mine egne.

Sammendrag

Den monarkiske tidsalder var over i 1918. Ved fredstraktaten i Versailles 11. november 1918 så verden annerledes ut fra hva den hadde gjort fire år tidligere. Det tyske, østerriksk-ungarske, og russiske imperiet ble henstilt til historiens ødemark. Deres tid var over. Spol 21 år frem i tid, til Stockholm 1939. Kongene av Norge, Sverige, og Danmark, samt Finlands president, møttes for å diskutere hvordan Skandinavia og Norden skulle møte trusselen fra Sovjetunionen. 2. verdenskrig var godt i gang allerede, da den hadde brutt ut 1. september 1939. Kong Gustav V av Sverige ønsket at kongene igjen skulle møtes for å diskutere en nøytralitetspakt mellom de skandinaviske landene og Finland. Nøytralitetspolitikken hadde stått Skandinavia bi under 1. verdenskrig, og det var ingenting som tilsa at denne politikken ikke skulle kunne anvendes igjen. Det var tross alt de samme stridende parter.

18. og 19. oktober møttes kong Haakon VII av Norge, kong Gustav V av Sverige, Christian X av Danmark, og president Kyosto Kallio av Finland i Stockholm. Spørsmålet jeg har stilt, er om det fantes noen kongemakt i mellomkrigstiden. Svaret er kort sagt «nei». Måten jeg kom frem til dette var ved nøye kildearbeid ved Slottet i Oslo og Stockholm Slott.

Brevveksling mellom Christian X og Gustav V i starten av september 1939 viste at det var Christian som tok initiativet til møtet, ikke Gustav, som tidligere antatt. Dette er det tydeligste beviset på at kongene tar initiativ, og det nærmeste vi kommer at kongene tar del i det politiske livet. Denne deltagelsen er ganske tannløs, da Gustav V skriver til Christian at han må snakke med regjeringen først.

Det symbolske aspektet er mer fasettert. Mediene tilla kongene en symbolsk viktighet, den auraen av mystikk og kontinuitet de folkevalgte trengte for å kunne gjøre jobben sin i fred. Talene kongene holdt ved møtets siste dag viser dette helt eksplisitt. Det skal også nevnes at de tre kongene denne oppgaven tar for seg hadde forskjellig innfallsvinkel til kongerollen. De tre konstitusjonelle krisene oppgaven nevner viser at Christian og Gustav ønsket en politisk aktiv rolle. Kong Haakon hadde på den annen side innsett at han bare hadde en symbolsk rolle, og den skulle opprettholdes. Kort og godt har jeg kommet frem til at den reelle kongemakten var borte ved opptakten til 2. verdenskrig, men at den symbolske fortsatt hang ved.

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL I – INNLEDNING	7
PROBLEMSTILLING.....	8
FORSKNINGSSTATUS	9
KONGEMAKT I ET ANALYTISK PERSPEKTIV	11
KILDER	13
METODE.....	15
STRUKTUR OG GJENNOMFØRING.....	15
KAPITTEL II – MONARKIET: FRA ENEVELDET OG FREM TIL PARLAMENTARISMEN...17	
DANMARK-NORGE UNDER ENEVELDET	18
NORGE ETTER 1814.....	20
DANMARK ETTER 1814.....	23
SVERIGE UNDER ENEVELDET	25
SVERIGE ETTER 1809	28
DELKONKLUSJON KAPITTEL II	31
KAPITTEL III – KONGEMAKT FRA 1905 TIL 1920	33
ORDENSKRISEN I NORGE	33
BORGÅRDSKRISEN I SVERIGE	37
PÅSKEKRISEN I DANMARK.....	43
DELKONKLUSJON KAPITTEL III.....	49
KAPITTEL IV – TREKONGEMØTET I ET HISTORISK PERSPEKTIV	50
KALMARUNIONEN.....	50
SKANDINAVISMEN	51
TREKONGEMØTENE I 1914 OG 1917.....	53
KAPITTEL V – TREKONGEMØTET I 1939	56
OSLOSTATENE	56
MINISTERMØTENE 1935-1939	57
FINLANDS SITUASJON FØR MØTET.....	59
TREKONGEMØTET.....	60
ETTER MØTET	71
KONKLUSJON – KONGEMAKT I MELLOMKRIGSTIDEN	76
KILDELISTE	79
ARKIVKILDER	79
BIBLIOGRAFI.....	80

Kapittel I – Innledning

«Je suis l'état, l'état cest moi». Jeg er staten, staten det er meg. Et av Ludvig XIVs mest kjente sitater. Kongen skal ha sagt dette etter at hans riksrådsleder kardinal Mazzarin var død. Det har siden stått som eksempel på den formen et monarki bør ha for at kongen skal sitte med all makt. Eneveldet.

Kongene og keiserne som regjerte med absolutt og autokratisk makt, regjerte på Guds nåde. En etablert sannhet som delte samfunnet hierarkisk med Bibelen som fortegn, en samfunnsform historikere har omtalt som føydalismen. Kongen var på toppen, deretter kom adelen og geistligheten, og på bunn var alle de andre. Historiens gang har derimot en tendens til å velte etablerte sannheter.

Ludvig XIVs Frankrike og dets folk endret seg drastisk utover på 1700-tallet. Det siste kongeparet av Frankrike, Louis XVI og Marie Antoinette, opplevde å bli et hode kortere i 1793. Med det var historien endret for alltid. Guds nåde eller ei, hadde du ikke folkets nåde kunne du ende på skafottet.

1800-tallet ble forfatningenes år. I 1809 fikk Sverige en statsforfatning etter å ha kastet Gustav IV ut av landet. Norge fikk sin grunnlov etter en politisk stressmanøver mellom sine to unioner, mens Danmark fikk sin grunnlov i 1848, av samme mann som regjerte Norge i de 154 dagene fra 17. mai til 4. november 1814. Kongene var ikke lenger Guds direkte instrumenter på jorden, fra da av måtte de forholde seg til nedskrevne lover og regler.

Den monarkiske tidsalder var over i 1918. Ved fredstraktaten i Versailles 11. november 1918 så verden annerledes ut fra hva den hadde gjort fire år tidligere. Det tyske, østerriksk-ungarske, og russiske imperiet ble henstilt til historiens ødemark. Deres tid var over. Spol 21 år frem i tid, til Stockholm 1939. Kongene av Norge, Sverige, og Danmark, samt Finlands president, møttes for å diskutere hvordan Skandinavia og Norden skulle møte trusselen fra Sovjetunionen. 2. verdenskrig var godt i gang allerede, da den hadde brutt ut 1. september 1939. Kong Gustav V av Sverige ønsket at kongene igjen skulle møtes for å diskutere en

nøytralitetspakt mellom de skandinaviske landene og Finland. Nøytralitetspolitikken hadde stått Skandinavia bi under 1. verdenskrig, og det var ingenting som tilsa at denne politikken ikke skulle kunne anvendes igjen. Det var tross alt de samme stridende parter.

18. og 19. oktober møttes kong Haakon VII av Norge, kong Gustav V av Sverige, Christian X av Danmark, og president Kyosto Kallio av Finland i Stockholm. De hadde med seg sine respektive utenriksministre, og skulle da i løpet av to dager prøve å finne et felles mål, enten for nøytralitetspolitikk eller ved å ta side i krigen de antok ville spre seg. De tette dynastiske båndene mellom Europas kongehus var ikke lenger like tette. Det var nå Christian IXs barnebarn og oldebarn som satt på de tronene som var igjen. Samtidig hadde verden utviklet seg i en mer demokratisk retning, hvor kongene var marionetter med en stemme de fleste folkevalgte ikke ønsket å høre. Hva var da meningen med Trekongemøtet i 1939? Kan dette møtet forstås som et uttrykk for skandinavisk kongemakt i mellomkrigstiden? Det ønsker denne oppgaven å finne ut av. En kan spørre seg om kongene bare var symbolske barn på 30-tallet, at de skulle sees, men ikke høres.

Problemstilling

Til tross for fyrstenes maktesløse posisjon har dette møtet blitt kalt Trekongemøtet. Dette navnet spilte på møter de samme tre kongene hadde hatt før og etter 1. verdenskrig. Møtet er derimot særdeles lite omdiskutert, til tross for at det fant sted knappe måneden før Vinterkrigen mellom Finland og Sovjetunionen begynte. Under møtet var det Sovjetunionen som var hovedfokus. Gustav V fryktet den Røde fare, spesielt grunnet dens nærhet til Sverige. Fem måneder etter møtet, i april 1940, ble Norge og Danmark også invadert, da av Det tredje riket.

Problemstillingen vil være: hva var kongemakt i mellomkrigstiden? Herunder vil det ligge to bispørsmål: Hvordan forsto kongene Haakon VII, Christian X og Gustav V sin egen rolle og makt, her med eksempler fra Ordenskrisen i Norge, Borggårdskrisen i Sverige og Påskekrisen i Danmark. Er Trekongemøtet i 1939 et uttrykk for kongemakt i mellomkrigstiden, hvilken funksjon hadde kongene og hva ble diskutert? Og til slutt, hvilken effekt hadde kongenes tilstedeværelse på dette møtet, både formell og uformell, eller hverken eller? Til slutt er det et viktig tilleggspunkt at jeg ønsker å vurdere kongene ut ifra sin samtid, både reelt og

symbolsk, og den historiske konteksten de befant seg i. Alle tre kongene regjerte over land der kongene hadde vært eneveldige, noe som kan ha påvirket deres handlinger.

Forskningsstatus

Når det kommer til forskningsstatus, liker jeg å kalle meg selv «greven av bar bakke». Lite er skrevet om kongemakten i mellomkrigstiden, i alle de tre land oppgaven skal ta for seg. Enda mindre er skrevet om Trekongemøtet i 1939. Tor Bomann-Larsens biografiomtett om kong Haakon og dronning Maud setter Norge i en særstilling hva denne oppgaven angår. Men selv i dette monsterverket er ikke mer enn 6 sider bevilget til Trekongemøtet i 1939. Dette er derimot ikke overraskende, da Bomann-Larsen tross alt satte ut med spiss blyant for å skrive Skandinavias største biografi. Det er praktisk talt ikke mulig å få skrevet ned alt som har skjedd i en konges liv, ei heller på åtte bøker. Norske fagbøker er heller ikke til stor hjelp. I fagboken *Norsk historie etter 1905: Vegen mot Velstandslandet* nevnes kong Haakon VII kun med ett eneste lite ord. Bortsett fra beskrivelsen av hvordan Haakon, som nykronet konge, mistet kommandoen over forsvaret i 1911,¹ så er han som forduftet. At en konge som regjerte i 52 år, gjennom to verdenskriger, utallige kriser, og den spede begynnelsen på velferdsstaten ikke har sitt navn i registeret bakerst i boken kan forklares på én eneste måte: kongen hadde ingen innvirkning på historiens gang. Det er symptomatisk at historikere som spesialiserer seg på moderne historie utelater kongene. Det store spørsmålet er om dette er med rette.

Situasjonen i Sverige og Danmark er likedan. Knud J. V. Jespersen har skrevet biografien *Rytterkongen – et portræt av Christian X* med utgangspunkt i dagbøkene til danskekongen.² Biografien skrevet av professor emeritus Jespersen nevner ikke Trekongemøtet med ett eneste ord. Det meste av generelt dansk kongelig historiestoff sentrerer seg rundt Danmark-Norge, eneveldet og dets utvikling i tidlig moderne tid. Det samme gjelder Sverige. Biografiene om Gustav V er også korte, men det er gjort mer forskning på Gustav Vs aktive rolle i bøkene *Med kongen som verktøy* av Axel Odelberg og *Förtroligt och hemligt: kunglig utrikespolitikk och svensk neutralitet under andra världskriget* av Gunnar Richardson. For øvrig er det meste av forskning som er gjort på svenskekongen basert på hans brevveksling

¹ Ole Svein Stugu, *Norsk historie etter 1905: Vegen mot velstandslandet*, (Det norske Samlaget, 2. opplag, 2018), s. 44.

² Knud J. V. Jespersen, *Rytterkongen – Et portræt av Christian X*, (Aarhus Universitetsforlag, 2008).

med Hitler, samt telegrammet han sendte til kong Haakon i juni 1940 (om å få prins Harald på tronen som barnekonge). Alle disse tre kongene regjerte gjennom to verdenskriger, det eneste stedet i verden hvor tre grensende land hadde samme (respektive) monark gjennom de to verdenskrigene.

Det heldige er at de tre krisene som skal stå som eksempel på kongenes egenrådige handlinger like før og like etter 1. verdenskrig, er godt forsket på. Ordene «egenrådige handlinger» må her forstås som at kongene gikk utenfor sine konstitusjonelle rammer og arbeidet mot sine ministerier. Bomann-Larsen skriver mye om kong Haakons kamp mot Gunnar Knudsen og hans ministerium for å bevare, i alle fall, de symbolske sidene ved monarkiet. Det er ikke mange andre studier en kan finne på Ordenskrisen, men ettersom arbeidet til Bomann-Larsen blir referert til i sin helhet i *Grunnloven: en historisk kommentarutgave*, velger jeg å ta utgangspunkt i dette.

Borggårdskrisen blir også nevnt i Bomann-Larsens bøker, men tillegges ikke mye oppmerksomhet. Det mangler dog ikke forskning på tema, tvert om. Axel Odelberg har skrevet en velutført bok om tema, *Med kongen som verktøy*, som tar for seg forhistorien til Borggårdskrisen, altså forsvarsspørsmålet. Den tar for seg hendelsene i kronologisk rekkefølge og setter disse i en kontekst av «scener», eksempelvis Drottningholm Slot dagene før kong Gustav V holdt talen som fikk regjeringen Staaff til å gå av.

Jespersen har en egen del av *Rytterkongen* dedisert til Påskekrisen, samt at Tage Kaarsted skrev en bok spesielt om dette tema, ved navn *Påskekrisen 1920*. Kaarsted er kjent som en pålitelig og dyktig historiker på moderne dansk historie, og ettersom han ble ansatt som kongelig ordenshistoriograf i Danmark i 1976, virkelig hadde kontroll også på det kongelige. Bomann-Larsen har også et kapittel om Påskekrisen, ettersom kong Haakon var kong Christians bror, og selvfølgelig interesserte seg for, og stilte spørsmål ved, brorens handlinger i påskedagene 1920.

De 21 årene mellom 1. og 2. verdenskrig faller ofte mellom to stoler, nettopp av den grunn at de er mellom to verdenskriger. Samtidig mister monarkiet mange av sine interessante sider etter den første verdenskrigen, men det betyr ikke at den er borte. Selv om kongemakten hadde mistet sin politiske makt, er symbolet fortsatt sterkt.

Kongemakt i et analytisk perspektiv

Da første del av denne oppgaven skal bli brukt til å beskrive kongemaktens utvikling fra eneveldets dager til 1. verdenskrig, er det betimelig å stille spørsmålet «hva er kongemakt?». Dette er ikke et spørsmål med ett enkelt svar, men med mange forskjellige tolkninger.

Den engelske journalisten og forfatteren Walter Bagehot skrev ekstensivt om det britiske monarkiet i sin bok *The English Constitution*. Boken er et halv-satirisk verk som setter lys på de symbolske sidene ved monarkiet. I sin edleste enkelhet, mener Bagehot, er monarkiet en god statsform fordi den er lett å forstå.³ En monarks legitimitet og makt er arvet fra hans forgjengere, gitt makten av Gud.⁴ Den samtidige monarken trenger ikke nødvendigvis å være av Guds nåde, men så lenge den er etterkommer av en monark av Guds nåde vil den nåværende monarken tjene på dette.

Monarkiets regler og prinsipper griper om seg i samfunnet, blant underklassen så vel som intelligentsiaen; det konstitusjonelle monarkiet har forståelige sider for den fjerne allmuen, samt kompliserte lover og forestillinger for de interesserte få.⁵ Det symbolske med monarkiet treffer også de fleste. Hvis det er en familie på tronen, slik England hadde under dronning Victoria, og Danmark hadde under Christian IX, fjernes draget av overhøyhet, og trekker kongefamilien nærmere det allmenne dagliglivet.⁶ Dette i seg selv trenger dog ikke være negativt. Med den nevnte legitimiteten fra forgjengerne vil kongefamilien likevel ha et slør av mystikk. Den fremste blant likemenn uten egentlig å være det. Et ideal å strekke seg etter for borgerskapet.

Bagehot setter monarkiet og republikken opp mot hverandre i én enkelt setning: monarkiet er en styreform der nasjonens oppmerksomhet er rettet mot en person som gjør interessante ting, mens republikken er en styreform hvor oppmerksomheten er rettet mot flere personer som gjør uinteressante ting.⁷ Er oppmerksomheten rettet mot monarken, da kan de folkevalgte få jobbe i fred. Monarkiet fungerer derfor også som en forkledning.⁸ Den arvelige makten en

³ Walter Bagehot, *The English Constitution*, (Little, Brown and Company, 1873), s. 99. hentet 26.04.2022 (<https://archive.org/details/cu31924021830728/page/n147/mode/2up?view=theater>).

⁴ Ibid., s. 102.

⁵ Ibid., s. 103.

⁶ Ibid., s. 104.

⁷ Ibid., s. 104.

⁸ Ibid., s.

monark besitter, som i hovedsak gis videre til neste generasjon ved dødsfall, er en nyttig Potemkin-landsby for de folkevalgte. Mens det er utskiftninger av de som faktisk styrer landet, vil monarkens symbolske evighet skygge for regjeringsskifte og heller gi uttrykk for kontinuitet. Dette symboliserte kong Haakon ved Hornsruds regjeringdannelse 28. januar 1928, da høyresiden ikke ønsket at Christopher Hornsrud skulle få danne regjering, men kongens parlamentariske plikter gikk foran. Det som kunne vært en stor overskrift, «Arbeiderpartiet stifter regjering», ble i større grad en naturlig regjeringdannelse, da kong Haakon VII sto som en symbolsk garantist for fortsettelsen av status quo. Kongen fungerer altså som en mellommann.⁹

Carl-Erik Grimstad, norsk politiker (V), cand. polit., og tidligere soussjef ved Slottet, har skrevet om kongemakten i sin mastergradsavhandling *Kongemakten: En studie av endringer i det norske parlamentariske monarkis autoritetsgrunnlag og virkemåte*.¹⁰ Grimstad skriver at den lovmessig forankrede autoriteten til kongemakten er borte mens den faktiske autoriteten til institusjonen opprettholdes.¹¹ Det er altså stor forskjell på *de jure* og *de facto* makt. I tillegg er autoritet og legitimitet nært knyttet sammen, ifølge Grimstad.¹² Autoriteten kommer fra lovteksten eller det som fastsetter monarkens makt, mens legitimiteten kommer fra de tidligere fyrstene eller slekten. Kong Haakon VII fikk autoritet via Grunnloven, men legitimitet fra fyrstehuset, Slesvig-Holstein-Sønderburg-Glücksburg, som igjen kunne spores tilbake til de danske Oldenburger-kongene av Danmark og Norge. Christian X hadde selvfølgelig samme grunnlag. Gustav V, derimot, var bare femte generasjons Bernadotte-monark, og kunne på farssiden bare spore genene sine tilbake til en sakfører fra det sydlige Frankrike. Gustavs oldefar, Karl Johan, fikk giftet sin sønn til kongelig autoritet. Oscar I giftet seg i 1823 med Josefine av Leuchtenberg. Hennes far, Eugéne, kom fra den gamle franske adelsfamilien Beauharnais. Ikke nok med at hennes familie var gammel, adelig og vel ansett, men hennes søsken giftet seg inn i monarkier av virkelig rang; broren August giftet seg med Maria II av Portugal, søsteren Amélie giftet seg med Pedro I av Brasil, og den yngste broren, Maximilian, giftet seg med storhertuginne Maria Nikolaevna, eldstedatteren til Nikolai I av Russland.¹³ Ved ett eneste giftermål hadde Karl Johan klart å skape en legitimitet for sitt

⁹ Arne Fliflet, *Grunnloven: Kommentartutgave*, (Universitetsforlaget, 2005), s. 55.

¹⁰ Carl-Erik Grimstad, *Kongemakten: En studie av endringer i det norske parlamentariske monarkis autoritetsgrunnlag og virkemåte*, Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo, 2000.

¹¹ Ibid., s. 29.

¹² Ibid., s. 30.

¹³ Erik Bjørnskau, *Carl XIV Johan: En franskmann på nordens trone*, (J. W. Cappelens forlag, 1999), s. 553.

fyrstehus. Denne legitimiteten ble enda sterkere da Karl IV ble konge, da en tredjegerasjonsmonark vil nyte mer legitimitet enn sine forgjengere. Dette var også tilfelle i Storbritannia under Hannover-kongene. Ikke før Georg III (1738 – 1760 – 1720) ble hannoveranerne akseptert og fikk den legitimitet og autoritet de fortjente.¹⁴

Kongemakten er altså mest symbolsk. Slik fremkommer det i alle fall av de to overstående forfatterne. Den fungerer som et slør av pomp og prakt over parlamentariske regjeringer som ikke har snev av det. Kongen har «rett til å bli rådspurt, rett til å oppmuntre og rett til å advare».¹⁵ Kongen fungerer altså som sine rådgiveres rådgiver, men må være forsiktig og unngå å yte press på den folkevalgte.¹⁶ Monarken er maktmessig bare et symbol, men autoriteten og legitimiteten i embetet skaper den symbolske kongemakten, for i praksis er det utviklet en sedvane om at Kongen alltid treffer sine statsbeslutninger i Statsråd, ergo, kongen har ingen makt.¹⁷

Kilder

Når det gjelder den generelle beskrivelsen av monarkiets utvikling i Norge, Sverige, og Danmark bruker jeg diverse bøker og fagartikler. Om Danmark-Norge har jeg brukt forskningsartikler skrevet om enevoldstiden 1660 – 1814 (1848)¹⁸, og det velutførte verket *Magt og Pragt: eneveldet 1660 – 1848*. Om Sverige blir også fagartikler, samt boken *Charles XI and Swedish absolutism: 1660 – 1697* grunnlaget for beskrivelsen av eneveldet. Ettersom Sveriges kongelige enevoldsmakt står historisk i en annen tradisjon enn den danske, da den oftest deles i to: det karolingiske og det gustavianske eneveldet,¹⁹ vil det også bli brukt flere forskningsartikler på dette tema. For Norges del sammenfaller utviklingen av monarkiet med Danmark i perioden 1660 – 1814. Deretter legges *Grunnloven: en historisk kommentarutgave* til grunn for beskrivelsen av tankene rundt kongemakten etter Norge fikk sin selvstendighet.

¹⁴ Bagehot, *The English Constitution*, s. 108.

¹⁵ Fliflet, *Grunnloven: Kommentarutgave*, s. 55.

¹⁶ *Ibid.*, s. 55.

¹⁷ *Ibid.*, s. 67.

¹⁸ Eneveldet i Danmark ble avskaffet i 1848.

¹⁹ Trond Norén Isaksen, «bokomtale Lungby, Mentz, Olsen-Jørgensen, magt og pragt: eneveldet 1660 – 1848», *Historisk tidsskrift*, årgang 90 (2), 2011 (<https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.18261/ISSN1504-2944-2011-02-16>), hentet 17. 12. 2021 11:20.

Flere pensumbøker fra bachelorstudiet i historie ved universitetet i Oslo brukes som rene referanseverk for referanser av den beskrivende typen. Spesifikt om kong Haakon, og forholdene mellom de skandinaviske kongehusene, vil Tor Bomann-Larsens biografiverk om kong Haakon og dronning Maud brukes flittig. Bruken av denne oktetten vil flere ganger sammenfalle med bruken av *Grunnloven: en historisk kommentarutgave* generelt, spesielt ved beskrivelsen av grunnlovsendringene regjeringen Knudsen ønsket å gjennomføre etter deres tiltredelse i 1913.

For å finne ut hva Trekongemøtet var har jeg gått direkte til kildene. Jeg har brukt mange timer ved Riksarkivet i Oslo, hvor det i hovedsak ble funnet papirer fra de foregående møtene for Trekongemøtet i 1939. Jeg har også vært på Slottet i Oslo, hvor jeg fikk tilgang til kong Haakon VII's dagbok, og diverse andre papirer, både Gustav Vs invitasjon og et notat fra uteniksråden. Bernadotteska arkivet i Stockholm Slott har også vært særdeles behjelpelige. Der har jeg fått tilgang til store deler av Gustav Vs arkiv, der jeg fant et brev som omtalte møtet. Christian X's arkiv ved Rigsarkivet i København har jeg ikke fått tilgang til. Ifølge den ansatte jeg kommuniserte med ville jeg ikke finne noe av interesse, men jeg fikk tilgang til Udenrigsministeriets arkivalier fra møtet, som delen om selve Trekongemøtet kommer til å bygge på. Som nevnt i delkapittelet om forskningsstatus, så er det ikke mye å hente fra forskningslitteraturen. Jeg har derfor prøvd å favne så bredt som mulig kildene som omtaler Trekongemøtet. Jeg har fått tak i ambassadørrapporter fra Det tredje rikets ambassadør til Sverige, Victor av Wied, samt fra den tyske legasjonssekretæren i Oslo. Grunnet covid-19 fikk jeg ikke muligheten til å dra til England og se rapportene derfra. Mine grunnleggende ferdigheter i russisk har ikke vært til hjelp med oppgaven, da jeg ved korrespondanse med Den russiske føderasjons historiske arkiv ikke fikk noe godt svar angående ministerrapporter fra Stockholm til Sovjetunionen. For det første fantes det ingen e-post adresse til dette arkivet, så jeg måtte forfatte et skriftlig brev på russisk ved hjelp av min foreleser i Russisk grammatikk ved UiO. Ambassadørrapporten jeg etterspurte var fra 1939, men nettsiden jeg ble henvist til inneholdt bare rapporter etter 1940. Krigen i Ukraina har vanskeliggjort videre kontakt med dette arkivet.

Metode

Hoveddelen av denne oppgaven vil være delt i to; en del om monarkiets utvikling i de respektive landene, og en annen om selve Trekongemøtet. Grunnen til dette er for å forstå den historiske konteksten monarkene arbeidet i og forstå den institusjonen de var en del av. I delen som omhandler monarkiets utvikling har jeg ene og alene brukt forskningslitteratur og annen sakprosa. Disse periodenes kongemakt er i flere bøker og artikler blitt undersøkt nøye, så her står jeg på mange kjempers skuldre.

Ettersom denne oppgaven ønsker å belyse et møte og monarkenes plass i dette møtet, vil oppgaven bruke en aktørbasert historisk analyse hvor de viktigste aktørene er statsoverhodene, samt deres respektive utenriksministre. Samtidig blir det viktig å se på strukturene disse handlet innenfor. Disse aktørene handlet ikke på siden av politiske eller sosiale strukturer og konvensjoner, men innenfor et rigid politisk system, her forstått som det konstitusjonelle monarkiet. I et tema som dette, hvor det ikke eksisterer noen forskningslitteratur, er det viktig å gå direkte til kildene. Kvalitativ metode vil da være naturlig å ta i bruk. Nærhet til kildene er da særdeles viktig, og kilder fra forskjellige perspektiver om samme tema. Jeg vil bruke kvalitativ metode for å finne ut hva Trekongemøtet i 1939 var, og hva møtet betydde i den historiske konteksten. Derfor vil mitt viktigste arbeidsfelt være nøkterne analyser av det kildematerialet som eksisterer – i samråd med gode, presise forskningsspørsmål. I prosjektet vil jeg jobbe med mange førstehåndskilder og må forholde meg der etter. Oppgavens historiske rammeverk vil falle under moderne historieskrivning, og anvende et funksjonalistisk kildebegrep.

Struktur og gjennomføring

Oppgavens første del kommer til å ta for seg monarkiets utvikling i de respektive land, for å sette et rammeverk for hvordan monarkens rolle har utviklet seg over tid. Danmark-Norge er naturlig å begynne med, da dette landet har felles kongelig historie frem til 1814. Fra Grunnlovsåret skilles alle landenes veier. Da Sverige og Norge fra det året er i en personalunion med hver sin grunnlov, er det ikke naturlig at disse sammenfaller i oppgaven. Etter oppgaven da har tatt for seg Norge frem til innføringen av parlamentarismen, vil den gå

over til Danmark fra 1814 til avskaffelsen av eneveldet, før da den hopper tilbake igjen til 1680 og tar for seg den monarkiske utviklingen i Sverige i ett løp 1680 – 1880.

Heretter vil det følge en beskrivelse av kongemakten i de tre skandinaviske landene etter 1905, hvor de tre krisene Ordenkrisen, Borggårds krisen og Påske krisen vil spille en sentral rolle for å beskrive kongemakten før 1. verdenskrig. Selv om Påske krisen kronologisk faller like etter 1. verdenskrig, ligger den tematisk nærmere Ordenkrisen og Borggårds krisen enn mellomkrigstiden i et kongemaktperspektiv.

Siste del vil ta for seg selve Trekongemøtet i 1939. Forut for hva Trekongemøtet var, og spesielt hvilken rolle monarkene spilte i møtet, vil kongenes ønsker for møtet tas opp. Her vil spesielt den private korrespondansen mellom Gustav V av Sverige og Christian X av Danmark brukes. Ambassadørrapportene blir også viktige her, selv om de ble skrevet dager etter møtet. Selv om møtet ikke skal klassifiseres ut ifra hvordan utenlandske diplomater beskrev det, er det viktig for å se betydningen av møtet i øynene til diplomatene fra landene selve møtet diskuterte politikk mot.

Kapittel II – Monarkiet: fra eneveldet og frem til parlamentarismen

«In time, she will give up her fight and bend. As they all do»

«and if she doesn't bend, what then?»

«she will break»

Slik går replikkvekslingen mellom Dronning Elisabeth II (Olivia Coleman), Dronningmoren (Marion Bailey), og prinsesse Margareth (Helena Bonham Carter) i en diskusjon om prinsesse Diana i Netflix-serien *The Crown*.²⁰ En kunne like gjerne ha byttet ut «she» med «it» hvor «it» beskriver monarkiet som institusjon. Monarkiet må følge med i tiden, for setter det seg i vranglås, vil det omsider måtte gi etter. En rolig oppmykning er bedre enn å gå i tusen knas, for så å havne på historiens skraphaug. De skandinaviske monarkiene har på forskjellig måter unngått å ende i utviklingens bakevje. Dette kapittelet skal få frem hvorfor nettopp disse monarkiene ble stående da mange andre falt.

Det er viktig å nevne at de understående redegjørelsene for kongemaktens utvikling ikke tar for seg de mange sosiale og økonomiske omveltningene som førte til endringer, men de politiske. Kongemakten går fra å være autokratisk og absolutt til å være en marionett med krone de folkevalgte kan bruke som de vil. For institusjonen monarkiet var det lenge viktig å tenke dynastisk, altså hvilken ekteskapelig union kunne føre til viktige allierte eller arveberettigelse til større landområder. Både dynasti og historisk bevissthet er viktig for å forstå hva kongemakten ender opp med å være

Gjennom adelsveldet, eneveldet, grunnlov og demokratiske skifter har kongemakten og monarkiet som institusjon holdt seg på bena. Hvordan har den fått til dette? I dette første kapitlet skal vi se nærmere på de skandinaviske monarkiers utvikling fra eneveldets glansdager og frem til parlamentarismens spede begynnelse i Norge, Danmark og Sverige.

²⁰ Netflix, *The Crown Season 4 Official Trailer*, Youtube, hentet 23. 09. 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=OiXEpmnPms>.

Danmark-Norge under eneveldet

Norge var en integrert del av et enevelde i 154 år, fra 1660 til 1814.²¹ Før 1660 hadde Danmark-Norge vært et valgkongedømme hvor Riksrådet valgte kongen.²² Landet var et *dyarki*, altså styrt av kongen og Riksrådet i fellesskap. Så stor makt hadde Riksrådet, at de ved hver tronbestigelse krevde en håndfesting fra kongen.²³ I håndfestingen sto det nedfelt forpliktelsene kongen hadde gjort ovenfor landet ved å heve septeret og ta på seg kronen, samt det politiske programmet for kongens regjeringstid, slik den nykronede selv hadde sett det for seg.

Dette endret seg under Stenderforsamlingen i 1660, hvor borgerskapet og geistligheten ga kong Fredrik III (1609 – 1648 – 1670) tilbudet om å få kongeriket som et arverike.²⁴ Arvekongedømmet var et sentralt aspekt ved utviklingen av eneveldet, da det ga én familie makten over tronen.²⁵ Ideen «eneveldet» baserer seg på at kongen regjerer med makt skjenket ham av Gud. Han trenger derfor ikke støtte av grupperinger som adel og kirke. Allerede noen måneder etter Stenderforsamlingen kom enevoldsarveregjeringsakten hvor representanter fra stendene bekreftet kongen «som een absolut og suværen arve herre».²⁶ Fire år etter dette kom Kongeloven av 1665, som formulerte det sentrale lovmessige og ideologiske grunnlaget for eneveldet.²⁷ Disse dokumentene, enevoldsarveregjeringsakten og Kongeloven, gjorde Danmark-Norge til den mest gjennomførte og lovfestede enevoldsstaten i Europa.²⁸ Andre land med samme system var eksempelvis Frankrike, men absolutismen var ikke lovfestet på samme måte som i Danmark-Norge, så det franske eneveldet avhang mer av kongens personlighet og egnethet enn det eneveldet i Danmark-Norge gjorde.²⁹

Innad i det sammensatte monarkiet Danmark-Norge var det sjeldent stridigheter på grunn av misnøye mot det distanserte monarkiet, eksempelvis Lofthuus-reisningen 1786 – 1787.³⁰

²¹ Ola Teige, «Arven etter eneveldet», *Internasjonal politikk*, årgang 68 (3), 2010, ss. 415 – 426, s. 415.

²² *Ibid.*, s. 416.

²³ *Ibid.*, s. 416.

²⁴ *Ibid.*, s. 416.

²⁵ *Ibid.*, s. 416.

²⁶ *Ibid.*, ss. 416 – 417.

²⁷ *Ibid.*, s. 417.

²⁸ *Ibid.*, s. 418.

²⁹ *Ibid.*, s. 418.

³⁰ Thomas Munck, «Absolute Monarchy in Later Eighteenth-Century Denmark: Centralized Reform, Public Expectations and the Copenhagen Press», *The Historical Journal*, årgang 41 (1), 1998, ss. 201 – 224, s. 204

Grunnen til opprøret var en dårlig økonomisk periode i Norge, samt irritasjon ved misbruk av makt fra embetsstanden.³¹ Den britiske ambassadøren Robert Molesworth rapporterte allerede i 1692 at danskene var så vandt til sin underdanige stilling ovenfor kongen at de ikke engang gjorde opprør mot høye skatter.³² Hundre år inn i sin eksistens møtte det dansk-norske eneveldet derimot utfordringer i sine indre gemakker. Da Frederik V (1723 – 1746 – 1766) døde i 1766 ble han etterfulgt av sin sønn, Christian VII (1749 - 1766 – 1808). Det viste seg at Christian VII led av sinnssykdom, posthumt diagnostisert til å være en form for schizofreni. For en institusjon som baserte seg på primogenitur og monarkens guddommelige rett til å regjere, var dette katastrofe. Den arvelige enevoldsmakten møtte seg selv i døren. Christian VIIIs regjeringstid kunne gjort slutt på hele systemet. Som et resultat av dette kunne ikke politisk stabilitet i rike tas for gitt fra 1760-årene.³³

Kongens mentale tilstand skapte ustabilitet og grobunn for alternative regjeringsformer. Kongens livlege, Johann Friedrich Struensee, fikk en opphøyd posisjon i riket som kongens betrodde mann. Årene 1770 – 1772 styrte han *de facto* Danmark-Norge, og fikk gjennom flere reformer. Den viktigste av disse reformene var avskaffelsen av all form for sensur.³⁴ Struensee endte sine dager etter et ublidt møte med paragrafen om majestetsfornærmelse og endte sine dager radbrukket, mens de gamle makthaverne fikk tilbake sine posisjoner. Fra 1784 nøt staten og eneveldet en nyvunnet stabilitet, da kronprins Frederik (1768 – 1808 – 1814) 14. april gjennomførte et palasskupp og ble regent på vegne av sin far frem til faren døde i 1808.³⁵ Fra 1784 gikk det deretter slag i slag. Danmark-Norge kom med i Napoleonskrigen på Frankrikes side etter Flåteranet i 1807, Christian VII døde av slag i 1808, og Danmark måtte gi fra seg Norge til Sverige etter å ha støttet den tapende part under Napoleonskrigen. Det er etter Kieltraktaten i 1814 at endringene for monarkiet i Norge ser dagens lys.

³¹ Ibid., s. 204.

³² Ibid., s. 202.

³³ Ibid., s. 204.

³⁴ Ibid., s. 209.

³⁵ Ibid., s. 212.

Norge etter 1814

Fire år før Kieltraktaten ble underskrevet 14. januar 1814,³⁶ ble en fransk feltmarskalk valgt til kronprins av Sverige. Jean Baptiste Bernadotte tok navnet Karl Johan, flyttet til Sverige og så seg fort ut en utenrikspolitikk som ville tjene hans nye hjemland: isteden for å gjenerobre Finland fra Russland ønsket han å få Norge fra Danmark ved å gå inn på de alliertes side i kampen mot Napoleon.³⁷ Russland, Storbritannia og Prøyen støttet Sverige i sitt krav, og etter underskrivningen av Kieltraktaten ble det slik. Mellom underskrivningen og Karl Johans inntog i Norge klarte derimot en stor del høytstående nordmenn å samle seg og nedskrive en grunnlov. Den norske Grunnloven fra 17. mai 1814 skal vi derimot ikke gå nærmere inn på, da denne var i kraft i en veldig kort stund. Det måtte nemlig flere endringer til for at Grunnloven skulle kunne passe en union med Sverige. Første paragraf fra 4. november-Grunnloven lyder slik:

§1. Kongeriget Norge er et frit, selvstændigt, udeleligt og uafhængeligt rige, forenet med Sverige under een Konge. Dets Regjeringsform er indskrænket og arvelig monarkisk.³⁸

Norge og Sverige ble ikke ett land, slik det i utgangspunktet skulle ha vært under Danmark etter Norgesparagrafen. Europa var under dansketiden bestående av mange duo- og polymonarkier, hvor tittel etter landområder en regjerte eller ønsket å regjere var viktig å ta i bruk. Arven etter dette ble tatt med helt til det 20. århundre, hvor tsaren av Russland titulerte seg som «arving til Norge».³⁹ Norge og Sverige var derimot to selvstendige riker som delte statsoverhode, ikke ulikt det England og Skottland hadde gjort siden 1603, eller Det tysk-romerske riket, Napoli og Spania (samt 69 andre landområder) hadde gjort under Karl Vs regjeringstid (1519 – 1556). Karl Johan måtte derfor forholde seg til grunnlover: den svenske og den norske. Ettersom tronen var tiltenkt Christian Frederik, og at han skulle være konge av Norge alene, ble noen av de rettighetene innskrenket for Karl Johan, i frykt for at norske ressurser og militære skulle brukes ved svenske anliggender.⁴⁰ Likevel hadde Karl

³⁶ Ståle Dyrvik, *Norsk historie 1536 – 1814*, (Det norske Samlaget, 2. opplag, 2016), s. 236.

³⁷ *Ibid.*, ss. 228 – 229.

³⁸ Jan Eivind Myhre, *Norsk historie 1814 – 1905*, (Det norske Samlaget, 2. opplag, 2015), s. 31.

³⁹ Det Danske riksarkivet, Ministry of Foreign Affairs, Kongehuset VI Kejserinde Dagmar 1864 – Kongehuset VI Kejserinde Dagmar 1906.

(<https://www.sa.dk/ao-soegesider/en/billedviser?epid=16584830#374187,71685525>).

⁴⁰ Myhre, *Norsk historie 1814 – 1905*, s. 31.

Johan mye makt. Kongen pekte ut regjeringen og embetsmenn, sanksjonerte stortingsvedtak og hadde utsettende veto når nye lover skulle vedtas.

Det viktigste enhver som leser Grunnloven må tenke på, er at det er en forskjell på institusjonen «Kongen» og personen «kongen». I moderne sammenheng er det lett å se forskjellen på disse, da institusjonen har stor forbokstav, mens personen har liten forbokstav. Dette gjelder ikke bare kongen, men også institusjonen Riksadvokaten eller Statsministeren. Grunnloven tar ene og alene for seg kongen som institusjon. Den utøvende makt ble lagt til kongen i §3: «den utøvende makt er hos kongen».⁴¹ Denne makten lå hos kongen personlig i tiden etter 1814, men ettersom Kongen befant seg fast i Stockholm, måtte det ytterligere tillegg. §13 påla regjeringen å føre «Regjeringen i Kongens Navn og paa Hans Vegne» med visekongen eller stattholderen når kongen ikke var i landet.⁴² Hell i uhell befant kongen seg oftere i Stockholm enn Oslo. Dermed utviklet regjeringen og Stortinget en viss uavhengighet fra kongemakten som ved 1825-instruksen beskrev at regjeringen hadde beslutningskompetanse bestemt i 22 punkt.⁴³ 63 år senere, med 1881-instruksen, gjaldt dette 91 punkter.

Det utsettende veto tok Karl Johan i bruk allerede i 1815, da han var kronprinsregent. Det var første gangen forslaget om å avskaffe adelen kom opp for Stortinget.⁴⁴ Karl Johan måtte bli Karl III (1763 – 1818 – 1844), og forslaget måtte opp to ganger til, i 1819 og 1821, før det til slutt ble vedtatt uten kongelig sanksjon.⁴⁵ Karl III ønsket å beholde dette styrende sjiktet av samfunnet for å holde Norge på samme monarkiske nivå som Sverige og resten av Europa. Kampen for et monarki likestilt med de andre europeiske monarkiene måtte også den senere kong Haakon VII ta med Stortinget.

Det viktigste for Karl III hadde i 1814 vært å få unionen i havn. Etter at det slaget var vunnet kunne han prøve å endre de deler av Grunnloven han ikke var enig med. Dette var en liste av typen smørbrød: Kongen skulle ha absolutt veto, kongen skulle ha større handlefrihet til å utnevne og styre statsråder, kongen skulle ha utvidet rett til å styre ved provisoriske

⁴¹ Ola Mestad og Dag Michaelsen (red.), *Grunnloven: historisk kommentarutgave 1814 – 2020*, (Universitetsforlaget, 2021), s. 132.

⁴² *Ibid.*, s. 136.

⁴³ *Ibid.*, s. 137.

⁴⁴ Myhre, *Norsk historie 1814 – 1905*, s. 44.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 44.

anordninger, kongen skulle ha retten til å avsette embetsmenn (med unntak av dommere), Stortinget skulle bare møtes hvert 5. år, kongen skulle ha rett til å utnevne stortingspresidenten, og Karl III ville gjeninnføre Danmark-Norges sensurforordning av 1799.⁴⁶ Kongen fikk derimot ikke viljen sin.

Kongen og Stortinget fortsatte å ha jevnlig kamper om kongens makt kontra Stortinget. Det siste avgjørende slaget i denne krigen ble vunnet av Stortinget i 1836. Den norske statsministeren i Sverige, Severin Løvenskiold, ble stilt for riksrett etter å ha støttet kong Karl III i hans beslutning om ikke å forlenge stortings sesjonen, noe som var i strid med sedvanen.⁴⁷ Etter dette hadde kongen en mer velvillig, eller oppgitt, innstilling til Stortinget.⁴⁸ Kampen for Grunnloven og Norges rettmessige plass i unionen var i praksis vunnet.⁴⁹

Fra 1836 var det ikke mye opposisjon å finne i kongen, annet enn ved hans utsettende veto. 1869 markerte året for innføringen av årlige storting, som var en viktig forutsetning for mer makt til Stortinget og kontroll over regjeringen.⁵⁰ Fire år senere vant opposisjonen på Tinget en prolongasjonssak, som utvidet Stortingets sesjon,⁵¹ og i 1880 ble det innført lov om at statsrådene hadde plikt til å møte i nasjonalforsamlingen og stå til rette for disse.⁵² Denne loven ble vedtatt uten kongelige sanksjon. Oscar II (1829 – 1872 – 1905) brukte sin utsettende vetorett tre ganger.

Mannen som virkelig skulle sette en etterlengtet spiker i kisten for den utøvende kongemakt het Johan Sverdrup. Han var leder for partiet Venstre, og venstresiden hadde etter valget i 1882 vunnet over 60% av stemmene.⁵³ Siden 1880 hadde det vært tydelige grupperinger på Stortinget, hvor venstresiden mente kongen hadde utsettende veto ved grunnlovsendringer, mens høyresiden mente kongen hadde absolutt veto ved grunnlovsendringer.⁵⁴ Grunnet sanksjonsnektelse fra ministeriet Selmer, ble hele regjeringen stilt for riksrett i 1883. Med venstresidens 83 mot 31 mandat endte rettssaken i dom tidlig i 1884.⁵⁵ Kong Oscar II ville da

⁴⁶ Ibid., s. 43.

⁴⁷ Ibid., s. 45.

⁴⁸ Ibid., s. 45.

⁴⁹ Ibid., s. 45.

⁵⁰ Ibid., s. 255.

⁵¹ Ibid., s. 255.

⁵² Ibid., s. 257.

⁵³ Ibid., s. 258.

⁵⁴ Ibid., ss. 257 – 258.

⁵⁵ Ibid., ss. 258 – 259.

utnevne en ny konservativ regjering under Christian Homann Schweigaard, men uten tillit på Stortinget ville hans regjeringdager også endt i riksrett. Dette var i formen typisk for kong Oscar II, da han representerte en mer personlig utøvende kongemakt, og som heller ikke aksepterte parlamentarismen som politisk-demokratisk prinsipp.⁵⁶ Kongen så seg derfor nødt til å utnevne den eneste mannen med tillit (og flertall) på Stortinget: opposisjonslederen Johan Sverdrup.⁵⁷ Ved utnevnelsen av Sverdrup til ny regjeringssjef var grunnlaget lagt for parlamentarismens inntog i Norge. Prinsippet bygger på at regjeringen må ha tillit i hele Stortinget.⁵⁸ Det skulle derimot ta flere år før prinsippet var dypt forankret i den norske nasjonalforsamlingen.

Danmark etter 1814

Danmark-Norges siste felleskonge, Fredrik VI (1768 – 1808 – 1839), regjerte Danmark og hertugdømmene Slesvig-Holstein frem til 1839. Etersom kongen ikke hadde fått noen sønner, gikk tronen til den nærmeste mannen i arverekken, nemlig Christian Fredrik, den første kongen av det konstitusjonelle kongedømmet Norge, som regjerte fra 17. mai til 14. august 1814. Som konge av Danmark er han kjent som Christian VIII (1786 – 1839 – 1848).

Christian VIII hadde ikke planer om å gjennomføre de samme forfatningsendringene i Danmark som han hadde gjort i Norge. Ved Fredrik VI's begravelse i 1839 forsikret den nye kongen at han skulle styre i tråd med Den hellige alliansens bestemmelser, altså opprettholde eneveldet.⁵⁹ Dette var en fik over de liberales ører, da de hadde håpet at Christian Fredrik skulle gi dem en like fri grunnlov som han hadde gitt Norge i 1814.⁶⁰ Dette skjedde ikke.

Utover mot midten av 1800-tallet bredde misnøyen rundt monarkiet seg utover det ganske danske land.⁶¹ Den norske jernverkseier, politiker og historiker Jacob Aall beskrev Christian Frederik som en konge for de gode tider.⁶² Med dette mente han at kongen best regjerte i

⁵⁶ Mestad, Michaelsen, *Grunnloven*, s. 138.

⁵⁷ Myhre, *Norsk historie 1814 – 1905*, s. 259.

⁵⁸ *Ibid.*, s. 259.

⁵⁹ Thomas Lyngby, Søren Mentz, Sebastian Olden-Jørgensen, *Magt og Pragt*, (Gads Forlag, 2010), ss. 311 – 312.

⁶⁰ Roar Skovmand, John Danstrup (red.), Hal Koch (red.), *Danmarks historie, bind 11: Folkestyrets Fødsel 1830 – 1870*, (Politikens forlag, 1964), s. 191.

⁶¹ Lyngby, Mentz, Olden-Jørgensen, *Magt og pragt*, s. 312.

⁶² Skovmand, Danstrup, Koch, *Danmarks historie, bind 11*, ss. 190 – 191.

medvind, og at det intellektet han ble priset for ikke kunne forklares som klokskap. Christian VIII ble vaklende og ubesluttsom så fort svarene ikke lå like foran han.⁶³ Christian Frederik ble i sin kronprinstid etter 1814 lei av maset om å behandle Danmark som Norge, ettersom dette ikke var mulig lenger, i arvefyrstens øyne.⁶⁴ Da han hadde blitt konge valgte han til og med å beholde sin forgjengers ministre, selv om gjennomsnittsalderen blant dem var 69.⁶⁵ En kan forestille seg at det ikke var grobunn for liberale reformer blant disse, og at ethvert påskudd for reformer ville kjempes imot

Inn i det som skulle vise seg å bli Christian VIIIs siste leveår hadde liberalerne gått bort i fra «forfatningssagen». De håpet nå at en demokratisk forfatning kunne være mulig i løpet av de neste 50 årene eller så.⁶⁶ Det de ikke visste var at kongen i desember 1847 hadde bedt sine embetsmenn om å skrive utkast til en grunnlov.⁶⁷ Fra Christian VIIIs side ble det planlagt at eneveldet sakte skulle avvikles i løpet av hans regjeringstid, noe han så som nødvendig ettersom hans sønn, kronprins Fredrik (1808 – 1848 – 1863), ikke var skikket til å være noen eneveldig konge.⁶⁸ Skjebnen satte derimot kjepper i hjulene for Christian VIII, da han etter en årelating ble blodforgiftet og døde 20. januar 1848.⁶⁹

Det som i utgangspunktet skulle ha vært en sakte og møysommelig avvikling av det eneveldige monarkiet, ble alt annet enn. Ettersom kongen var død, ble det naturlig at systemskiftet falt samtidig med tronskiftet.⁷⁰ I mars 1848 krevde de nasjonalliberale at regjeringen gikk av og at de ble skrevet en grunnlov for Danmark. Disse hadde tatt inspirasjon fra Februarrevolusjonen i Frankrike samme år, da kong Ludvig Filip og Julimonarkiet ble hensatt til historiens mørke avgrunn. Den grunnlovsgivende riksforsamlingen ble nedsatt 23. oktober 1848.⁷¹ Etter syv måneder, 25. mai 1849 ble Danmarks Riges Grundlov vedtatt med 119 mot 4 stemmer.⁷² Det viktigste trekket ved denne grunnloven var at Danmark skulle være et konstitusjonelt monarki med en ansvarsfri konge, men ansvarlige ministre.⁷³

⁶³ Ibid., s. 191.

⁶⁴ Ibid., ss. 192 – 193.

⁶⁵ Ibid., s. 195.

⁶⁶ Ibid., ss. 221 – 222.

⁶⁷ Lungby, Mentz, Olden-Jørgensen, *Magt og pragt*, s. 314.

⁶⁸ Ibid., ss. 314 – 315.

⁶⁹ Skovmand, Danstrup, Koch, *Danmarks historie, bind 11*, s. 201.

⁷⁰ Lyngby, Mentz, Olden-Jørgensen, *Magt og pragt*, s. 315.

⁷¹ Skovmand, Danstrup, Koch, *Danmarks historie, bind 11*, s. 277.

⁷² Ibid., s. 287.

⁷³ Ibid., s. 287.

Sverige under eneveldet

Det svenske monarkiets utvikling har vært noe mer brokete enn det dansk-norske. Ikke bare har veien vært brolagt med hinder, men eneveldet har også hatt ganske spesielle kjennetegn.⁷⁴ Michael Roberts skrev at «Swedish absolutism was absolutism by the consent of the many, by conviction of the few and by acquiescence of almost all».⁷⁵

Første gang eneveldet ble innført var i 1680, under Karl XI regjeringstid (1660 – 1697). Frem til da hadde Sverige blitt styrt etter Magnus Erikssons Landlov fra 1300-tallet. Denne loven fastsatte at kongen skulle regjere i tråd med svensk lov og sedvane, og med et riksråd.⁷⁶ Ved spørsmål om krig, fred, og endringer av lover skulle kongen rådføre seg med samfunnet, her underforstått som Riksrådet.⁷⁷ Fra 1544 var Sverige et arvekongedømme.⁷⁸ Fra da av anså noen Sverige som et enevelde, noe en er tilbøyelig til å mene hvis en sammenligner Sverige med Danmark-Norge og dette kongerikets enevoldsarveregjeringsakt. De virkelige institusjonelle endringene som skulle legge grunnlaget for eneveldet kom derimot ikke før Riksdagen og dronning Ulrikke Eleonoras kroning i 1680.

Karl hadde inngått en ekteskapsavtale med Danmark uten å rådføre seg med Riksdagen. Da Riksrådet ønsket å endre deler av avtalen, fikk de pent beskjed om å passe sine egne saker.⁷⁹ Samme dag som Ulrikke Eleonoras ankom Sverige i 1680 skulle Riksdagen starte sin sesjon. Kongemakten trampet opp med 2000 soldater, et unormalt høyt antall, og la til grunn at det trengtes så mange av seremonielle årsaker.⁸⁰ Noe av bakgrunnen for det høye antallet soldater kan forklares i at Riksdagen skulle behandle en sak om personene som hadde vært regenter under Karl IX's oppvekst. Kongen og hans støttespillere ønsket de tidligere regentene stilt for retten og dømt/stilt til ansvar for de feilene som var gjort i denne perioden.⁸¹ Ved å stille disse adelige til ansvar kunne kongen få inndratt deler av deres eiendommer og verdier til et

⁷⁴ A. F. Upton, «The Riksdag of 1680 and the Establishment of Royal Absolutism in Sweden», *The English Historical Review*, årgang 102 (403), (Oxford University Press, 1987), ss. 281 – 308, s. 281.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 281.

⁷⁶ *Ibid.*, s. 281.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 281.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 282.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 292.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 293.

⁸¹ *Ibid.*, ss. 292 – 296.

skattkammer som sårt trengte penger. 2000 soldater i hovedstaden ville muligens hjelpe riksdagen til å fatte det kongen anså som riktig beslutning.

Karl XI ønsket inndragelse av all jordeiendom gitt til høyadelen under dronning Kristinas regjeringstid (1644 – 1654).⁸² Alle stendene var enig med kongen, bortsett fra høyadelen, overraskende nok. Både Riksrådet og Riksdagen var usikre på hva de måtte gjøre. Overhuset i Riksdagen, Riddarhuset, kom frem til at en inndragelse måtte skje, men det var stor uenighet om hvor mye som skulle avgis. Den øvrige befolkningen skulle få bestemme, men de krevde full inndragelse. Det førte til opprør blant de adelige.⁸³ Da «folket» ikke klarte å bli enige, snudde de seg til kongen, men Karl var ikke villig til å bruke sin egen innflytelse i dette spørsmålet. Som ordtaket sier det så pent «Med konger, som med Gud, er det lettere med bønn enn argumenter».⁸⁴

Den svenske adelen var delt i tre klasser; Herreklassen, Riddarklassen, og Svenneklassen. De to laveste støttet en inndragning av landområdet verdsatt til mer enn 600 daler.⁸⁵ Da henvendte adelen seg direkte til kongen, men de fikk avslag på grått papir. Kongen mente adelen måtte ordne opp i dette selv. Og ordning ble det. Slutten på visa ble at adelen måtte gi fra seg landområder verdsatt til over 600 daler. Riksdagen 1680 er et klart eksempel på hvor innprentet det kongelige eneveldet var kontra den adelige konstitusjonalismen som tidligere hadde vært normen.⁸⁶ Kongens autoritet ble det aldri stilt spørsmål ved, og på spørsmål om kongen måtte rådføre seg med Riksrådet, ble svaret nei. Beslutningsmakten lå uansett hos kongen.⁸⁷

Slik fortsatte det under Karl XII (1682 – 1697 – 1718), men etter hans død i 1718 og frem til 1772 ble Sverige i bunn og grunn styrt av aristokratiet.⁸⁸ Denne perioden kalles for «Frihetstiden». Ettersom Karl XII døde uten etterfølgere, ble det opp til aristokratiet å velge en ny konge. Valget falt på Ulrike Eleonora d. y., søsteren til Karl XII, som regjerte 1719 - 1720. Hennes ektemann, Fredrik av Hesse-Kassel, ble valgt til konge av Sverige i 1720 og

⁸² Ibid., s. 297.

⁸³ Ibid., s. 298.

⁸⁴ H. M. Scott, *Charles XI and Swedish Absolutism*, (Cambridge University Press), 1998, s. 252.

⁸⁵ Upton, «The Riksdag of 1680», s. 300.

⁸⁶ Ibid., s. 302.

⁸⁷ Ibid., ss. 305 – 306.

⁸⁸ H. Arnold Barton, «Late Gustavian Autocracy in Sweden: Gustav IV Adolf and his Opponents», *Scandinavian Studies*, årgang 46 (3), (University of Illinois, 1974), ss. 265 – 284, s. 270.

regjerte frem til 1730. Ettersom disse heller ikke hadde barn, ble Adolf Fredrik av Slesvig-Holsten-Gottorp valgt til konge (1710 – 1751 – 1771). Han var svoger til kong Fredrik (den store) av Tyskland, og onkel til den fremtidige Katarina II (den store) av Russland. Ved så mange utskiftninger ble monarkiet og kongemakten ustabil, da det ikke var noen regjerende fyrster over lang tid som kunne sementere kongemakten. Kjernen i frihetstidens styreform var at kongen skulle være ukrenkelig, mens rikets råd skulle passe på at stendernes rettigheter ble opprettholdt.⁸⁹ Nøkkelparagrafen i forfatningen var §13, som sa at kongen måtte styre riket med «och således icke utom», og ikke imot rikets råd.⁹⁰ I Riksrådet talte kongens stemme som to, men alle beslutninger skulle tas ved flertallsvotum. Da Rådet ble slanket fra 24 til 16 medlemmer 1719 – 1720, ble kongemakten i praksis sterkere.⁹¹ Kongen måtte ikke være til stede ved hvert møte i Riksrådet. I de tilfeller styrte Riksrådet på majoritetsbeslutninger.⁹² Under Frihetstiden var kongen uunnværlig for regjeringmakten, men ikke for statsstyret.⁹³

Perioden før frihetstiden blir av historikere omtalt som det karolingiske eneveldet. Grunnet i intet annet enn at kongene som regjerte i denne perioden het Karl.⁹⁴ Fra 1772 til 1809 hadde Sverige en ny periode med eneveldet og autokrati, men denne perioden blir omtalt som det gustavianske eneveldet. av nøyaktig samme grunn som den lignende statsformen nesten 100 år tidligere. Denne perioden begynte med Gustav III (1746 – 1771 – 1796). Han gjorde monarkiet om til et eneste stort skuespill, hvor det å styrke kongehusets legitimitet var det viktige. Gustav III tok i bruk grandiose omgivelser for å oppnå dette, samt at alt i kongens og kongefamiliens hverdag ble del av et høytsvevende seremoniell.⁹⁵ Gustav IIIs forbilde var Ludvig XIV og hoffet på slottet i Versailles. Gustav IIIs far, Adolf Frederik av Sverige hadde startet en endring av hoffet. Hans sønn og arvtager var derimot ikke fornøyd med denne. Han skrev med sine rådgivere en ny, kongelig forordning, forordningen av 1772, hvor han gjeninnførte og gjenfødte hoffetikette fra det karolingiske eneveldets dager.⁹⁶

Det gustavianske eneveldet endte sine dager på måten historien har vist at er et kjennetegn for slike styreformere: med drap og avsettelse. Mot slutten av Gustav III regjeringstid tilspisset

⁸⁹ Jonas Nordin, *Frihetstidens monarki: konungamakt og offentlighet i 1700-talets Sverige*, (Atlantis, 2009), s. 29.

⁹⁰ Ibid., s. 29.

⁹¹ Ibid., s. 29.

⁹² Ibid., s. 29.

⁹³ Ibid., s. 34.

⁹⁴ Carolus på latin.

⁹⁵ Per Sandin, *Ett Kungahus i Tiden*, (doktorgrad), Uppsala universitet, 2011, s. 81

⁹⁶ Ibid., s. 82.

konflikten med adelen seg, nettopp på grunn av de store utgiftene hos kongefamilien og ved hoffet.⁹⁷ Da kongen ble skutt i et attentatforsøk på et maskeradeball i operaen, og forsøket lyktes 13 dager senere da kongen døde av skaden, fikk høyadelen makten via en formynderregjering for den 14 år gamle Gustav IV (1778 – 1792 – 1809). Fra da av ble det meste tonet ned.⁹⁸

Fra 1796 regjerte Gustav IV personlig. Han var imot alt som hadde med opplysningstid og den franske revolusjon å gjøre, da han mente disse ideene hadde tatt livet av hans far.⁹⁹ I tråd med dette holdt Gustav IV en stø hånd over kongemakten og hoffet. Hans regjeringstid blir omtalt som autokratisk, samt at det ble et større skille mellom konge og folk i hans periode da Gustav ble sykkelig opptatt av rang og etikette som voksen.¹⁰⁰ Hans største feil gjaldt derimot krigføring. Gustav IVs regjeringstid sammenfaller med høyden av Napoleonskrigen, og han var delaktig i krigens tredje koalisjon.¹⁰¹ Etter at Napoleon Bonaparte og Aleksander I hadde inngått Freden ved Tilsit, invaderte Russland Finland, og Danmark erklærte Sverige krig 14. mars 1808, da Danmark var alliert med Frankrike og Russland etter Det store flåteranet i 1807.¹⁰²

Sverige etter 1809

Enden på visa var at Gustav IV ble fengslet og siden avsatt 13. mars 1809. Det ble nedskrevet en ny forfatning for Sverige, hvor kongemakten ble innskrenket og Riksdagen fikk mer makt. I tillegg til dette ble Gustav IVs onkel, hertug Karl, valgt til konge som Karl XIII (1748 – 1809 – 1818). Karl XIIIIs regjeringstid er ikke annet enn en historisk parentes i denne oppgaven, og nevnes ikke med annet enn at den tok slutt da han døde klokken 22:05 5. februar 1818.¹⁰³ Karl Johan var neste konge av Sverige som steg ut på den konstitusjonelle scenen.

⁹⁷ Ibid., s. 83.

⁹⁸ Ibid., s. 84.

⁹⁹ Burton, «Late Gustavian Autocracy», s. 265.

¹⁰⁰ Sandin, *Ett Kungahus i Tiden*, s. 84.

¹⁰¹ H. Arnold Barton, «The Swedish Succession Crisis of 1809 and 1810, and the Question of a Scandinavian Union», *Scandinavian Studies*, årgang 42 (3), (University of Illinois Press), 1970, ss. 309 – 333, 309.

¹⁰² Ibid., s. 310.

¹⁰³ Herman Lindqvist, *Historien om Sverige*, (Nordstets, 1998), s. 490.

Kong Karl Johans tidligere beskrevne framferd i Norge gjorde seg gjeldende også i Sverige. Så fort Karl XIII hadde trukket sitt siste pust, skrev Karl XIV under på sin kongeerklæring og skyndte seg deretter til Dronningens galleri på Stockholm Slott for å motta troskapseden fra embetsmennene i Sveriges statsforvaltning.¹⁰⁴ Karl Johan startet straks å styre Sverige i tråd med sin egen overbevisning. Kongen valgte statsråder blant dyktige byråkrater, helst de som gjorde som de ble fortalt. Slik unngikk han politikere og sterke personligheter som kunne sette spørsmål ved kongens ønsker.¹⁰⁵ På denne måten sørget Karl XIV for at hans beslutninger ble gjennomført, ettersom loven sa at beslutningene måtte kontrasieres av saksområdets ansvarlige statsråd. Av denne grunn har Karl XIVs regjeringstid blitt omtalt som «allenastyret».¹⁰⁶

Det ble fort motstand mot kongen på grunnlag av hans personlighet som monark. De liberale og radikale hadde spesielt antipatier mot kongen. De radikales aviser begynte å tale for at regjeringens sammensetning og politikk måtte speile folkets vilje.¹⁰⁷ Svensk parlamentarisme kunne derimot ikke sees på historiens horisont. Problemet for Karl XIV var at han som utdannet militær og med en hang til militært hierarki anså all opposisjon som en konspirasjon. For en konge som møter motstand i folket, blir dette problematisk. Kongen, som løsningsorientert var, startet opp sitt eget hemmelige politi.¹⁰⁸

1820-tallets radikalere møtte tøff motbør. Svenskene ønsket seg en representasjonsreform for å få en like demokratisk forfatning som den Norge hadde fått i 1814.¹⁰⁹ De radikale som hadde fått til en statsforfatning etter Gustav IV avsettelse i 1809, kjempet nå mot 1820-tallets radikalere. Det skulle ta 20 år før denne grupperingen fikk majoritet i de fire stendene. Da dette skjedde ved Riksdagen 1840 – 1841, ble opposisjonen mot Karl XIV ansett som en seriøs maktfaktor å regne.¹¹⁰

Liberalerne ved Riksdagen 1840 – 1841 ønsket seg store endringer. For det første var det et ønske om å opprette en folkevalgt forsamling bestående av to kammer, for det andre ønsket de at Riksdagen fra nå av skulle møtes hvert 3. år (før hadde det vært hvert 5.), og sist, men ikke

¹⁰⁴ Ibid., s. 490.

¹⁰⁵ Ibid., s. 494.

¹⁰⁶ Ibid., s. 495.

¹⁰⁷ Ibid., s. 497.

¹⁰⁸ Ibid., s. 498.

¹⁰⁹ Ibid., ss. 499 – 500.

¹¹⁰ Ibid., s. 531.

minst, så ønsket de at Karl XIV skulle abdisere.¹¹¹ Grunnen til ønsket om abdikasjon var at liberalerne mente kronprins Oscar var mer reformvennlig enn sin far, og at de lettere kunne få gjennomført de konstitusjonelle endringene de ønsket. Etter mye om og men ble det ved ønsket. «Allenstyret» til Karl XIV gikk over til «Sängkammarregement» på kongens eldre dager.¹¹² Kongen la seg til på sitt rom, som var slottets varmeste, og regjerte derfra. Karl XIV hadde klart å gjøre seg vandt med det konstitusjonelle monarkiet, men gasconeren ble ikke vandt til Sveriges kjølige natur. På dette rommet sovnet Karl XIV Johan stille inn 8. mars 1844.

Der hvor Karl XIV hadde gjort alt annet enn å forholde seg til de uskrevne reglene en konstitusjonell monark må følge, fulgte Oscar I (1799 – 1844 – 1859) disse til punkt og prikke. Legemet til Karl XIV hadde så vidt rukket å bli internert i Ridderholmskyrkan før Riksrådet samlet seg på grunn av tronskiftet. Sesjonen varte fra sommeren 1844 til over nyttår.¹¹³ Representasjonsreformen var igjen tema, men ble ikke gjennomført da heller. Kongen var ikke interessert i å formidle sin mening om saken, som irriterte flere av de kongetro medlemmene i riksforsamlingen.¹¹⁴ Oscar I snakket ikke høyt om personlige meninger, men bidro heller ikke til at kongemakten ble forminsket. Det eneste nevneverdige var at han avskaffet «indragningsmakten». Dette var kongens makt til å inndra utgivelsesretten til svenske aviser.¹¹⁵

Oscar I ble etterfulgt av sin sønn, Carl XV (1826 – 1859 – 1872), på tronen 8. juli 1859. Det er i løpet av Carl XV's regjeringstid at de store endringene for kongemakten kommer, symbolisert i parlamentarismen. Med unntak av stendene så hadde den personlige kongemakten regjert på alle områder frem til 1860-årene.¹¹⁶ Frem til da hadde regjeringen blitt satt sammen av kongen, men etter dette samarbeidet regjeringen med begynnende partidannelser og flertallsgrupper i nasjonalforsamlingen.¹¹⁷ Dette var bare begynnelsen på slutten for den politiske kongerollen de svenske monarkene hadde spilt. I løpet av Karl XV

¹¹¹ Ibid., ss. 532 – 533.

¹¹² Ibid., s. 570.

¹¹³ Eva Helen Ulvros, *Oscar I*, (Historiska media, 2007), s. 184.

¹¹⁴ Ibid., s. 185.

¹¹⁵ Ibid., s. 186.

¹¹⁶ Betina Slagnes, *Parlamentarismens effekt på regjerings- og statsrådsstabiliteten: en analyse av norsk og svensk parlamentarisme i et 200-årig perspektiv*, (mastergrad), Universitetet i Oslo, 2019, <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/69709/Master-2019-Betina-Slagnes.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, s. 34.

¹¹⁷ Ibid., s. 34.

regjeringstid mistet monarken, som statsoverhode, det meste av sin politiske makt til fordel for regjeringssjef-rollen som vokste frem under statsminister Louis de Geer.¹¹⁸

Riksdagens innflytelse over det politiske livet ble bare større og større. I perioden 1867 – 1887, som da var de fem siste årene av Carl XV's regjeringstid og de 15 første årene til Oscar II (1829 – 1872 – 1907), fikk Riksdagen stor innflytelse over regjeringsdannelsene. Dette kom til uttrykk i at statsrådene ofte måtte gå av etter tilbakeslag i nasjonalforsamlingen.¹¹⁹ 1880-tallet er også årtiet hvor partilivet virkelig begynner, som i retrospekt har blitt sett på som en viktig del av Sveriges parlamentariske utvikling.¹²⁰

Delkonklusjon kapittel II

Som helt tydelig er, så utviklet monarkiet seg drastisk på 154 og 129 år, enevoldstiden i henholdsvis Danmark og Norge, og Sverige. Danmark og Norge har samme utvikling det første halvannet seklet, grunnet unionen. Avstanden til Norge ligger til grunn for at forskjellene ble større etter Kiel-traktatens inngåelse. Danskene klarte rett og slett ikke å forsvare duo-monarkiet, og Sverige var ikke raske nok til å ta kontroll over Norge. I mellomtiden tok nordmennene kontroll. Uten en tilstedeværende kongemakt over så lang tid ble den personlige kongemakten innskrenket, og nasjonalforsamlingene fikk mer makt.

Danmark beholdt enevelde til 1848. I forståelsen om at sønnen ikke ville klare oppgaven, lot Christian VIII en grunnlov bli utarbeidet. Hans død og alle revolusjonene i Europa sørget for at forfatningen ble mer demokratisk mye raskere enn den ville ha blitt hadde Christian VIII overlevd årelatingen. Norge kastet av seg eneveldet så ført de fikk sjansen, i Danmark innså kongen at det arvelige enevoldsprinsippet ikke fungerte lenger. Den siste franske kongen falt på sine egne borgere, mens det danske eneveldet falt på sine egne urimeligheter.

Det svenske eneveldets historie er mer brokete enn den dansk-norske, da frihetstiden kom imellom. Frihetstiden er for kongemakten en regresjonsperiode, der de mange monarkutskiftningene og kongevalgene destabiliserte kongemakten. En kort

¹¹⁸ Ibid., s. 34.

¹¹⁹ Ibid., s. 35.

¹²⁰ Ibid., s. 35.

renessanseperiode opplevde eneveldet under Gustav IV, men hans autokratiske regjeringstid ble fort avbrutt, og kongen ble landsforvist. Eneveldet var fra da av henvist til historiens bakveie, mens en fransk feltmarskalk utfordret den nye forfatningen gang på gang, både i Norge og Sverige. Det svenske og norske demokratiet utviklet seg i løpet av 1800-tallet, på bekostning av den personlige fyrstemakten. Parlamentarismen som etablerte seg som sedvane mot slutten av 1800-tallet var begynnelsen på slutten for det som var igjen av den personlige kongemakten.

Kapittel III – Kongemakt fra 1905 til 1920

De tre skandinaviske kongene hadde, som vi så i kapitlet om monarkiets utvikling, en tydelig, historisk tråd å forholde seg til. Kong Haakon (1872 – 1905 – 1957) og kong Christian (1870 – 1912 – 1947) tilhørte en fyrsteslekt med enevoldshistorie, mens kong Gustav (1858 – 1907 – 1950) stammet fra en sakførerfamilie i Pau i Frankrike. Den teoretiske makten han dog representerte lå hans hjerte nært. Dette kapitlet skal se på Norge etter 1905, de maktinnskrenkningene den nyvalgte kong Haakon måtte forholde seg til, og Ordenskrisen i 1913, Gustav V og Borggårdskrisen i 1913, samt Christian X og Påskekrisen i 1920. Var disse krisene uttrykk for kongenes personlige ønsker om å spille en politisk rolle?

Ordenskrisen i Norge

Den senere kong Haakon VII av Norge, prins Carl, la folket til grunn for sin kongsgjerning. Onsdag 18. oktober 1905 fikk Norges utenriksminister Jørgen Løvland et brev fra sin danske embetsbror, hvor utenriksminister Raben skrev at prins Carl ville vite at han var ønsket av det norske folk, og krevde derfor folkeavstemning.¹²¹ Statsminister Christian Michelsen var først imot dette, men et samlet press fra hjemlige republikanere og tronkandidaten selv gjorde at han ga etter for kravet. Både Christian IX (1818 – 1863 – 1906), kronprins Frederik (1843 – 1906 – 1912) og prins Carl av Danmark krevde folkeavstemning for at danskeprinsen skulle sette seg på den norske tronen.¹²²

Prins Carl ble valgt til konge og tok navnet Haakon VII, etter forslag fra utenriksminister Jørgen Løvland.¹²³ I talen den vordende norske kongen holdt etter Christian IX offisielt hadde overgitt barnebarnet til den norske deputasjonen, sa Haakon VII: «Som det ville være Dem, mine herrer, bekjent, var det på mitt forlangende at den nettopp avsluttede folkeavstemning fant sted».¹²⁴ Denne setningen var problematisk fordi statsminister Michelsen hadde informert Stortinget om at folkeavstemningen var Regjeringens ønske. Etter å ha fått en reprimande fra Michelsen ombord på Heimdal 25. november, svarte kongen at

¹²¹ Roy Andersen, *1905 – Spillet bak kulissene*, (Aschehoug, 2005), s. 317.

¹²² *Ibid.*, s. 320.

¹²³ Tor Bomann-Larsen, *Haakon og Maud II: Folket*, (Cappelen, 2004), s. 355

¹²⁴ Andersen, *1905 – Spillet bak kulissene*, s. 332.

«Det er meget mulig De har måttet si dette av indrepolitiske hensyn – det vedkommer ikke meg, men jeg har sagt det ved hensyn til min stilling – sannheten».¹²⁵ Kongens handlinger sto i stil til Oscar Is «rett og sannhet»,¹²⁶ men hans valgspåk ble «Alt for Norge»

Det tok ikke lange tiden før den unge monarken fikk erfare hvor innskrenket hans makt som norsk konge var. Striden gjaldt utnevnelsen av den liberale teologen Johannes Ording til professor i systematisk teologi.¹²⁷ Kong Haakon satte seg inn i saken og kom frem til at teologen ikke kunne få professoratet av teologiske grunner og skrev først at «Læren de give Børnene kan være god og kristen», og fortsatte med kronargumentet for å motsette seg «men den er *ikke* Luthersk».¹²⁸ Så lenge Lutheranismen var statens religion, mente kongen, kunne det «ikke nytte at Landets Regjering seer igjennom Fingrene med Hovedpunkterne i Religionen».¹²⁹ Statsminister Michelsen gjorde det raskt klart for kongen at det ikke lå til hans oppgaver å ta noe standpunkt, dette «hadde han ikke noget med».¹³⁰ Da kongen ved en senere anledning stilte seg med statsministeren og mindretallet, fikk han beskjed om at «Det kan Deres Majestæt ikke gjøre».¹³¹ Haakon VII, Norges konge, hadde ikke engang retten til å bli nedstemt.

Etter 1905 er forholdet mellom de tre statsmaktene forholdvis rolig og akseptabelt for de tre; den utøvende, lovgivende og dømmende makt. Sett bort ifra den allerede nevnte Grunnlovsendringen som fjernet kong Haakon VIIIs kommando over Norges væpnede styrker. Samtidig ble det ved grunnlovsendring §31 i 1911 bestemt at enhver kongelig avgjørelse måtte godkjennes av statsministeren eller annet statsråd. Da denne bestemmelsen trådte i kraft, smeltet Regjeringen og institusjonen Kongen sammen til et organ.¹³²

Det problemløse forholdet endret seg derimot etter valget i 1912. Da hadde Venstre fått rent flertall (70 av 123 seter) i Stortinget.¹³³ Med de 29 andre delegatene på venstresiden ville det være mulig å oppnå 2/3 flertall ved eventuelle grunnlovsendringer. Slike ønskede endringer

¹²⁵ Bomann-Larsen, *Folket*, s. 503.

¹²⁶ Oscar Is valgspåk

¹²⁷ Tor Bomann-Larsen, *Haakon og Maud III: Vintertronen*, (Cappelen, 2006), s. 37.

¹²⁸ *Ibid.*, s. 38.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 38.

¹³⁰ *Ibid.*, s. 38.

¹³¹ *Ibid.*, s. 39.

¹³² Mestad, Michaelsen, *Grunnloven*, s. 138.

¹³³ Bomann-Larsen, *Vintertronen*, s. 284.

forelå fra forrige Storting.¹³⁴ Alle handlet om kongemakten. Disse endringene ville Gunnar Knudsens venstregering gjennomføre så fort det sto «1913» på kalenderen.

Paragrafene det gjaldt var §§112 (i dag 121. Gjaldt kongens rett til å sanksjonere grunnlovsendringer), 7 (kongens rett til å utnevne sin egen etterfølger), 74 og 80 (Kongens rolle i åpningen og lukkingen av Stortinget), og 23 (Ordensvesenet).¹³⁵ Sistnevnte falt kong Haakon tyngst for brystet. Samtidig ble det ikke fra kongens side sett på som positivt at disse endringene hadde blitt fremmet av partiet som nå satt i regjering. Både kongen og tidligere statsminister Christian Michelsen mente at det lå innenfor kongens konstitusjonelle rett å be hans råd (altså Regjeringen) dekke ham hvis saken kom opp på Stortinget.¹³⁶ Kongen kunne derimot inngå kompromiss med Regjeringen og stille seg nøytral til saken i statsråd, så lenge Regjeringen gjorde det samme på Stortinget.¹³⁷

Personlig var kongen derimot alt annet enn nøytral. I et dagboksnotat fra 9. mai 1913 har kongen skrevet ned at kongen meddelte sitt standpunkt om avskaffelsen av ordensvesenet til stats- og utenriksministeren:

Jeg benyttede Leiligheden til atter at fremholde overfor de Herrer at jeg kun kunne se hele den Sag som en personlig Chikane og at Udlandet ville se paa samme maade paa det.¹³⁸

Utenriksminister Nils Claus Ihlen var enig med kongen.¹³⁹

Hvorfor var endringen av §23 så viktig for kong Haakon VII? Den eneste ordenen kongen kunne dele ut var St. Olavs orden. «Ordensvesenet» var altså intet vesen, men én eneste orden. Prinsippet bak ordensvesenet var for kongen det som var av viktighet. Å tildele et annet statsoverhode St. Olavs orden var en høflighetsgest. Hvis kong Haakon ikke hadde noen orden å dele ut, var det heller ingen vits for kongen selv å dra på statsbesøk. For kongen selv, som faktisk var folkevalgt, var det å nedgradere folkets konge sammenlignet med andre

¹³⁴ Ibid., s. 286

¹³⁵ Ibid., ss. 286 - 287

¹³⁶ Ibid., s. 290.

¹³⁷ Ibid., s. 289.

¹³⁸ Kongelige Slott, Oslo, Haakon VII's dagbøker 09/05 – 13 i Bomann-Larsen, *Vintertronen*, ss. 291 – 292.

¹³⁹ Bomann-Larsen, *Vintertronen*, s. 292.

statssjefer i Europa.¹⁴⁰ «Hvem ville være tjent med at Norges monark fremsto som en erkehertug, storfyrste eller lofotjarl?», som Bomann-Larsen skriver i *Vintertronen*.¹⁴¹

Statsministeren ventet med den første endringen til statsoverhodet var utenlands.¹⁴² Mens kong Haakon var på statsbesøk hos sin bror i Danmark, avskaffet Stortinget grunnlovsparagrafen om kongens sanksjonsrett ved grunnlovsendringer. Kongen var derimot ikke rådløs. Da gårdseier Gunnar Knudsen svingte høygaffelen mot kongemakten, grep kong Haakon etter rikssverdet for å beskytte den. Om så sverdet måtte falle mot hans egen monarkiske nakke.

Kong Haakon fyrte av noen symbolske skudd for baugen til statsministeren. Den første trusselen kongen kom med var å kreve at han skulle få sanksjonere avskaffelsen av Grunnlovens §112. Kongen ønsket derfor å sanksjonere at han ikke lenger skulle få sanksjonere. Kongens trussel ble ikke satt ut i livet, da Gunnar Knudsen valgte å inngå kompromiss med monarken. Kongen skulle ikke sanksjonere endringene ved §112 og Knudsen skulle vike på forslagene om endring av §§7, 74 og 80.¹⁴³ §23 sto fortsatt igjen, og kongen begynte å ane at gode råd var dyre.

Kongen kastet nå sin egen gjerning på bordet og blottla sin egen nakke. Kong Haakon skrev tre like brev, som han sendte til Statsministeren og ett til hver av stortingspresidentene.¹⁴⁴ Brevet var forfattet av Christian Michelsen, og godkjent av Fridtjof Nansen, Wollert Konow,¹⁴⁵ og Ernst Sars.¹⁴⁶ Her skriver kongen blant annet:

Og skulde gjennomførelsen av disse grundlovsforslag faa de virkninger udadtil, som jeg befrykter, vil jeg finde det at være min pligt at tage under alvorligste overveielse, om jeg i fremtiden kan være Norges land og folk til nogensomhelst nytte.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Ibid., s. 311.

¹⁴¹ Ibid., s. 311.

¹⁴² Ibid., s. 292.

¹⁴³ Ibid., ss. 305 – 307.

¹⁴⁴ Ibid., ss. 310 – 311.

¹⁴⁵ Ikke tidligere statsminister Wollert Konow (V), men Wollert Konow (H). Disse var fettere.

¹⁴⁶ Ibid., ss. 310 – 311.

¹⁴⁷ Ibid., ss. 311 – 312. ‘

Kongen var rede til å abdisere hvis han ikke fikk det som han ville.

Spørsmålet rundt ordensvesenet hadde vært oppe til diskusjon i Stortinget fire ganger siden 1897. Det var derimot Stortingets sammensetning som gjorde denne gangen spesiell.¹⁴⁸ For støttespillere av ordensvesenet og kongemakten var det derfor nervøsitert som rådet. Stortinget hadde tross alt gjort kort prosess med §112 da kongen var utenlands.

Den 18. juli 1913 ble ordensvesenet forsøkt avskaffet med 75 mot 47 stemmer.

Utenriksminister Ihlen forsikret i etterkant Tysklands minister til Norge, Grev Oberndorff, at hensynet til kongens person preget beslutningen.¹⁴⁹ Kongen var klar for å utføre et symbolsk rituelt selvmord mot kongegjernen sin, men kunne trygt legge rikssverdet tilbake i sliren. Abdikasjonstrusselen, den eneste makten kongen innehadde, hadde gjort nytten sin.

Hvorfor var abdikasjonstrusselen så farlig for ministeriet Knudsen? Ville ikke kongens abdikasjon på vegne av seg selv og sitt hus ha løst hele problemet? Svaret er «nei». Kongen er en grunnsten i den norske Grunnloven, det formelle statsoverhodet. Abdikasjonen er i så måte en formell og symbolsk handling, en av de få kongen hadde etter 1905. Frykten for abdikasjon kan kobles opp til Bagehots tenkning om at monarkiet fungerer som et skalkeskjul for de egentlige maktpersonene i et konstitusjonelt monarki.¹⁵⁰ Blir den symbolske fasaden borte vil den reelle makten være ubeskyttet og maktskiftene får ikke monarkens slør av kontinuitet og varighet over seg. Fyrsten som symbol for kontinuitet kan anses som ryggmargen i den moderne formen for kongemakt, reell som symbolsk.

Borggårdskrisen i Sverige

Den svenske, monarkiske krisen som kan sidestilles med den allerede nevnte krisen i Norge, er Borggårdskrisen i 1914. Valget som ble gjennomført i 1911 var det første med allmenn stemmerett i svensk historie.¹⁵¹ Ved dette valget mistet Arvid Lindmans høyreregjering 32 mandater, mens Hjalmar Brantings sosialdemokrater og Karl Staaffs liberalere vant

¹⁴⁸ Ibid., s. 318.

¹⁴⁹ Ibid., s. 319.

¹⁵⁰ Bagehot, *The English Constitution*, s. 104

¹⁵¹ Axel Odelberg, *Med kungen som verktøy*, (Norstedts, 2014), s. 16.

henholdsvis 32 og 102 representanter.¹⁵² Kong Gustav V, som tradisjon tro forfektet en konservativ politisk holdning, forespurte sine rådgivere om alternativer, men fikk samme svar av samtlige: han måtte utnevne Karl Staaff til regjeringssjef. Kongens antipatier mot Staaff kunne føres tilbake til hans første ministerium 1905 – 1906. Etter Unionsoppløsningen hadde daværende kronprins Gustavs apanasje fra Norge blitt borte. Beløpet var 30 000 kroner.¹⁵³ Ministeriet Staaff hadde ikke interesse av å øke den svenske statens utgifter bare fordi Gustav hadde mistet arveretten til Norge, noe som skapte splid mellom statsministeren og den svenske tronarvingen.¹⁵⁴

Statsministeren fra 1906 ble igjen statsminister, og tronarvingen var blitt konge. Kongens negative følelser mot den folkevalgte regjeringssjef var gjensidige, da Staaff ikke hadde noe til overs for sitt konstitusjonelle, dog teoretisk udemokratiske, statsoverhode.¹⁵⁵ 30. september 1911 bøyde kongen seg av for den konstitusjonelle og parlamentariske logikken og kalte Karl Staaff til seg for å be ham stifte en regjering i hans navn.¹⁵⁶ Ministeriet Staaffs første oppgave ble å ta seg av den politiske dagsordens tikkende bombe: forsvaret.¹⁵⁷

Den svenske krigsmakten var på denne tiden Sveriges største utgiftspost og utgjorde omtrent halvparten av statsbudsjettet.¹⁵⁸ Rent våpenteknologisk lå resten av Europas militærmakter et hestehode foran. Arvid Lindman hadde før valget nedsatt en utredningskomité som skulle undersøke forsvarets behov og finansiering. De kom frem til at de vernepliktige trengte mer øvingstid, og at marinen trengte nye fartøy.¹⁵⁹ Hemskoen for forsvaret ble at sosialdemokratene og de liberale mente dette ble for dyrt og at de hadde gått til valg på kortere verneplikt og at en del av forsvarets bevilgninger skulle gå til sosiale reformer.¹⁶⁰ Dette valgløftet ble holdt.¹⁶¹

¹⁵² Ibid., s. 16.

¹⁵³ Det norske Storting, *Den kongelige proposition til statsbudget for budgetaaret fra 1ste juli 1897 til 30te juni 1898.*, Stortinget, 1898, https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1897&paid=1&wid=a&psid=DIVL189&pgid=a_0061&s=True, s. 43.

¹⁵⁴ Odelberg, *Med kungen som verktyg*, s. 17.

¹⁵⁵ Ibid., s. 17.

¹⁵⁶ Ibid., s. 17.

¹⁵⁷ Ibid., s. 20.

¹⁵⁸ Ibid., s. 20.

¹⁵⁹ Ibid., s. 20.

¹⁶⁰ Tor Bomann-Larsen, *Haakon og Maud IV: Makten* (Cappelen Damm, 2008), s. 26.

¹⁶¹ Odelberg, *Med kungen som verktyg*, s. 21.

Beveger vi oss tre år frem fra 1911, til 6. februar 1914, så hadde tyskere, briter, russere og franskmenn rustet opp over lengre tid, mens Sverige hang håpløst langt etter, skal en tro Gustav Vs tankegang. Denne dagen ble Stockholms gater fylt av bønder, pyntet med blågule merker på jakkeslaget. Disse skulle benke seg til i den svenske hovedstadens kirker for å høre Guds menn predike om forsvaret.¹⁶² 10:45 beveget 31 000 jordeiende, kirkegjengende svensker, fra Lappland i nord til Skåne i sør, mot slottet.¹⁶³ De ville kreve et sterkere forsvar og si seg villig til å betale mer skatt for å få dette gjennomført.¹⁶⁴ Bøndene fylte indre borggård, og da den var full, plasserte de seg i ytre borggård og nedover Slottsbacken. Da kongen kom ut, hilste de han og sang Kungssangen.¹⁶⁵

Det var da det begynte. Uno Nyborg, godseier og talsmann for bøndene, stilte seg opp foran kongen:

«Herre konung, (...) Vi hava frånsett partipolitiken för att inför vår konung uttala våra önsknings och förhoppningar om att landets försvar må så ordnas att den jord som sedan urminnes tider brukats av våra förfäder, kan bevaras åt våra efterkommande att brukas under samme fri-het och självständighet som hittils»¹⁶⁶

Kongen trådte opp på talerstolen. Den var dekket i blått klede med tre kroner brodert inn, han i generalsuniform. Han svarte bøndenes bønn:

«I redlige män av Sveriges bondestam, (...), De saknas visserligen ei inom vårt land, som hysa den me-ningen att frågan om övingstiden för infanteriet icke nu bör lösas, men jag delar ingalunde denna uppfattning, tvärtom, jag har samma asikt som I för mig nyss uttalat, nämligen att försvarsfrågan i sin helhet bör behandlas och avgöras nu, oför-dröjligen och i ett sammanheng»¹⁶⁷

Det brøt ut applaus og jubel. Dronning Victoria felte en tåre.¹⁶⁸

¹⁶² Ibid., s. 201.

¹⁶³ Bomann-Larsen, *Makten*, s. 25.

¹⁶⁴ Odelberg, *Med kongen som verktøy*, s. 201.

¹⁶⁵ Ibid., s. 202.

¹⁶⁶ Ibid., s. 202.

¹⁶⁷ Ibid., ss. 202 – 204.

¹⁶⁸ Ibid., s. 204.

Bare dager i forveien hadde kongefamilien vært dypt uenige om hva budskapet i talen skulle være. Sven Hedin, kongens fortrolige og talens forfatter, var også til stede. Han krevet av kongen annet enn «vackra till intet förfliktande fraser» til bøndene. Kongen hadde pent replisert med at «Jag vil inte tala så att ministären avgår. Det måste vänta till senare».¹⁶⁹ Den kunstnerisk anlagte kongen hadde i sine sceneanvisninger at ministeriet Staaff skulle få sitt kongelige coup de grâce litt senere.

Motstanden mot talen kom også fra kongens brødre. Hedin hadde ment talen måtte være skarp, mens prinsene Carl (kronprinsesse Märthas far) og Eugene var uenige. De var redde for at talen skulle kunne føre til en regjeringsskisse.¹⁷⁰ Både Hedin og prinsene fortsatte å presse på kongen, representanter for diametrale motsetninger, men det var da dronning Victoria reiste seg og sa «Gustaf, om du ger efter nu så vil jag inte längre vara med» at kongen svarte «Sitt Victoria (...) Jag håller talet».¹⁷¹ Det ble som keiserkusinen hadde befalt.

Kongen avsluttet talen med «Leve vårt älskade fos-terland, leve Sverige». På Slottsbacken og i yttre borggården hadde, henholdsvis, kronprins Gustav Adolf og prins Carl lest opp kongens tale, så alle bøndene hadde fått høre.¹⁷² Deretter beveget alle bøndene seg mot Kanslihuset for å legge igjen samme bønn hos statsministeren. Bøndene ble ikke imponert av Staaff.¹⁷³ Det å holde tale etter kongen, og prøve å endre bøndenes syn på saken, var – slik bøndene ville ha sagt det - som å bære havre til dau merr.

Dagen derpå, 7. februar, var det møte i Riksdagen. Tilfeldighetene skulle ha det til at det var kongens apanasje som sto som første punkt på agendaen denne dagen. Johan Widén, Riksdagens president i andre kammeret, var forståelig nok nervøs.¹⁷⁴ Liberalerne og Socialdemokratene mente at kongen hadde brutt grunnloven, og var derfor ute etter kongens statlige utbetalinger. Da Arvid Lindman spurte «Ska ni ta bort kungens matpengar nu?» fikk han kontant svar fra socialdemokratenes Herman Lindqvist «Nej, jag tycker han är så mager

¹⁶⁹ Ibid., ss. 202 – 203.

¹⁷⁰ Ibid., s. 203.

¹⁷¹ Ibid., s. 203.

¹⁷² Ibid., s. 204.

¹⁷³ Ibid., s. 205.

¹⁷⁴ Ibid., s. 206.

så han kan gärna få behålla dem».¹⁷⁵ Etter noen klare hammerslag fra riksdagspresidenten hadde den videre diskusjonen forløpet i mer dannede former.

Til Widén hadde det å søke avskjed vært Staaffs umiddelbare reaksjon etter Borggårdstalen. Karl Staaff hadde kalt talen en «krigsförklaring mot vår ministär».¹⁷⁶ Som et stikk mot dronningens prøyssiske genetiske og politiske arv hadde Staaff kalt kongens handlinger for det reneste «preusseri».¹⁷⁷ Statsminister Staaff trampet opp hos kongen med resten av regjeringen lørdag 7. februar 12:00. Staaff begynte det hele med «Ers Majestät har inte iakttagit en konstitutionel monarks plikter utan sökt föra ett personlight regemente».¹⁷⁸ Igjen dro statsministeren en sammenligning mellom kongen og Der Kaiser ved å påstå at kongens forbilde lå «söder om Östersjön».¹⁷⁹

Kongens løsmunnethet hadde ministeriet funnet en løsning på. Kongen måtte fra da av love at regjeringen skulle forelegges alle kongens offentlige taler på forhånd. Kongen svarte at «Skulle jag inte fritt få meddela mig med mitt folk?», svaret var «nei». Tirsdag 10. februar kom Staaff med en skrivelse til kongen med diverse krav som måtte oppfylles for at regjeringen skulle kunne fortsette sitt arbeid.¹⁸⁰ Kongen valgte å forkaste den grunnet «munnkorgsparagrafen», som beskrev regjeringens rett til å lese gjennom kongens offentlige taler på forhånd. Staaff ga da kongen beskjed om at regjeringen ville søke avskjed hvis kongen ikke føyde seg.¹⁸¹ Det gjorde han heller ikke.

Etter regjeringens avgang var gode råd dyre for kongen. Etter møtet med regjeringen 10. februar hadde kongen samme dag innkalt den liberale Johannes Hellner og den partipolitisk uavhengige Louis de Geer d. y. til slottet.¹⁸² Gustav V ønsket at de skulle bygge en liberal regjering av politikere som støttet forsvarssaken. De Geer svarte kongen at dette kunne bli vanskelig, da flere av de liberalsinnede medlemmene av Riksdagen allerede hadde sagt seg motvillige til å tre inn i en regjering, med kongens tale som årsak.¹⁸³ Problemet for Gustav V var at de liberale tidligere hadde vært splittet, men etter Borggårdstalen hadde de samlet seg

¹⁷⁵ Ibid., s. 206.

¹⁷⁶ Ibid., s. 207.

¹⁷⁷ Ibid., s. 207.

¹⁷⁸ Ibid., s. 207.

¹⁷⁹ Ibid., s. 207.

¹⁸⁰ Ibid., s. 209.

¹⁸¹ Bomann-Larsen, *Makten*, s. 26.

¹⁸² Odelberg, *Med kungen som verktyg*, s. 211.

¹⁸³ Ibid., s. 212.

rundt den konstitusjonelle konflikten. Den ytre fienden, eller den allmenne meningen i partiet, var at kongen hadde brutt sine grunnlovsforankrede retningslinjer.¹⁸⁴

Det begynte å brenne under føttene på Gustav V. I et møte med kongen, prins Carl og fire liberale forsvarsvenner fortalte Hellner dem at han ikke hadde funnet grunnlag for noen ny regjering blant sine liberale venner. Kongen prøvde å mane frem nasjonalfølelsen hos de fremmøtte ved å lese opp en én måned gammel rapport fra Sveriges ambassadør til tsar Nicholas' hoff, Edvard Brandström, hvor Brandström skrev at han var overbevist om at Det russiske keiserriket planla et angrep på den skandinaviske halvøy.¹⁸⁵ Det ble likevel ingen liberal partiregjering, men de tilstedeværende rådet kongen til å spørre den konservative, men partipolitisk uavhengige, Hjalmar Hammarskjöld.¹⁸⁶ Hvis Hammarskjöld takket nei, ville kongen ende i et parlamentarisk limbo og måttet se seg nødt til å abdisere.¹⁸⁷

Hammarskjöld viste seg uvillig. Kongen mobiliserte Staaffs forgjenger i statsministerstolen, Arvid Lindman, til å overtale Gustav Vs siste håp.¹⁸⁸ Lindman skrev i dagboken sin at «han var vitterligt svår att övertala men hvad som till sist bet på honom var erkänsla ställning öfver hela världen som framstående rättslärd (...)».¹⁸⁹ Arvid Lindman klarte altså å slukke den parlamentariske konflagrasjonen som tok til rundt kongen. Gustav Vs kongegjerning var reddet.

17. februar 1914 ble Hjalmar Hammarskjölds regjering offentliggjort. Den var uavhengig, men konservativ og monarkivennlig, bestående av embetsmenn og «näringslivsfurstar». Det ble skrevet ut nyvalg to uker senere, hvor forsvaret, en tilsynelatende trussel fra Russland, og monarkiet var hete diskusjonstemaer.¹⁹⁰

Resultatet av hele Borggårdskrisen var at regjeringen økte øvingstiden for rekruttene fra 240 dager til 385, flåten skulle utvides med 3 panserbåter, to jagere og et antall ubåter.¹⁹¹

Verdenskrigen som blusset opp sommeren etter ga politikerne noe annet å tenke på enn

¹⁸⁴ Ibid., s. 212.

¹⁸⁵ Ibid., s. 212.

¹⁸⁶ Ibid., s. 213.

¹⁸⁷ Ibid., s. 215.

¹⁸⁸ Ibid., s. 215.

¹⁸⁹ Ibid., s. 216.

¹⁹⁰ Ibid., ss. 216 – 217.

¹⁹¹ Ibid., s. 219.

kongens angivelige grunnlovsbrudd. Mot slutten av denne verdenskrigen måtte likevel Gustav V innse og godta at det var Riksdagens sammensetning som skulle avgjøre regjeringssammensetningen.¹⁹² Den svenske monarken inntok fra da av en seremoniell rolle.

Påskekrisen i Danmark

En av de viktigste hendelsene i Danmarks moderne monarkiske historie, er Påskekrisen i 1920. I verste fall kunne den ha veltet hele kongemakten og sendt Christian X ut av Amalienborg med halen mellom bena. Alt på grunn av en løsmunnet kommentar fra en sleivkjefet statsminister.

Bakgrunnen for Påskekrisen lå i fredsoppgjøret etter 1. verdenskrig. Det var ønskelig fra de fleste seirende parter at Tyskland ble en liten og svak stat. Av den grunn ble det forespurt Danmark om de ønsket å ta tilbake Slesvig-Holstein, hertugdømmet Christian IX hadde måttet gi fra seg til Tyskland etter Den andre slesvigske krig. Statsminister Carl Theodor Zahle og utenriksminister Erik Scavenius var derimot redde for at Danmark skulle ende opp med for store landområder, mer enn de kunne håndtere.¹⁹³ Etersom Regjeringen da i desember 1918 hadde godtatt Islands indre selvstyre, men felles monark og utenriksminister med Danmark, ble det bestemt at de tyske danskene skulle få velge gjennom en folkeavstemning om de ville bli en del av Danmark.¹⁹⁴ Den første avstemningen gikk knirkefritt. Sønderjylland avholdt folkeavstemning 10. februar 1920, og stemte seg tilbake til Danmark med $\frac{3}{4}$ flertall.¹⁹⁵ Den neste avstemningen ble ikke holdt før i midten av mars. I mellomtiden hadde det manifestert seg en gryende folkebevegelse med ønske om å innlemme landområdene i Danmark og gjenopprette fordums storhet. 7. mars marsjerte et par tusen mennesker inn på Amalienborg og forkynte et ønske om å gjenforene Flensburg med Danmark. Christian X gikk da ut på balkongen og forkynte sitt svar, at «Jeg takker Dem alle for den hyldest, De i dag har bragt mig, og jeg beder Dem være fuldt forvisst om, at jeg nærer de samme følelser som De».¹⁹⁶ At kongen så tydelig gikk ut og ga sin fulle støtte i en åpenbart politisk situasjon, falt ikke i god jord hos Regjeringen.¹⁹⁷

¹⁹² Slagnes, *Parlamentarismens effekt på regjerings- og statsrådstabiliteten*, s. 36.

¹⁹³ Bomann-Larsen, *Makten*, s. 256.

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 256.

¹⁹⁵ Jespersen, *Rytterkongen*, s. 276.

¹⁹⁶ Tage Kaarsted, *Påskekrisen 1920*, (Universitetsforlaget i Aarhus, 1968), s. 73.

¹⁹⁷ Jespersen, *Rytterkongen*, s. 292.

Da det 14. mars ble avholdt folkeavstemning i og rundt Flensburg, ble resultatet $\frac{3}{4}$ flertall for å fortsatt være del av Tyskland.¹⁹⁸ Den danske avisen «Politiken» skrev da at dette spørsmålet var avgjort når folket hadde gitt sin stemme. Dette førte til furore i sønderjyske og nasjonalistiske kretser.¹⁹⁹ Ikke minst må det ha påvirket kongen i alt annet enn positiv forstand.

For å forstå situasjonen kongen nå plutselig befant seg i, er det viktig å vite litt om personligheten til Christian X. Ifølge Tage Kaarsted, dansk historiker og kongelig ordenshistoriograf, ligger nøkkelen til å forstå Christian X's personlighet i at han følte seg fullt og helt som soldat.²⁰⁰ Som om dette ikke kunne være konstitusjonelt problematisk nok, hadde kong Christian også en dyp slektsfølelse. Denne følelsen ble delt med de fleste regjerende monarker i Europa, men det førte med seg at dynastiske interesser ble tungtveiende for kongens syn på grensepolitikken.²⁰¹ Kongens interesse og delaktighet kan også spores tre år tilbake, da ministeriet Zahle solgte unna siste rest av det danske koloniveldet.

Den 1. august 1916 fikk den danske regjering fullmakt fra kong Christian X «Vi Christian X ... [prikkene i fullmakten hentydet hans lange tittel: af Guds naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg] Gøre vitterligt, at Vi, idet Vi finder det betimeligt at overdrage til de amerikanske Forenede Stater Vore Øer St. Thomas, St. Jan og Ste. Croix i Vestindien (...)». Denne offisielle fullmakten fra kongen, i det vi vil kalle statsråd, var derimot ikke et uttrykk for kongens personlige følelser angående avståelsen av landområdene. Helt siden Danmark måtte avstå Slesvig og Holstein etter Den andre slesvigske krig hadde de danske kongene vært negative til ytterligere innskrenkninger av deres kongerike. Christian IX hadde tatt tapet av Slesvig og Holstein tungt, så tungt at han hadde vurdert å tilby innlemmelse av Danmark i Det tyske forbund for å unngå å tape landområdene.²⁰² Gottorp slott like ved byen Slesvig var fødestedet til Christian IX den gang han bare var en skarve prins av Glücksburg, og oldebarn av Frederik V av Danmark-Norge. Her ble også de vest-indiske øyene nevnt. Ettersom Christian IX var fast bestemt på å ikke miste sitt fødested til Prøysen, samt negativiteten som

¹⁹⁸ Ibid., ss. 276 – 277.

¹⁹⁹ Ibid., s. 277.

²⁰⁰ Kaarsted, *Påskekrisen*, s. 52.

²⁰¹ Ibid., s. 53.

²⁰² Poul Smidt, *Fredy*, (Gyldendal, 2020), ss. 104 – 105.

kunne oppstå rundt Christian som konge om han mistet store landområder til Prøysen innen ett år etter han ble konge (1864), ville han gi Prøysen de vestindiske øyene i bytte mot Slesvig-Holstein.²⁰³ Et bytte fant aldri sted. Grunnene til dette kan være mange, men det er rimelig å anta at Prøysen, under ledelse av Otto von Bismarck, ikke så verdien av kolonier på dette tidspunktet. Dette var tiåret før Bismarck fikk samlet de tyske småstatene til keiserriket Tyskland. Som Bismarck selv skal ha uttalt i 1871 «For Germany to acquire colonies would be like a poverty-stricken nobleman providing himself with silks and sables when he needed shirts».²⁰⁴ For Bismarck og Prøysen var det viktigere å samle tyskerne enn å bygge et koloniimperium.

Nyheten om avståelsestraktaten ble ikke godt tatt imot av folket eller kong Christian etter at traktaten hadde vært oppe til diskusjon i Riksdagen.²⁰⁵ For å roe ned den innenrikspolitiske krisen som oppsto ønsket kongen å danne et samlingsministerium, for å sørge for at enhver velger følte seg representert når spørsmålet om avståelsen ble diskutert. I et møte med partilederne skal kongen ha uttalt

Jeg ved, det er en stor Opgave, jeg stiller for de Herrer: at forsøke at række hinanden Haanden i Fordragelighed og for en Tid gemme, hvad der ligger Partierne imellem. Saafremt det lykkes, tror jeg, det vil blive det smukkeste Blad, der nedskrives i Danmarks politiske Historie, idet der kommer til at staa: Under Utrygheds-Timen for Danmark var hver Vælger repræsenteret i Kongens Raad.²⁰⁶

Teoretisk sett var denne ordningen vel og bra, problemet var at det i praksis fremsto som kongen tok styring over prosessen.²⁰⁷ Praksisen varte på den annen side ikke spesielt lenge. Samlingsministeriet brøt sammen 23. august 1916, hvorpå kongen beskrev seg selv som blåøyd for å ha hatt et slikt ideelt syn på politikerne.²⁰⁸ Da folkeavstemmingen så var avholdt,

²⁰³ Halvdan Koht, «Seward's Plan to Purchase the Danish West-Indies», *The American Historical Review*, årgang 50, (4), 1945, ss. 766 – 767.

²⁰⁴ Mary Evelyn Townsend, *The Rise and Fall of Germany's Colonial Empire 1884 – 1918*, (Macmillan Company, 1930), s. 60.

²⁰⁵ Det danske Rigsarkivet, *The West Indies, Foreign Relations (West Indies)*, Ministry of Foreign Affairs selected files (1856 – 1910), *De Vestindiske Øer V 1883 – De Vestindiske Øer V 1916* (heretter *SaFoRe V*), *Udenrigsministeriets diplomatiske aktstykker vedrørende Konvention af 4. August 1916 om overdragelse af de dansk vestindiske Øer til de amerikanske forenede Stater* ss. 422 – 423 (1 – 2). (<https://www.sa.dk/ao-soegesider/en/billedviser?epid=16584830#374254,71703302>) (tallene i parentes er sidetall i boken funnet i nettarkivet). Telegram fra Udenrigsminister Scavenius til Kammerherre C. Brun 14. August 1916, s. 455 (67) (<https://www.sa.dk/ao-soegesider/en/billedviser?epid=16584830#374254,71703335>).

²⁰⁶ Jespersen, *Rytterkongen*, s. 258.

²⁰⁷ Ibid., s. 257.

²⁰⁸ Ibid., s. 259.

og kongen fikk resultatet som viste tydelig «ja» for avståelsen av øyene, ble han nedbrutt.²⁰⁹ Ministeriet Zahle hadde fremprovosert salget av arvesølvets hans, områder som hadde vært dansk territorium i 200 år. Like før nyttårstaftelet 1. januar 1917 hadde Christian X skrevet utkast til nyttårstale som sannsynligvis hadde ført til en konstitusjonell krise.

Alle Plagerne have vi selv skabt i Ufordragelighed og Misundelse her indbefattet alt det politiske Kævl. En Plet vil dog stedse være knyttet til det svundne Aar og det er Afhændelsen af Vestindien under Kendsgerningernes Tryk; gid Befolkningens Betingelser hermed maa bedres og Mindet bevares i Mildhed om 200 Aars Samvær med Danmark.²¹⁰

Denne potensielle konstitusjonelle krisen ble heldigvis avverget. At en konge så tydelig hadde snakket negativt om de folkevalgte, og om resultatet av folkeavstemningen, ville definitivt ført kongen i unåde hos sine ministre, om ikke verre, hos folket. Ved den da forestående fredsslutningen etter 1. verdenskrig øynet Christian X muligheten for å igjen utvide sitt kongedømme og gjøre opp et 60 år gammelt regnskap med Tyskland ved å plassere en Glücksburger på hertugdømmets symbolske trone.

Kongens antipatier mot ministeriet Zahle trekker seg derimot lenger tilbake enn avståelsen av de danske vest-indiske øyer. Allerede før utbruddet av 1. verdenskrig hadde Christian X ønsket å fjerne sin radikale regjering.²¹¹ En statsminister fra et radikalt venstreparti og en konge med drømmer om en personlig kongemakt, gikk, som en kan tro, ikke som fot i hose.

Christian X mente at han hadde rett til og plikt til å personlig gripe inn og treffe avgjørelser i saker av kontroversiell karakter.²¹² Grensespørsmålet var nettopp av en slik karakter, og flere personer rundt kongen kastet konservativt kull i den kongelige dampmaskinen. Den franske gesandt i København, Paul Claudel, hadde vært enig med kongen i en samtale på Amalienborg like før avstemningen i februar.²¹³ Kongen tenkte derimot ikke over at franskmannens meninger var i tråd med den generelle franske tankegangen som ønsket et svakt Tyskland og som kunne hjelpe Frankrike i godkjennelsen av annekteringen av Alsace-

²⁰⁹ Ibid., s. 261.

²¹⁰ Ibid., s. 262.

²¹¹ Bomann-Larsen, *Makten*, s. 250.

²¹² Kaarstad, *Påskekrisen*, s. 51.

²¹³ Jespersen, *Rytterkongen*, s. 294.

Lorraine.²¹⁴ Den verdensvante nordmannen Fritz Wedel Jarlsberg mente at ministeriet Zahle ikke speilet folkets ønsker da de lot hertugdømme stemmer over nasjonal tilhørighet.²¹⁵

Grensespørsmålet var ikke det eneste som gjorde ministeriet Zahle upopulært blant befolkningen. Ved krigens avslutning var handelsstanden irritert over overdrevne inngrep i næringslivet, landeiere var irritert over festeloven, og de borgerlige var irritert over ministeriets sterke avhengighet av sosialdemokratene.²¹⁶ I tillegg hadde regjeringen lovet å utlyse nyvalg så fort fred var inngått, men dette hadde heller ikke skjedd.²¹⁷ Midt oppi dette sto kongen, ribbet for politisk viktighet, forminsket til en symbolsk tinnsoldat. Han hadde derimot ønske om å bety noe, også i den nye tiden, hvor antallet europeiske republikker hadde økt fra 3 (før krigsutbruddet) til 13.²¹⁸

Selve krisen startet da Christian X avskjediget ministeriet Zahle mandag 29. mars 1920, og tok slutt da kongen utnevnte Michael Petersen Friis til statsminister 5. april.²¹⁹ I møte med statsminister Zahle 29. mars hadde kongen vært urolig på grunn av folketogene som hadde vært til støtte for innlemmelsen av Flensburg i Danmark. Zahle avfeide at en politisk krise var i emning og prøvde å berolige kongen med at opposisjonen kun brukte dette som et agitasjonsmiddel.²²⁰ Kongen ble derimot ikke beroliget, mente at det forelå en akutt krisesituasjon og at regjeringen ikke var lydhor for befolkningens ønsker.²²¹ I det som kan anses som affektert irritasjon over kongens personlige mening, skal Zahle ha sagt at det sto kongen «frit at afskjedige Ministeriet».²²² Da gikk det troll i ord. «Derfor gav jeg nu Ministeriet dets Afskjed med Tak for de Aar, vi har arbejdet sammen, og haabede i Fremtiden, hvis Forholdene førte os sammen, at kunne fortsætte» skriver kongen i sitt eget referat fra hendelsene.²²³ Den første feilen Christian X hadde gjort var å sparke ministeriet i brudd med parlamentarismens uskrevne regler, feil nummer to var at kongen ikke ba Zahle

²¹⁴ Ibid., s. 294.

²¹⁵ Bomann-Larsen, *Makten*, s. 259.

²¹⁶ Tage Kaarsted (red.), *Admiral Henri Konows erindringer 2*, (Universitetsforlaget i Aarhus, 1967), s. 173.

²¹⁷ Ibid., s. 173.

²¹⁸ Bomann-Larsen, *Makten*, s. 255.

²¹⁹ Jespersen, *Rytterkongen*, s. 279.

²²⁰ Ibid., s. 277.

²²¹ Ibid., s. 277.

²²² Ibid., s. 278.

²²³ Ibid., s. 278.

fortsette i et overgangsministerium. Hadde dette skjedd, kunne krisen vært avverget, men da spørsmålet senere ble stilt til statsministeren, takket han plent nei.²²⁴

På nordsiden av Skagerrak satt lillebror Haakon VII og fulgte begivenhetene som utspilte seg i deres felles fødeland. Kong Haakon skrev i dagboken 29. mars 1920, etter å ha hørt om brorens avskjedigelse av regjeringen, at «Haaber han ikke kommer til at fortryde denne Handling. Selv forstaar jeg ikke hvad det skal hjælpe i Flensborgs Spørgsmaalet».²²⁵

Danmarks «venstrevridde» befolkning var tilsynelatende enig med kongen av Norge. Så fort nyheten ble sluppet, publiserte Social Demokraten en ekstraavgave med tittelen «Kongen begaar Statskup».²²⁶ Den sosiale uroen kongen var redd for at ville oppstå på grunn av avstemningen rundt områdene i Slesvig-Holstein hadde nå oppstått på grunn av kongens egne handlinger. I over ett døgn var Danmark uten en regjering. Ikke før kongen utnevnte sin egen advokat, Otto Liebe, til statsminister, hadde Danmark en fungerende regjering.²²⁷

Statsminister Liebes hovedoppgave var å ordne det slik at Danmark kunne få landområdene, til tross for at en folkeavstemning hadde bestemt at de ønsket å tilhøre Tyskland. Om så var, ville Liebe bruke Versailleskonferansen til å gjøre Flensburg til en nøytral sone under internasjonal overhøyhet.²²⁸ Det var bedre at ingen hadde Flensburg, enn at Tyskland skulle ha det.

Én uke etter det skjebnesvangre møtet med statsminister Zahle, utnevnte Christian X M. P. Friis til statsminister og roet dermed ned krisen som hadde truet med å rive monarkiet ned fra sine ustø pedestaller.²²⁹ Regjeringen Friis hadde partiledernes, og dermed Rigsdagens, støtte.²³⁰ Christian X, av Guds nåde konge av Danmark, hadde overvurdert både sin egen stilling, og feilvurdert folkets vilje. Christian X anså seg selv som folkeviljens, mer enn parlamentarismens, beskytter, og avsatte sitt eget ministerium i affekt. For en konge som huset flere politiske flyktninger fra sin egen familie, detronisert fra både trone og Guds nåde, fremstår det irrasjonelt å avskjedige en lovlig valgt regjering på grunn av en folkeavstemning i et annet land. Som broren i Norge selv beskrev det til Thomas Heftye, Norges mann i

²²⁴ Ibid., s. 307

²²⁵ Bomann-Larsen, *Makten*, s. 261.

²²⁶ Jespersen, *Rytterkongen*,

²²⁷ Bomann-Larsen, *Makten*, ss. 262 – 263.

²²⁸ Ibid., ss. 262 – 263.

²²⁹ Ibid., s. 265.

²³⁰ Ibid., s. 265.

Slesvig-kommisjonen: «Folke-afstemning var nok saa vanskelig at komme forbi, naar man først har ladet den finde sted».²³¹ Den folkevalgte kongen av Norge visste hva han pratet om.

Delkonklusjon kapittel III

Den norske krisen skilte seg klart fra den danske og svenske. Der kong Haakons kolleger ønsket å bli kvitt sine respektive ministerier, ønsket kong Haakon sitt råds støtte. Regjeringen Knudsen ønsket å fjerne selv kongens symbolske rolle ved stortingsåpning og -lukking, dertil siste rest av hans utenrikspolitiske betydning: ordensvesenet. At kongen bare tok for seg de seremonielle sidene ved grunnlovsendingene i stedet for å fortsette kampen om avskaffelsen av kongens sanksjon av grunnlovsendinger, fremstår som at kong Haakon visste at hans rolle var redusert til en symbolsk, samlende figur. De symbolske sidene ville han beholde. Hvis han skulle være en symbolsk monark måtte det ordensvesenet, med sin uttalte symbolske verdi, bestå.

Gustav V og Christian X oppførte seg litt annerledes. Begge sørget for at ministeriene gikk av. For kongene var ikke dette noe stort problem, da de ikke var videre begeistret for dem. Problemene oppsto da det ikke fantes noen andre til å ta over. Det konstitusjonelle monarkiet sto da på gyngende grunn og de måtte finne et ministerium for å styre landet og ta på seg ansvaret for henholdsvis tale og avskjedigelse. Disse to nasjonene hadde en lengre historie som selvstendig stat og monarki enn det Norge hadde. Der hvor Norge hadde klare og tydelige skiller i 1814 og 1905, både med tanke på nasjon og monarkisk historie, hadde utviklingen i de svenske og danske monarkier vært mer flytende. Gustav V måtte ikke lenger tilbake enn sin far for å skimte en mer personlig kongemakt, mens Christian X så lenger tilbake, til Christian VIII og eneveldets svanesang. De begge ønsket en mer politisk rolle i landene de styrte.

²³¹ Ibid., s. 266.

Kapittel IV – Trekongemøtet i et historisk perspektiv

De dynastiske forbindelsene lå ikke alene til grunn for Trekongemøtet i 1939. Som naboland har Norge, Sverige og Danmark en felles historie, i og med at de har måttet forholde seg til hverandre gjennom tusenvis av år. De tidligere dynastiene som styrte de skandinaviske landene, var også tett bundet sammen via giftermål. Dette kapittelet skal se på den historiske bakgrunnen for Trekongemøtet i 1939, ved å gå tilbake til Kalmarunionen, se på ønsket om et skandinavisk kongedømme under det politiske prosjektet Skandinavismen, og til slutt de to foregående Trekongemøtene i Malmö i 1914 og Kristiania i 1917. Kapittelet kommer til å vise at samarbeidet ofte har brutt opp, eller ikke blitt noe av i det hele tatt. Som uttrykket sier: elsker din nabo, men riv ikke hekken.

Kalmarunionen

De tre skandinaviske landene har alltid hatt et nært bånd, som grenseland flest. Du kommer deg ikke unna naboen, enten du vil eller ei. I vikingtiden hadde danske, svenske og norske konger vekselvis herredømme over sine naboriker og folkene slåss mot hverandre bare slik broderfolk er forunt. Giftermål og dynastiske forbindelser ble etter hvert løsningen for å bevare freden. Svenskekongen ville nødvendig gå til krig mot naboriket hvis datteren var dronning der og vice versa. De viktige dynastiske forbindelsene og giftermålene som kom forut for Kalmarunionen var nærmest av habsburgsk skala. Dette startet historien om de offisielle koblingene mellom Danmark, Sverige og Norge

Siden 1319 hadde Norge og Sverige hatt felles konge.²³² Magnus VII hadde arvet Norge etter sin morfar og Sverige etter sin onkel. Det ble derimot besluttet at personalunionen mellom Norge og Sverige skulle opphøre etter Magnus' død.²³³ Magnus' eldste sønn, Erik, skulle arve Sverige, og yngstesønnen Håkon skulle arve Norge. Erik dør derimot plutselig, og Håkon blir enearving til både Norge og Sverige.²³⁴ Det blir så arrangert et kongelige ekteskap mellom Norge og Danmark, da Håkon giftet seg med Margrete Valdemarsdotter, datteren til Valdemar Atterdag, konge av Danmark.²³⁵ Da Valdemar døde 24. oktober 1375 var det ikke flere mannlige etterkommere av kongeslekten, så Håkon og Margretes sønn, Olav, ble valgt til

²³² Vivian Etting, *Fra fællesskab til blodbad: Kalmarunionen, 1397 – 1520*, (Gyldendal, 1998), s. 10.

²³³ *Ibid.*, s. 11.

²³⁴ *Ibid.*, s. 11

²³⁵ *Ibid.*, s. 11.

konge av Danmark.²³⁶ Det uforutsigbare middelalderlivet innhentet kongeslekten 3. august 1387. Da døde Olav på Falsterbo slott, og det fantes ingen andre arvinger til riket.²³⁷ Dronning Margrete lå ikke på latsiden. 10. august, én uke etter sønnens død, ble hun hyllet som «fuldmægtigt frue og husbond og det ganske rige Danmarks formynder».²³⁸ 2. februar 1388 ble valget anerkjent i Oslo,²³⁹ og det samme i Sverige i slutten av mars.²⁴⁰ Personalunionens ble offisielt inngått etter møtet i Kalmar i 1397, og symbolisert ved kroningen av Margretes grandnevø, Erik av Pommern, til rikenes felles konge 17. juni 1397.²⁴¹ Det viktige å påpeke er at Erik ikke var konge for ett rike, men felles konge for de tre skandinaviske kongedømmene.

Skandinavismen

Tanken om et skandinavisk kongedømme blomstret opp mot slutten av 1800-tallet. Sommeren 1863 møttes Frederik VII og Karl IV/XV sammen med Danmarks konseilpresident og utenriksminister, C. C. Hall, og Sverige-Norges gesandt, grev Hamilton, for å utforme en felles strategi for den forestående Andre slesvigske krig.²⁴² Denne strategien bygget på en skandinavisk allianse. Målet for svenskekongen var noe annet. Karl IV/XV visste, som alle andre, at Frederik VII ikke hadde noen mannlig arving, og at tronarvingsspørsmålet ikke var avgjort enda. Det svensk-norske dynastiet Bernadotte ville gjerne pynte seg med enda en krone.²⁴³

Karl IV/XVs tanker og håp samsvarte med skandinavismens tanker og meninger.

Skandinavismen var et politisk program som vokste til i løpet av andre halvdel av 1800-tallet, med mål om å samle de tre skandinaviske landene under én krone.²⁴⁴ Idéen om et samlet Skandinavia oppsto blant konservative kunstnere som ønsket tettere kulturelle bånd mellom broderfolkene,²⁴⁵ ettersom det ikke var store forskjeller til å begynne med. Før det 20.

²³⁶ Ibid., s. 12.

²³⁷ Ibid., s. 15.

²³⁸ Ibid., s. 16.

²³⁹ Ibid., s. 18.

²⁴⁰ Ibid., s. 18.

²⁴¹ Hans Jacob Orning, *Norvegr: Norges historie frem til 1400*, (Aschehoug, 2011), s. 258.

²⁴² Rasmus Glenthøj, Morten Nordhagen Ottosen, *Union eller undergang: Kampen for et forent Skandinavia*, (Scandinavian Academic Press, 2021), s. 6.

²⁴³ Ibid., s. 6.

²⁴⁴ Mary Hilson, *The Nordic Model: Scandinavia since 1945*, (Reaktion Books Ltd, 4. utgave, 2018).

²⁴⁵ Glenthøj, Nordhagen, *Union eller undergang*, s. 8.

århundre var det tross alt vanskelig å virkelig skille de skandinaviske landene fra hverandre, da de før dette alltid hadde inngått i en eller annen form for union med hverandre.²⁴⁶

Danmark-Norge og Sverige-Finland hadde vært like i struktur, preget av Reformasjonen og en veldig sentralisert stat.²⁴⁷

Skandinavistene møtte på både motbør og medgang. Motbøren lå i den angivelige tronarvingen i Danmark. Christian av Slesvig-Holstein-Sonderborg-Glücksburg var ikke ønsket som Danmarks konge på grunn av sine ikke-skandinaviske tanker.²⁴⁸ Hans sønn, derimot, ble ansett som skandinavismens oppadgående stjerne. Frederik var nemlig gift med Louisa av Sverige og Norge, datteren til Karl IV/XV.²⁴⁹ Karl hadde ingen sønner, så hvis Christian hadde sagt fra seg arveretten til fordel for sin eldste sønn, og Sverige gikk med på å gi Karl IV/XVs eldste datter arverett, kunne drømmen blitt oppfylt. Flere av Europas ledende regjerende monarker var heller ikke negative. Frankrikes keiser Napoleon III, Italias kong Viktor Emmanuel II og Det britiske imperiets dronning Victoria støttet alle tanken om et forent Skandinavia, hvor Danmark tilfalt Sverige og de danske hertugdømmene tilfalt Preussen.²⁵⁰ Det ble dessverre med tanken. Christian IX ble valgt til konge av Danmark, Karl XIV/XV ble etterfulgt av sin bror, Oscar II, på tronen i Sverige, og det politiske nasjonsbyggingsprosjektet «Skandinavismen» ble lagt på hylla.

Selv om den dynastiske unionen mellom de skandinaviske landene måtte skrapes, var det ingenting som sto i veien for en økonomisk union. Ved det aller første nordiske nasjonaløkonomimøtet i Gøteborg i 1863 anbefalte de sakkyndige et felles skandinavisk myntsystem.²⁵¹ Grunnet minerallikhetene i de forskjellige skandinaviske myntene var alle myntenheten godtatt betalingsmiddel på halvøyen.²⁵² Ikke mye skjedde enda.

På kontinentet var situasjonen annerledes, tvert om godt i gang. Frankrike, Belgia, Sveits og Italia hadde i 1865 etablert Den latinske myntunion.²⁵³ Der var gullfrancen standardmynten, noe som førte til at de fremmøtte på det andre nasjonaløkonomiske møtet gikk inn for at den

²⁴⁶ Hilson, *The Nordic Model*, s. 14.

²⁴⁷ Ibid., ss. 14 – 15.

²⁴⁸ Smidt, *Fredy*, ss. 43 – 44.

²⁴⁹ Ibid., s. 157.

²⁵⁰ Glenthøj, Nordhagen, *Union eller undergang*, s. 7.

²⁵¹ Einar Lie, Jan Thomas Kobberrød, Eivind Thomassen, Gjermund F. Rongved, *Norges Bank 1816 – 2016*, (Vigmstad og Bjørke, 2016), s. 119.

²⁵² Ibid., s. 119.

²⁵³ Ibid., s. 119.

fremtidige myntenheten i de skandinaviske land burde være gullfrancen.²⁵⁴ Storbritannia var ikke villig til å endre sine egne måleenheter for å tilpasse seg francen, og ettersom en av Norges største handelspartnere var nettopp De britiske øyer, ble det med tanken.

En skandinavisk myntunion var det store spørsmålet på det tredje nasjonaløkonomiske møte i København i 1872.²⁵⁵ Forhandlingene må åpenbart ha båret frukter, for i desember samme år underskrev de tre regjeringer Den skandinaviske myntkonvensjon. Den nye valutaen og regningsenheten skulle hete krone, være delt opp i hundre øre, og baseres på omregning fra den svenske daleren.²⁵⁶ Stortinget avviste forslaget om å etablere en skandinavisk myntunion 8. mai 1873. De norske folkevalgte gjorde retrett i 1875, og fra da av sluttet Norge seg til den skandinaviske myntunion.²⁵⁷

Kronprins Olav av Norge og prinsesse Märtha av Sverige var uttrykk for en annen form for union som var vanlig i mellomkrigstiden. De giftet seg 21. mars 1929.²⁵⁸ Ekteskap på tvers av grensene var vanlig, da spesielt svensker jobbet på norske fabrikker i grenseområdene. Det skal også legges til at de skandinaviske landene har nytt godt av å ha tilnærmet samme kultur, språk og at vi forstår hverandre uten større vanskeligheter.

Trekongemøtene i 1914 og 1917

Det kongelige diplomatiet mellom Christian X, Gustav V og Haakon VII går tilbake til 1. verdenskrig. Av alle nasjoner i Europa, er det bare i Skandinavia at landene har samme konge i løpet av begge verdenskrigene. Trekongemøtet som senere skal diskuteres var det tredje i rekken. De to foregående var i 1914 og 1917.

Tidlig i desember 1914 fikk Christian X et brev fra Gustav V. Svenskekongen ønsket et møte mellom Skandinavias tre monarker for å diskutere de felles interessene med tanke på krigen, de alle tre som nøytrale stater.²⁵⁹ Christian X lot ikke en sjanse til å spille rollen som betydningsfull og dagsordenssettende monark gå fra seg og takket ja 7. desember.²⁶⁰ Etter

²⁵⁴ Ibid., s. 119.

²⁵⁵ Ibid., s. 120.

²⁵⁶ Ibid., s. 122.

²⁵⁷ Ibid., s. 115.

²⁵⁸ Tore Rem, *Olav V: Den fremmede, 1903 – 1940*, (Cappelen Damm, 2020), s. 289.

²⁵⁹ Bomann-Larsen, *Makten*, s. 73.

²⁶⁰ Ibid., s. 73.

danskekongens bekræftende svar, gikk invitasjonen til nordmennes konge. Haakon VII svarte at han personlig ikke ønsket å delta, men at regjeringen fikk bestemme.²⁶¹ De sa ja. Møtet ble først lagt til Stockholm, men for å unngå at Sverige ble ansett som de som satte agenda, ble møtet flyttet til Malmö.

Om de tre landene faktisk hadde felles interesser, var et betimelig spørsmål. Hverken den britiske regjeringen eller kongen av Norge anså det prøyssiskhellende Sverige som nøytralt.²⁶² Tankene gikk også over på skandinavismens henfalne politikk, og Norges statsminister, Gunnar Knudsen, mente Norge hadde nok av negative erfaringer på det punktet, etter 400 år under Danmark og 100 år under Sverige.²⁶³ Statsminister Knudsen var også overbevist om at både Danmarks og Sveriges utenriksminister var tyskvennlige. Han selv, og kong Haakon, til tross for at de ledet et kongerike som i praksis var nøytralt, lente de seg mot England.²⁶⁴ Selv om Christian X var enig med lillebror i hans panegyriske støtte til England, klarte kongene kun å oppnå enighet i det selvsagte faktum om at krigen burde forkortes.²⁶⁵

Selv om meningsforskjellene bestod tre år senere, hadde de tre monarkene funnet en felles ytre fiende: sosialistene, representert ved revolusjonen i Russland.²⁶⁶ Denne gangen møttes de i Kristiania. Kong Haakon var spent, både på hva møtet kunne utrette, samt at det var første gangen Gustav V besøkte Norge siden han selv hadde vært kronprins av landet.²⁶⁷

Utgangspunktet for møtet var et annet enn det hadde vært i 1914. Nå visste ingen av kongene hva som kom til å skje. Etter audiens hos kong Haakon hadde Tysklands konsul Conrad Mohr fortalt at kongen mente «krigen kommer til å fortsette i enda to år; i mellomtiden ville Han – men også alle andre tronbesittere – være feid bort av sosialistene».²⁶⁸

Ved statsbesøkets siste dag grep kong Haakon sjansen. Han ønsket å diskutere forsyningssituasjonen og sosialistspørsmålet. Disse gikk sammen som to foldede hender. Kong Haakon var redd for at forsyningsproblemene kunne fyre opp under de revolusjonere bidraget i samfunnet. Sult og nød var aldri noe godt utgangspunkt for en regjerende fyrste,

²⁶¹ Ibid., s. 73.

²⁶² Ibid., s. 73.

²⁶³ Ibid., s. 73.

²⁶⁴ Ibid., s. 74.

²⁶⁵ Ibid., ss. 76 – 77.

²⁶⁶ Ibid., s. 156 – 163.

²⁶⁷ Ibid., s. 156.

²⁶⁸ Ibid., s. 157.

enda mindre i det 20. århundre enn det hadde vært tidligere. Gustav V mente at dette var i så fall et problem Norge kom til å ha alene. Sverige og Danmark ville komme seg gjennom stormen.²⁶⁹ De tre kongene må uten tvil ha sett den avsatte Nikolai II i sitt eget speilbilde etter Den russiske revolusjon.

²⁶⁹ Ibid., s. 160.

Kapittel V – Trekongemøtet i 1939

Selv om Trekongemøtet er det tredje i rekken, står det etter en rekke andre møter mellom både europeiske utenriksministres møter, de såkalte Oslostatene, og flere møter mellom de nordiske utenriksministrene. For å kunne trekke den rette konklusjonen om hvilken betydning Trekongemøtet hadde, må vi forstå at møtet var en arv etter de foregående kongemøtene rent tradisjonelt, men reelt sto det i en annen tradisjon. En krone på verket.

Oslostatene

Lenge før den mer kjente Osloavtalen fra 1993, inngikk Belgia, Nederland, Luxembourg, Norge, Sverige og Danmark Oslo-avtalen av 1930.²⁷⁰ Den ble inngått for å minske følgene av Den store depresjonen ved å inngå et partnerskap med lavere tollmurer.²⁷¹ Statenes samarbeid var altså rent økonomisk i starten. I motsetning til sine småstatsbrødre i Øst-Europa hadde ikke Oslostatene hatt noen form for konflikter med stormaktene før 2. verdenskrig, og kunne derfor gå frem med de økonomiske planene sine.²⁷² Dette endret seg etter Mussolinis Italia invaderte Etiopia i 1935 og Tyskland re-militariserte Rhinland i 1936.²⁷³ Da var sikkerhetspolitiske spørsmål statenes prioritet. Spørsmålet som opptok dem var av nøytralitetens art; de var alle enige om å være nøytrale, men skulle det være en betinget eller ubetinget nøytralitet?²⁷⁴

Angrepet på Tsjekkoslovakia sørget for at medlemsstatene ble mer samstemte.

Tsjekkoslovakia hadde i flere internasjonale sammenhenger vært en samarbeidspartner.²⁷⁵ Statene følte også et nærmere bånd til Tsjekkoslovakia, da landet var både liberalt og demokratisk.²⁷⁶ Oslostatene innså da at de måtte komme til enighet om hvilken form nøytraliteten skulle ha, mens de ble utsatt for press både fra Frankrike og England, og fra Tyskland.²⁷⁷ Den norske stortingspresidenten Johann Ludvig Mowinckel og utenriksminister

²⁷⁰ Tom Kristiansen, *De europeiske småstatene på vei mot storkrigen, 1938 – 1940*, bearbejdet versjon av prøveforelesning til dr.art.-grad ved Universitetet i Bergen 24. april 2003, s. 20. (<https://fhs.brage.unit.no/fhs-xmlui/bitstream/handle/11250/99687/IFSInfo0603.pdf?sequence=1&isAllowed=y>).

²⁷¹ Ibid., s. 20.

²⁷² Ibid., s. 20.

²⁷³ Ibid., s. 21.

²⁷⁴ Ibid., s. 21.

²⁷⁵ Ibid., s. 21.

²⁷⁶ Ibid., s. 21.

²⁷⁷ Ibid., s. 22.

Halvdan Koht sto på hver sin side av konflikten, da Mowinckel ønsket å utstede en erklæring om ubetinget nøytralitet ved et eventuelt krigsutbrudd, lik i 1914. Det var ikke Koht enig i. Tvert om ønsket han en fleksibel og situasjonsbetinget nøytralitet, i frykt for at en ubetinget nøytralitet kunne virke imot Norges interesser.²⁷⁸ Etter angrepet på Tsjekkoslovakia forsto Koht derimot at dette ikke var mulig. Oslostatene opprettholdt møtevirksomhet helt til 1938, men etter det var de respektive nabolandene mer opptatt av hverandre.

Ministtermøtene 1935-1939

Fra 1935 til 1939 var det flere møter mellom de skandinaviske/nordiske utenriksministrene, med et tydelig mål om å komme til en enighet rundt stillingen landene ville ta i en eventuelle storkrig.²⁷⁹ Ut ifra et notat utenriksminister Koht skrev etter et møte med Sveriges utenriksminister, Rickard Johannes Sandler, kom ministtermøtene i stand etter den tysk-engelske flåteavtalen i 1935.²⁸⁰ Avtalen tyskerne og britene hadde inngått, var i strid med punktene i Versailles-traktaten og tillot Tyskland å ha en flåte som tilsvarte 1/3 av Den kongelige marine.²⁸¹ Britene skulle til gjengjeld holde seg unna Østersjøen. Etter utenriksminister Halvdan Kohts besøk i Stockholm i juli 1935 skrev Koht:

Sandler spurde meg kva eg tykte om den engelsk-tyske flåteavtalen, og eg svara at om eg kunde skjønne kvifor England gikk med på han, så hadde eg likevel ikkje vorte glad for han. Sandler sa at såleis kjente han det óg.²⁸²

Der hvor Norges utenriksminister hadde fokusert på bruddet med Versailles-traktaten, hadde svenske Sandler «sterkast fest seg ved den russiske oppvæp-ninga i Östersjøen som avtalen vilde føre til».²⁸³ Den svenske frykten for Sovjetunionen, gjorde seg her gjeldende. Bind V i

²⁷⁸ Ibid., s. 22.

²⁷⁹ Riksarkivet i Oslo, Utenriksstasjonene i Helsingfors, Finland (Db-L0104), D – Sakarkiv ordnet etter organets hovedsystem, Db – Sakarkiv etter Utenriksdepartementets arkivordning av 1924, H52C – Politiske forhold til nabolandene i sin allminnelighet: «skandinavisme», nordiske og norrøne bevegelser; minister- og kongemøter etc. Sak 1/35.

²⁸⁰ RiO, UiH, H52C, «gjenpart av et notat opsatt av Utenriksministeren under hans besök i Stockholm i juli d. å.»

²⁸¹ Joseph Maiolo, *The Royal Navy and Nazi Germany 1933 – 1939: A Study in Appeasement and the Origins of the Second World War*, (Macmillan Press, 1998), ss. 35 – 36.

²⁸² RiO, UiH, H52C, «gjenpart av et notat opsatt av Utenriksministeren under hans besök i Stockholm i juli d. å.»

²⁸³ RiO, UiH, H52C, «gjenpart av et notat opsatt av Utenriksministeren under hans besök i Stockholm i juli d. å.»

Tor Bomann-Larsens oktett om kong Haakon og dronning Maud presenterer frykten for Sovjetunionen som motivasjonen for Trekongemøtet fire år senere.²⁸⁴ Det er ved dette møtet, mellom Koht og Sandler, at den svenske utenriksministeren tar initiativet til et nordisk utenriksministermøte:

Til slutt spurde han om det ikkje vilde være nyttig at dei nordiske utanriksministrane samlas til samråd före forsamlinga i Nasjons-Sambandet [Folkeforbundet] i september, og eg svara at i det tilfellet burde dei kome til Oslo.²⁸⁵

Det var ikke selvsagt at Finlands minister skulle få være med selv om utenriksminister Sandler ville at «dei nordiske utanriksministrane samlas». I et annet notat, som Koht skrev etter han hadde besøkt den finske utenriksministeren Hackzell etter møtet med Sandler, skriver han at «eg nemnte ingen ting for han om at eg tenkte på å få i stand eit nordisk ministermöte i Oslo före forsamlinga i Genève».²⁸⁶ Det kommer frem av notatet at Koht ikke var videre imponert over sin finske kollega:

Men tankane hans krinsa mest berre om Finnland, og han tyktest sjå på all politikken berre frå finsk synspunkt. [...] Eg spurde kva han tenkte om den tysk-engelske flåte-avtalen, og eg nemnte for han at dei i Sverige var redd for at den skulde drive til stor russisk flåtebygging. Men det trudde han ikkje noko på.²⁸⁷

Til tross for at Hackzell kommenterte de finske interessene, beskriver Koht han på en mindre flatterende måte mot slutten av notatet: «Reint personlig var Hackzell hyggelig og grei, men kanskje noko glatt, og eg fikk ikkje intrykk av nokon djup-tenkt eller vidsynt politikk».²⁸⁸ Finlands utenriksminister ble likevel invitert. Halvdan Koht sendte en invitasjon til Hackzell 13. august, hvor han inviterte den finske utenriksministeren til et møte i Oslo mellom de nordiske utenriksministrene.

²⁸⁴ Tor Bomann-Larsen, *Haakon og Maud V: Æresordet*, (Cappelen Damm, 2011), ss. 285.

²⁸⁵ RiO, UiH, H52C, «gjenpart av et notat opsatt av Utenriksministeren under hans besök i Stockholm i juli d. å.»

²⁸⁶ RiO, UiH, H52C, «gjenpart av et notat opsatt av utenriksministeren under hans besök i Finland i juli d. å.»

²⁸⁷ RiO, UiH, H52C, «gjenpart av et notat opsatt av utenriksministeren under hans besök i Finland i juli d. å.»

²⁸⁸ RiO, UiH, H52C, «gjenpart av et notat opsatt av utenriksministeren under hans besök i Finland i juli d. å.»

I perioden 1935 – 1939 ble det til sammen holdt 10 nordiske utenriksministermøter, over alt i Norden.²⁸⁹ Allerede i november 1935 hadde Hackzell fortalt det finske parlamentet at Finland burde legge seg på samme utenrikspolitiske nivå som Skandinavia, altså utenfor bråket stormaktene stelte i stand.²⁹⁰ Finlands senere deltagelse i Trekongemøtet i 1939 kan forklares med dette. På flere av møtene var det også representanter fra andre småstater, helt i tråd med utenriksminister Halvdan Kohts overbevisning om at småstatene sammen kunne motvirke de destruktive kreftene stormaktene besatt.²⁹¹ Ved det blandede nordiske utenriksminister møte og møte mellom utenriksministrene fra Oslostatene i København 22. – 24. juli 1938 var de nordiske utenriksministrene Munch, Koht, Holste, Belgias stats- og utenriksminister Paul-Henri Spaak, Luxemburgs utenriksminister Joseph Bech, og Nederlands utenriksminister Jacob Adrian Patijn til stede.²⁹² Sveits hadde også vært invitert, men måtte avstå grunnet «landets tradisjoner».²⁹³

Finlands situasjon før møtet

Så tidlig som 1935 hadde sovjets utsending til Finland sagt til Finlands statsminister Toivo Mikale Kivimäki, at en krig mellom Sovjetunionen og Nazi-Tyskland ville involvere Finland.²⁹⁴ Sannsynligheten for krig ble også fremført av Leningrads partisekretær A. A. Zhdanov under Den åttende sovjetskongressen i Moskva i 1936. Han la finskegrensens nærhet til den gamle keiserhovedstaden til grunn for sine mørke antagelser for fremtiden.²⁹⁵ Alt handlet om at Sovjetunionen ville kontrollere strategisk viktige områder rundt Leningrad i tilfelle storkrig mot Det tredje riket.²⁹⁶ Mellom 1936 og 1938 bedret forholdet seg noe, men USSR var likevel bekymret for at finnenes påståtte kobling til Skandinavias nøytralitetsprinsipper var et skalkeskjul for dreining mot Hitler-Tyskland.²⁹⁷ Da Nazi-

²⁸⁹ RiO, UiH, H52C, «Det nordiske utenriksministermøte i Oslo, 30 – 31 august 1939.»

²⁹⁰ D. W. Spring, «The Soviet Decision for War Against Finland, 30 November 1939», *Soviet Studies*, årgang 38 (2), 1986, ss. 207 – 226, s. 210. (<https://www-jstor-org.ezproxy.uio.no/stable/151203?seq=1>).

²⁹¹ Halvdan Koht, «Neutrality and Peace: The View of a Small Power», *Foreign Affairs* 15 (2), 1937, ss. 280 – 289, s. 289.

²⁹² RiO, UiH, H52C, «Det nordiske utenriksministermøte, København 22. juli 1938. Møte mellom utenriksministrene for Oslo-Statene, København, 23 – 24 juli 1938».

²⁹³ RiO, UiH, H52C, «Det nordiske utenriksministermøte, København 22. juli 1938. Møte mellom utenriksministrene for Oslo-Statene, København, 23 – 24 juli 1938».

²⁹⁴ Spring, «The Soviet Decision for War Against Finland», s. 210.

²⁹⁵ Ibid., ss. 210 – 211.

²⁹⁶ Ibid., s. 211.

²⁹⁷ Ibid., s. 211.

Tyskland gikk inn i Polen 1. september 1939 ble det enda viktigere for Sovjetunionen å få til en avtale med Finland. Koste hva det koste ville.

Trekongemøtet

Den første dagen i september invaderte Tyskland og Sovjetunionen Polen fra hver sin side, geografisk som ideologisk. Aggresjonen fra stormaktene fikk småfolks og kongeliges oppmerksomhet. 4. september 1939 sendte Christian X et brev til sin «Kære Onkel» Gustav V.²⁹⁸ Tre dager i forveien hadde Nazi-Tyskland invadert Polen. Da var det i den danske nasjonens interesse å kontakte den tyskervennlige svenskekongen. Danskekongen mente at det var på tide at «onkelen» igjen inviterte sine skandinaviske kolleger til et nytt kongemøte:

Da vor i Fellesskab udstede Freds henvendelser i Bruxelles, desværre ikke frugtede og siden da, Krigen har hærget i Europa, henstiller jeg til Dig om du ikke kunde, i lighed med Krigen i 1914 sammenkalde Carl og mig til Møde f. eks. i Malmø eller hvor det ellers passer dig, for i Fellesskab at drøfte vore Landes interesser.²⁹⁹

Som synlig er, Christian X ønsket heller ikke denne gangen at møtet skulle finne sted i Stockholm. Det var best med det rurale Malmö, så det ikke skulle fremstå som at svenskekongen satte dagsorden. Malmö ligger i Skåne i dagens Sverige, men det lå en gang i tiden under Danmark. Historisk, både på grunn av Malmös tidligere tilhørighet, og Trekongemøtet i 1917 var det passende å ha møtet nettopp der. For danskekongen kunne dog ikke møtet finne sted før i oktober eller november, ettersom den pågående situasjonen måtte avklares først.³⁰⁰ Tre dager etter invasjonen av Polen var ting fortsatt usikkert. Christian X mente også at å holde et slikt møte kunne virke «stimulerende og ikke minst naar Initiativet tages af Dig».³⁰¹ Noen gode ord fra Gustav Vs «stedse hengivne Christian» kunne umulig skade.

²⁹⁸ Bernadotteska Arkivet (BFA), Stockholm Slott, Gustav V:s arkiv, vol. 44:2, brev från Christian X til Gustav V 1939 – 1947, «Brev fra Christian X til Gustav V 4/9 39».

²⁹⁹ BFA, GV, 44:2, «Brev fra Christian X til Gustav V 4/9 39».

³⁰⁰ BFA, GV, 44:2, «Brev fra Christian X til Gustav V 4/9 39».

³⁰¹ BFA, GV, 44:2, «Brev fra Christian X til Gustav V 4/9 39».

«Idag [fikk] jeg ditt vänliga brev af d. 4de och sender dig strax mitt hjertliga tack!» startet Gustav V sitt svarbrev til kongen av Danmark 6. september 1939.³⁰² Han var helt enig med Christian X om at et slikt møte ville være «mycket bra og nyttigt» men at han «i likhet med dig tror jag at det er ännu är for tidigt at fatta något beslut derom». ³⁰³ Gustav var derimot «besedd» på å «inbjuda till et sådant möte» så fort det lot seg gjøre». ³⁰⁴ Den vingeklippede monarken avsluttet brevet på korrekt konstitusjonell måte: «Först skal jeg naturligvis tala med min regjering om denne sak». ³⁰⁵

Halvannen uke etter den danske møteføleren var de nordiske lands stats- og utenriksministre samlet i København. ³⁰⁶ Til stede fra Finland: statsminister A.K. Cajander og utenriksminister J. E. Erkko, fra Norge: statsminister Johan Nygaardsvold og utenriksminister Halvdan Koht, fra Sverige: statsminister Per Albin Hansson og utenriksminister Rikard Sandler, fra Danmark: statsminister Th. Stauning og utenriksminister P. Munch. ³⁰⁷ Møtets anliggende ble de nøytrale staters forhold til de krigførende parter. Utenriksminister Munch startet møtet med å presentere britenes krav til Danmark og deres handel med Tyskland. ³⁰⁸ Essensen i de britiske kravene var at kull generelt, og i alle fall ikke britisk kull, ikke skulle brukes til gagn for det tyske krigsmaskineriet. ³⁰⁹ Dernest ble det en pause i møtet for at «Deltagerne kunde blive modtaget i Audiens af Kongen». ³¹⁰

Diskusjonen gikk så over på når og hvor neste møte skulle finne sted. Representantene var ikke klar over invitasjonen som tidlig neste måned skulle ble sendt ut, men hvorvidt et slikt møte var nødvendig, ble diskutert i tidens rette ånd: uten kongene. Deretter forespurte danskenes utenriksminister Munch om de andre deltagerne var enig i at de burde

³⁰² BFA, GV, 44:2, «Brev fra Gustav V til Christian X 6/9 39».

³⁰³ BFA, GV, 44:2, «Brev fra Gustav V til Christian X 6/9 39».

³⁰⁴ BFA, GV, 44:2, «Brev fra Gustav V til Christian X 6/9 39».

³⁰⁵ BFA, GV, 44:2, «Brev fra Gustav V til Christian X 6/9 39».

³⁰⁶ Riksarkivet i København, 0002 – Udenrigsministeriet, 1909 – 1945 Gruppeordnede sager, 5F85, «Referat af de nordiske Stats- og Udenrigsministres Møde i København den 18 – 19 September 1939». (heretter RiK, 5F85).

³⁰⁷ RiK, 5F85, «Referat af de nordiske Stats- og Udenrigsministres Møde i København den 18 – 19 September 1939», s. 1.

³⁰⁸ RiK, 5F85, «Referat af de nordiske Stats- og Udenrigsministres Møde i København den 18 – 19 September 1939», ss. 2 – 3.

³⁰⁹ RiK, 5F85, «Referat af de nordiske Stats- og Udenrigsministres Møde i København den 18 – 19 September 1939», s. 4.

³¹⁰ RiK, 5F85, «Referat af de nordiske Stats- og Udenrigsministres Møde i København den 18 – 19 September 1939», s. 6.

sammenkalle til et kongemøte hvis situasjonen ble mer alvorlig, noe den lå an til å gjøre.³¹¹ Den neste setningen lød som et ekko fra Amalienborg, om at dette møtet «skulde finde Sted i Malmø som det traditionelle Sted for et saadant Møde».³¹² Hverken danskekongen eller de skandinaviske landenes folkevalgte ville til den svenske hovedstaden, igjen i frykt for at det kunne fremstå som at svenskekongen satte dagsorden; «Derom var der Enighed».³¹³

Initiativet ser ut til å være tatt av Christian X. Han skriver, slik det forekommer av brevet, uten å henvise til anmodninger fra regjeringen om å sondere det kongelige terrenget for et slikt møte. Det påfallende er at det er Danmarks utenriksminister Munch som lufter tanken om et nytt kongemøte i det nevnte stats- og utenriksministermøtet i København halvannen uke senere. Det kan ha seg slik at utenriksministeren har bedt kong Christian sende brevet til kong Gustav, nettopp for å ha svaret klart på forhånd. Dette fremstår dog usannsynlig, først og fremst ut ifra Christians øvrige handlinger som konge, eksempelvis ved Påskekrisen. Han ønsket å spille en politisk rolle, og det å initiere et kongemøte kan vel ansees som et uttrykk for dette ønsket. Samt, hvis brevet var sendt på regjeringens ønske, kan en lure på hvorfor Christian X ikke sendte et lignende brev til kongen av Norge.

9. oktober forespurte Gustav V sitt råd om det ville være ønskelig med et kongemøte, og samme dag utgikk invitasjonen fra Stockholm Slott.³¹⁴ Da invitasjonen til slutt kom til Haakon VII, var han ikke negativ, noe han hadde vært ved de to tidligere kongemøtene. Grunnen var at møtet ville drøfte de finsk-sovjetiske forhandlingene som da hadde foregått:

På grund av det djupt alliarliga politiske läget i Europa har jag ansett det vara min pligt att inbjuda de nordiska rikenas statschefer till ett möte här i Stockholm för att dryfta den nuvaranda situationen.³¹⁵

De tidligere kongemøtene hadde hatt som mål å bevare nøytraliteten og unngå konflikter på den skandinaviske halvøy. Da Gustav V også dro med seg Finland, ble det et nordisk møte

³¹¹ RiK, 5F85, «Referat af de nordiske Stats- og Udenrigsministres Møde i København den 18 – 19 September 1939», s. 30.

³¹² RiK, 5F85, «Referat af de nordiske Stats- og Udenrigsministres Møde i København den 18 – 19 September 1939», s. 30.

³¹³ RiK, 5F85, «Referat af de nordiske Stats- og Udenrigsministres Møde i København den 18 – 19 September 1939», s. 30.

³¹⁴ Bomann-Larsen, *Æresordet*, s. 284.

³¹⁵ Det kongelige hoff, Oslo , P/1001/I/L0003, «Invitasjon til statschefsmøtet fra Gustav V».

hvor den ene parten lå i konflikt med den stormakten som hadde røsket et 300 år gammelt regjerende fyrstehus opp ved røttene. «Tyskervennlig» under 1. verdenskrig var ensbetydende med prøysservennlighet, mens det like før 2. verdenskrig kunne omtales som «nazivennlighet». Gustav Vs frykt for den røde fare i øst skulle bli en rød nabo, kom tydelig frem:

Särskildt vill jag erinra om de förhandlingar som nu pågår mellem Finland och Sovjet-Unionen, hvilkas resultat måhända kunna få en djupt ingripande betydelse för samtliga våra länder.³¹⁶

Frykten for Sovjet lå til grunn da Gustav V inviterte til kongemøtet etter Christian X's initiativ.³¹⁷ Kong Haakon VII ville delta for å støtte Finlands sak. Begge fryktet en utvidelse av Sovjetunionen. Skulle Sovjetunionen ha gjennomført en full invasjon og okkupasjon av Finland ville Norges grense mot USSR blitt utvidet med 736 kilometer, og Sveriges grense mot Sovjet utvidet med 555 kilometer (enda lenger hvis enn regner med Bottenvika). Å ha Finland som en buffersone mot ideologien som kastet forhenværende fyrsteslekter i gruvesjakter var trygt og godt.

Monarkene skulle dog ikke diskutere dette selv. «Jeg har redan låtet meddela eder programmet för våra överläggningar» skrev Gustav V til sine kollegaer, «Jag föreslår att vi statschefer giva våra ut-rikesministrar i uppdrag att gemensamt dryfta dessa frå-gor och til oss avgiva det förslag till uttalande, till hvilket förhandlingarna kunne kunna giva anledning».³¹⁸ Med skuldre tynget av hverken hermelinskappe, krone eller utøvende makt kunne kongen invitere de nordiske utenriksministerne til samtaler om den pågående krigen på kontinentet, og faren for krig østover.³¹⁹ En kan være tilbøyelig til å tro at mediene ikke ville vært spesielt begeistret for enda et ministermøte. For å få verdens øyne rettet mot Skandinavia tok ministerne med seg kongene sine. Med et snev av modernitet, menneskeliggjort av Finlands president Kyosto Kallio ble den historiske tråden trukket tilbake til 1914 og 1917. Kongene og presidenten skulle bare pryde forsidene; den konstitusjonelle formen for «kongen befaler».

³¹⁶ SO, P/1001/I/L0003, «Invitasjon til statschefsmøtet fra Gustav V».

³¹⁷ Bomann-Larsen, *Æresordet*, s. 286.

³¹⁸ SO, P/1001/I/L0003, «Invitasjon til statschefsmøtet fra Gustav V».

³¹⁹ Den siste svenske kroningsseremonien fant sted i 1873, da Oscar II ble kronet.

Det tredje riket fattet raskt interesse. Fire dager etter invitasjonen var sendt til statsoverhodene skrev Det tredje rikets sendemann hjemover.³²⁰ Sendemannen var prins Victor av Wied. Han var fetter til Christian og Haakons mor, dronning Louisa av Danmark.³²¹ Ifølge Wied hadde den svenske utenriksministeren fortalt ham at møte hadde vært planlagt siden starten av krigen.³²² Hvis utenriksminister Sandler var riktig informert fra kongelig hold, må dette stemme, ettersom Gustav V mottok brevet fra Christian X 4. september 1939, tre dager etter invasjonen av Polen.³²³ Sandler nevnte spørsmål felles for de fire nøytrale nordiske stater, men sa ingenting om drøftingen av temaet fred.³²⁴ Dette er ei heller bemerkelsesverdig, da punktet om «De nordiske Staters Indsats til Genoprettelse af Freden og Nationernes Tryghed» var kommet på initiativ fra svenskekongen personlig.³²⁵

I likhet med Gustav V var heller ikke Haakon VII videre begeistret for regimet som hadde tatt livet av hans autokratiske fetter. Før avreisen til Stockholm avslørte kongen sine tanker til sin engelske privatsekretær, George Ponsonby

På grunn av Russland ser ikke for-holdene så hyggelig ut her i nord, vi vet ikke om det utnytter øyeblikket da andre land er opptatt med krig til å utvide sine grenser, eller de bare har interesse av Finland³²⁶

For en gangs skyld kunne kongen av Norge og kongen av Sverige enes om noe: Finlands utsatte stilling og den overhengende faren for de omkringliggende småstatene.

At et sådan møte var i anmarsj, gikk ikke upåaktet hen, tvert om. Den to år gamle fredsorganisasjonen Campaign for World Government, som ønsket en verdensregjering som så bort fra statsdannelser og heller beskyttet folkets interesser, skrev:

³²⁰ Auswärtiges amt (AA), Archivband RZ, 211/104645, Politische Abteilung, Az. Politik 4: Nordische Staten, «Telegramm, Stockholm, den 13. Oktober 1939». Heretter «AA, RZ, 211/104645, (...)»

³²¹ Victors mor, Marie av Nederland, var søster til dronning Louise av Sverige og Norge, Louisa av Danmarks mor (født prinsesse av Sverige).

³²² AA, RZ, 211/104645, «Telegramm. Stockholm, den 14. Okt. 1939».

³²³ BFA, GV, 44:2, «Brev fra Christian X til Gustav V 4/9 39».

³²⁴ AA, RZ, 211/104645, «Telegramm. Stockholm, den 14. Okt. 1939».

³²⁵ Riksakrivet i København, 0002 – Udenrigsministeriet, 1909 – 1945 Gruppeordnede sager, 5F86 – Bilag, «Dagsorden».

³²⁶ Bomann-Larsen, *Æresordet*, s. 287.

Your countries shining example of peaceful living qualifies them for leadership in actions to halt the present catastrophe and lead ma[n]kind to a peaceful world order.³²⁷

Det var ikke grenser for hva de skandinaviske landene kunne få til i fellesskap. Aftenposten skrev med store ord om fredsinitiativet som kunne komme ut av møtet, men holdt igjen lovordene ettersom de ikke kjente «til hvorvidt de nordiske statschefer som nu møtes i Stockholm – og deres regjeringer –» Viktig presisering «har tenkt sig muligheten av å ta et initiativ i den retning som her er nevnt».³²⁸ Aftenposten trakk historiske linjer, med henvisning til unionsoppløsningen i 1905, da de skrev om Sveriges tradisjon for fredelige løsninger, tross for tilsynelatende tap av makt og prestisje.³²⁹ Kongene og presidenten ble spesielt trukket frem da «Det moralske grunnlag – retten og autoriteten – er i allfall tilstede ved de fire statscheferes møte i Stockholm.» kongene hadde fortsatt en symbolsk rolle å spille «De representerer fredens idealer og deres forpliktelser».³³⁰ Engelske Evening News hadde en mer satirisk vinkel på en artikkel trykket 17. oktober med tittelen «Three Kings will meet a Peasant President».³³¹ Samtidig som kong Haakon forberedte avreise på Slottet ble det holdt gudstjenester i Norges kirker, hvor Vår Frelses kirke var valgt i Oslo og kongevennen biskop Eivind Berggrav forrettet.³³² Både fjerde statsmakt og den Allmektige måtte holde et våkent øye med møte.

Monarkiet visste å bygge opp begivenhetene. Da kongen ankom Østbanehallen 17. oktober for å ta nattoget til Stockholm, var det stort oppmøte på perrongen.³³³ Aftenposten lille notis om kongens avreise hadde vekket interesse blant osloborgerne.³³⁴ Kongebrødrene Christian og Haakon ankom stasjonen i Stockholm 09:50 neste dag.³³⁵ Kong Haakon «sprang» ut av jernbanevognen ifølge Aftenpostens utsendte medarbeider, mens man tydelig «så tårer»

³²⁷ RiK, 5F86, «Brev fra Campaign for World Government til kongene og presidenten i møte, 17. oktober 1939».

³²⁸ Ukjent forfatter, Kan Norden skape fredsgrunnlag?, *Aftenposten (morgenutgaven) 17.10.1939*, s. 2. Hentet fra Nasjonalbibliotekets nettsider 26.04.2022.

(<https://www.nb.no/items/a7f403b65d151299f4320502b1f2c93b?page=1>).

³²⁹ Ibid., s. 2.

³³⁰ Ibid., s. 2.

³³¹ RiK, 5F86, «Brev til utenriksministeren fra gesandtskabet i London 23. oktober 1939».

³³² Ukjent forfatter, Kan Norden skape et fredsgrunnlag, *Aftenposten 17.10.1939*, s. 3.

³³³ Bomann-Larsen, *Æresordet*, s. 284.

³³⁴ Ukjent forfatter, Kongens reise, *Aftenposten 17. 10. 1939*, s. 2. Hentet fra Nasjonalbibliotekets nettsider (<https://www.nb.no/items/a7f403b65d151299f4320502b1f2c93b?page=1>) 26.04.2022.

³³⁵ Det kongelige hoff, Oslo, P-1001/M/L001, «Program vid statscheftsbesøket i Stockholm 18 – 19 oktober 1939».

nedover en alders- og alvorstynget kong Christian.³³⁶ Stockholms ordfører Halvar Sundberg sto klar på perrongen og hilste dem

Eders Majestäter. Det är en kär plikt och en stor glädje för Sveriges huvudstad att få hälsa konungen av Danmark och Island och Norges konung välkomna att på vår egen konungs inbjuden deltaga i för alla Nordens folk ytterst viktiga överläggningar i en mörk og brydsam tid.³³⁷

Selv om kongenes offisielle politiske betydning var fjernet i alle de tre skandinaviske land, var det intet som satte en stopper for de historisk anlagte scenene. Den monarkiske styreform sto fortsatt sterkt i Skandinavia, og symbolet «kongen» var derfor viktig. De tre kongene møtte hverandre på Stockholm slott 11:00 18. oktober.³³⁸ To av Guds nåde, én av folkets votum.³³⁹

Gustav V åpnet møtet, som han mente hadde vært nødvendig for å diskutere den internasjonale situasjonen og hva den betød for de nordiske land.³⁴⁰ Kongebrødrene fra Danmark og Norge svarte med å takke for innbydelsen, sistnevnte sa seg sikker på å ha det norske folket i ryggen ved takksigelsen.³⁴¹ Svenskekongen foreslo da, i korrekt konstitusjonell stil, for de fremmøtte statsoverhodene at utenriksministrene skulle få drøfte spørsmålene på dagsordenen.³⁴²

Samtalene mellom utenriksministrene handlet i stor grad om de russiske kravene til Finland. Svenskenes Sandler ba finnenes Erkkko redegjøre for de finsk-russisk forhandlingene som nylig hadde foregått i Moskva.³⁴³ Han fortalte at gesandt Paasakivi hadde vært i tre møter med generalsekretær Josef Stalin, utenriksminister Vjatsjeslav Molotov og Vladimir Potemkin,

³³⁶ Henry Røsoch, Statschefenes Møte i Stockholm, *Aftenposten (morgenutgaven)* 19. 10. 1939, s. 1. Hentet fra Nasjonalbibliotekets nettsider 26. 04. 2022.

(<https://www.nb.no/items/956bf13275ef7d44f3e5fbd1f6264ddf?page=9>).

³³⁷ RiK, 5F86 – bilag, «hälsningsord av stadsfullmäktiges ordförande till Danmarks och Norges konungar vid Centralstationen den 18. oktober 1939».

³³⁸ Det kongelige hoff, Oslo, P-1001/J/Jc/L0012, kong Haakons dagbok (H7), «Onsdag 18. oktober 1939».

³³⁹ Ved unionsoppløsningen i 1905 var passasjen «av Guds Nåde» fjernet fra den norske monarkens tittel. I Sverige opprettholdt de denne skikken frem til grunnloven av 1975. Dronning Margrethe II av Danmark er fortsatt dronning av Guds nåde.

³⁴⁰ RiK, 5F86, «Nordisk Statschefsmøde paa Stockholm Slot Onsdag den 18. oktober kl. 11. 1939», s. 1

³⁴¹ RiK, 5F86, «Nordisk Statschefsmøde paa Stockholm Slot Onsdag den 18. oktober kl. 11. 1939», s. 2.

³⁴² RiK, 5F86, «Nordisk Statschefsmøde paa Stockholm Slot Onsdag den 18. oktober kl. 11. 1939», s. 1.

³⁴³ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», ss. 1 – 2.

første visekommisær for utenrikssaker, hvor de sovjetiske kravene ble fremført.³⁴⁴ Kravene var av territoriell og militær art, med mål om å lettere kunne forsvare Sovjetunionen generelt fra eventuelle angrep fra England og forsvare Leningrad spesielt.³⁴⁵ Finnene hadde avslått alle sovjetiske krav og startet full mobilisering, kunne Erkkø fortelle. Eksempelvis hadde Finland avslått en finsk-russisk ikkeangrepspakt av den grunn at de da ikke kunne inngått andre avtaler med land som var indirekte eller direkte i konflikt med Sovjetunionen.³⁴⁶ Erkkø takket for de andre lands demarché i Moskva før møtet ble midlertidig hevet.³⁴⁷

Monarkene og presidenten var til stede under møtet i 30 minutter. Kong Haakon skrev i sin dagbok «Kl. 11 – 11½ møde», før Minister Wollebæk, Norges sendemann i Stockholm, 12½ var «oppe for at hilse paa mig».³⁴⁸ Etter dette korte møtet var det duket for kongelig svensk familielunsj for de fire statsoverhodene.³⁴⁹ Etter høflighetslunsjen var overstått, bar det videre på lunsj av mer privat karakter, hos søsteren Ingeborg «Kl. 4 – 5½».³⁵⁰ Ettersom dette var kong Haakon og kong Christians felles søster, er det rimelig å anta at danskekongen også var til stede. Hva Gustav gjorde i timene før gallamiddagen, vites ikke, men i likhet med danske- og norskekongen, var det nok ikke møtevirksomhet.

Da møtet ble gjenopptatt, ønsket Sandler å drøfte hva landene kunne gjøre sammen for å styrke Finlands sak. Ifølge Erkkø var det bare Italia som kunne snakke med både Tyskland og Russland om saken, men at terrenget måtte sonderes først.³⁵¹ Erkkø ga også uttrykk for at det faktum at han hadde fortalt de nordiske lands utenriksministre om forhandlingene i Moskva, måtte holdes utenfor.³⁵² Dette kunne skade Finland, mente han. Sandler ville da vite om de skandinaviske landene i fellesskap burde skrivet et demarché, og informerte om at Belgia og

³⁴⁴ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 2.

³⁴⁵ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 3.

³⁴⁶ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 6.

³⁴⁷ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 8.

³⁴⁸ SO, H7, «Onsdag 18 oktober».

³⁴⁹ SO, notat fra utenriksråden, «program vid statschefsmøtet i Stockholm 18 – 19 oktober 1939».

³⁵⁰ SO, H7, «Onsdag 18 oktober».

³⁵¹ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 9.

³⁵² RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 10.

Nederland var tilbøyelige til å forfatte et skriv i fellesskap.³⁵³ Svenskene oppfattet et demarché som for sent, da «Overgrebene i Øjeblikket synes at være ophørt».³⁵⁴

I likhet med diskusjonen rundt et demarché, ble siste punkt også forkastet. Dette punktet, som var lagt til på personlig forespørsel fra Gustav V,³⁵⁵ omhandlet «de nordiska staternas insats till återställande av freden [sic] nationernas trygghet».³⁵⁶ Hverken Norge eller Sverige var særlig interessert i å påta seg initiativet og meglerrollen i eventuelle fredssamtaler. De var bekymret for å bli beskyldt for å løpe Tysklands ærend, da tyskerne hadde ønsket fred for en tid tilbake.³⁵⁷ Koht kunne informere om at «Kong Haakon var ikke særlig stemt for noget Freds-initiativ lige for tiden».³⁵⁸ Kongen av Norge hadde ønsket å støtte finnenes sak, men ikke å ta en aktiv del i fredssamtaler for å avslutte fiendtlighetene. Hvor Koht har dette fra, refereres ikke til i referatet. Det fremstår dog som oppsiktsvekkende at en monark skulle kunne styre den politiske dagsorden på den måten. Fredsmeglerrollen kan ha blitt ansett som ugunstig, ettersom den sterkeste part ofte styrer forhandlingene og at kongen ikke ønsket at Norge skulle anklages for å velge side, og dermed bryte den absolutte nøytraliteten. På den annen side kan dette også være et uttrykk for Kohts personlige mening, skjult bak kongen.

For de skandinaviske kongene kan trusselen Finland ble utsatt for av Sovjetunionen vært oppfattet som et nødvendig onde. Så lenge Sovjetunionen var opptatt med å kreve landområder av, og true, Finland, ville landet i praksis være en buffersone for Norge og Sverige. Finlands utsatte posisjon mot Sovjetunionen beskyttet Norge og Sverige mot den samme fare. Møtet ble avsluttet 18:15.³⁵⁹

³⁵³ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 13.

³⁵⁴ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 14.

³⁵⁵ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 19.

³⁵⁶ SO, P/1001/I/L0003, «bilag til Invitasjon til statschefsmøtet fra Gustav V».

³⁵⁷ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 19.

³⁵⁸ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 19.

³⁵⁹ RiK, 5F86, «Referat af de nordiske Udenrigsministres Forhandlinger under Mødet i Stockholm den 18. – 19. Oktober 1939», s. 22.

Etter møtets første dag begynte ryktene å svirre, i alle fall ifølge Aftenposten.³⁶⁰ Ryktene lå i et håp om at statene sammen ville megle for fred, et budskap Aftenposten hadde forkynt siden 17. oktober.³⁶¹ Den sedvanlige kongehuskorrespondansen ble opprettholdt. Etter en lengre beskrivelse av gudstjenesten de fire statsoverhodene hadde deltatt i, beskrev Aftenpostens journalist middagen inne på Stockholm Slott, holdt til ære for statssjefene.³⁶² Rundt 70 personer fra gesandtskap og diplomati fortærte en bedre middag, før kvelden ble avsluttet med hjerte av kongelig pomp og prakt; kongene og presidenten ut på slottsbalkongen mens korpset spilte og sang de respektive lands nasjonalsanger.³⁶³ Den litt mer kjente presidenten på andre siden av Atlanteren sendte denne dagen et telegram til Gustav V, der president Roosevelt skrev at konferansen mellom de nordiske land «convened by Your Majesty» ingen tvil om hvem som hadde tatt initiativet «will be followed with deep interest by the government and people of the United States.»³⁶⁴ Presidenten fortsatte med å prise «the principles of neutrality» og det standpunkt de representerte statene gjennom «their history had taken a consistent stand».³⁶⁵

Klokken 12 dagen derpå ble Trekongemøtet offisielt avsluttet.³⁶⁶ Til stede var de som hadde sittet ved mødebordet ved åpningen av gårdsdagens møte 11:00.³⁶⁷ Utenriksminister Sandler leste opp forslag på uttalelse, noe de alle var enige om. Denne dagens møte ble det gjort kort prosess med: «Kong Gustav hævde derpaa Mødet, idet han takkede Udenrigsministre for det af dem og deres Hjælpere udførte Arbejde».³⁶⁸

20 minutter etter møtet ble hevet skulle kongene til pers. Det var planlagt at de fire statsoverhodene skulle holde tale i «kringkastingen» etter møtets slutt.³⁶⁹ Første konge ut var verten. Kongen begynte med å tale om at møtet hadde vært en «plikt» som «jeg følte at jeg

³⁶⁰ Henry Røsoch, De nordiske statschefers møte avsluttes idag med utsendelse av offisielt kommuniké, *Aftenposten (morgenutgaven)* 19. 10. 1939, s. 1 (forsiden).

³⁶¹ Se fotnote 320.

³⁶² Røsoch, Statschefenes Møte i Stockholm, *Aftenposten (morgenutgaven)* 19.10.1939, s. 10.

³⁶³ Ibid., s. 10.

³⁶⁴ RiK, 5F86, «Telegram fra Franklin D. Roosevelt til Gustav V i anledning trekongemøtet».

³⁶⁵ RiK, 5F86, «Telegram fra Franklin D. Roosevelt til Gustav V i anledning trekongemøtet».

³⁶⁶ SO, notat fra utenriksråden, P-1001/M/L001, «program vid statschefsmøtet i Stockholm 18 – 19 oktober 1939».

³⁶⁷ RIK, 5F86, «Referat fra Møde Torsdag den 19. Oktober K112. på Stockholm Slot».

³⁶⁸ RIK, 5F86, «Referat fra Møde Torsdag den 19. Oktober K112. på Stockholm Slot».

³⁶⁹ RiO, UiH, H52C, «Kong Haakons tale i Kringkastingen 19/10.39».

hadde å oppfylle».³⁷⁰ Fortsettelsen lød som et ekko av kongens fars valgspåk «mine varme følelser for broderfolkens beste (...) har været min veiledning under dette».³⁷¹ Møtet hadde «bekreftet samhörigheten hos de nordiske staters riksstyrer» og vist hvor viktig nøytralitetspolitikken var for landene.³⁷² Kong Christian holdt tankene i fortiden, da kongene hadde hatt en regjerende rolle å spille, «vårt møte er bygget på det grunn-lag som laes i Malmø i 1914». Så vendte han blikket fremover, mot folket, «Som dengang rykker de nordiske folk tettere sammen overfor de vanskeligheter som rammer dem».³⁷³ Danskekongens tale var vesentlig kortere enn de to andres, slik det forekommer av Aftenpostens aftensutgave 19.10.1939.

I talen kong Haakon holdt, som siste fyrste i rekken, var det ikke et snev av personlige meninger. Han startet med å sende en hilsen «til mitt eget folk i Norge», og til de andre folk i Norden.³⁷⁴ Demokratiet var kongens hovedpunkt da landene i «de hårde tider som verden har gjennomgått i de siste år og fremdeles lever i, føler vi alle sterkere (...) hvilken rikdom vi eier i vår nasjonale frihet (...) og vårt sunde folkestyre».³⁷⁵ Det var om å favne så bredt som mulig, da kongen hadde representert så vel fabrikkarbeideren som skipsrederen. Ordene var derimot ikke kongens, de var utenriksministerens. Han takket Gustav V for å ha fått i stand møtet og understreket i korrekte konstitusjonelle linjer med at han var glad for at «Norges utenriksminister her har fått en anledning til å dröfte viktige nasjonale og felles nordiske spørsmål med de andre nordiske utenriksministre».³⁷⁶ Kongen hadde altså ikke hatt et eneste ord å si i sakene som var bestemt. Utenriksråden noterte at kong Haakons tale ble fulgt til punkt og prikke, sett bort i fra at kongen byttet ut Kohts nynorske «höve» med bokmålsordet «anledning».³⁷⁷ Kongen fikk i alle fall velge hvilke ord han ville bruke, så lenge det var synonymmer.

³⁷⁰ Røsoch, Nordens statsoverhoder taler til sine folk fra Stockholm Slott, *Aftenposten (aftenutgaven)* 19.10.1939, s. 1. Hentet fra nasjonalbibliotekets nettsider 26.04.2022. (<https://www.nb.no/items/8c6e5f147b9371eb7d3baace5a2da640?page=0>).

³⁷¹ Ibid., s. 1.

³⁷² Ibid., s. 1.

³⁷³ Ibid., s. 1.

³⁷⁴ Ibid., s. 1.

³⁷⁵ RiO, UiH, H52C, «Kong Haakons tale i Kringkastingen 19/10.39».

³⁷⁶ RiO, UiH, H52C, «Kong Haakons tale i Kringkastingen 19/10.39».

³⁷⁷ RiO, UiH, H52C, «17. bilag. Mötet av de nordiske statssjefer i Stockholm 18. – 19. oktober 1939».

Med det var møtet overstått, i både reell og offisiell forstand. President Kyosto Kallio tok flyet hjem allerede 16:00, mens kongene ventet på nattoget.³⁷⁸ For de gjenværende kongene var det duket for en mer avslappet familiemiddag på Stockholm Slott 19:30, før de, én og én, ble fulgt av Gustav V til togstasjonen.³⁷⁹ Det ble utropt et «leve» for hver av de utenlandske monarkene.³⁸⁰ Det var siste gangen kong Haakon så Gustav V.³⁸¹

Etter møtet

Samme kveld som kongene dro hjem hver til sitt kongedømme, ble det publisert et lengre offisielt kommuniqué som beskrev forhandlingene som hadde foregått de to dagene i oktober. «Kongerne af Danmark og Island, af Norge og af Sverige samt Republiken Finlands Præsident har sammen med deres Staters Uden-rigsministre været samlede til Møde i Stockholm».³⁸² Det kan karakteriseres som en grov overdrivelse at kongene var samlet i møte, da de til var til stede i til sammen 50 minutter i løpet av møtesesjonene de to dagene. Dette kan forstås i sammenheng med de to foregående møtene i 1914 og 1917, altså at kongene og utenriksministrene ønsket å trekke historiske linjer til disse møtene, og da spesielt til det i 1917, da det også omhandlet nøytralitetspolitikken. Den internasjonale situasjonen var blitt nøye diskutert og særlig de «Vanskelig-heder, som under de herskende alvorlige internationale Forhold kan opstaa ved Opretholdelsen af den Selvbestemmelsesrett til neutral Stilling».³⁸³ Det var ikke selvsagt hva det ville bety å erklære seg nøytral, men for de nordiske landene betød det fortsatt handel med begge de krigførende parter, akkurat som under 1. verdenskrig. Denne stillingen var balansekunst på knivsegg, da ingen av de krigende parter ønsket at noen form for handel skulle komme fienden til gagn. Dette hadde vært et av hovedpunktene i det allerede nevnte stats- og utenriksministermøtet i København 18. og 19. september 1939.³⁸⁴

³⁷⁸ Herman Kristoffer Lehmkuhl, kong Haakons og kong Christians avreise, *Aftenposten (morgenutgaven)* 20.10.1939, s. 6. Hentet fra Nasjonalbibliotekets nettsider 26.04.2022. (<https://www.nb.no/items/Obd991b1dd0eb4b6eb0f4040da032c23?page=5>).

³⁷⁹ Ibid., s. 6.

³⁸⁰ Ibid., s. 6.

³⁸¹ Bomann-Larsen, *Makten*, s. 289.

³⁸² RiK, 5F86, «Kommuniké etter møtet i Stockholm».

³⁸³ RiK, 5F86, «Kommuniké etter møtet i Stockholm».

³⁸⁴ RiK, 5F85, «Referat af de nordiske Stats- og Udenrigsministres Møde i København den 18 – 19 September 1939», s. 4.

Den historiske tråden hintet til i starten av kommunikéet ble eksplisitt nevnt mot slutten: «I Erindring om den Erklæring, der under Verdenskri-gen», så langt var det bare én verdenskrig å prate om, «ved de nordiske Kongers Møde i Oslo 1917 afgaves av Danmarks, Norges og Sveriges Regeringer», monarkene fikk ikke skinne like mye, «om at hvor langvarig Krigen end maat-te blive, (...), skulde det venskabe-lige og fortrolige Forhold mellem disse Riger bevares».³⁸⁵ Både nøytraliteten og arven etter det andre Trekongemøtet skulle beskyttes.

Allerede dagen etter møtet var avsluttet, forelå en ny telegramrapport fra Nazi-Tysklands gesandtskap i Stockholm. Prinsen av Wied var ikke videre imponert. Etter kommunikéet var publisert ble det klart at noe fredsinitiativ, som mange hadde håpet på, uteble.³⁸⁶ Wieds inntrykk av møtets resultat ellers i Europa, ut ifra det håp som ble fremsatt på forhånd, var labert.³⁸⁷ Kongen av Sverige hadde tatt avstand fra å initiere en fredsmekling.³⁸⁸ Den tyske sendemanns informanter kunne også fortelle at det var Halvdan Koht som var den mest aktive da det gjaldt meklingsviljen mellom de krigende parter.³⁸⁹

Den tyske gesandten i København kunne også komme med beroligende informasjon. Interessen var stor grunnet solidaritetsfølelsen med Finland, og møtet var en demonstrasjon av det nordiske samarbeidet.³⁹⁰ Hemmeligheten Erkkko hadde ønsket å holde, om de sovjetiske kravene, ser ut til å ha blitt holdt. Hverken Wied eller gesandten i København kunne informere om kravene gitt til Finland.³⁹¹ Det kom derimot tydelig frem om at det ikke var snakk om noen forsvarspakt mellom de nordiske land, ei heller forsøk på fredsmekling, skrev gesandten med direktøren for utenriksdepartementet, Otto Carl Mohr, som kilde.³⁹²

De umiddelbare reaksjonene fra pressen var positive. I forlengelse av telegrammet sendt fra U.S.As president, kom det også telegrammer fra Argentina, der president Roberto O. Ortiz skrev at møtet ville ha både den argentinske regjerings og folks interesse på grunn av den

³⁸⁵ RiK, 5F86, «Kommuniké etter møtet i Stockholm».

³⁸⁶ AA, RZ, 211/104645, «telegramm. Stockholm, 20. Oktober 1939».

³⁸⁷ AA, RZ, 211/104645, «telegramm. Stockholm, 20. Oktober 1939».

³⁸⁸ AA, RZ, 211/104645, «telegramm. Stockholm, 20. Oktober 1939».

³⁸⁹ AA, RZ, 211/104645, «telegramm. Stockholm, 20. Oktober 1939».

³⁹⁰ AA, RZ, 211/104645, «telegramm, Kopenhagen, 21. Oktober 1939».

³⁹¹ AA, RZ, 211/104645, «telegramm. Stockholm, 20. Oktober 1939, telegramm, Kopenhagen, 21. Oktober 1939» og AA, RZ, 211/104645, «telegramm [til Werner von Grundherr zu Altenthann und Weiherhaus]. Oslo, 24. oktober 1939».

³⁹² AA, RZ, 211/104645, «telegramm, Kopenhagen, 21. Oktober 1939».

«truende situasjon som nu foruroliger de nøytrale land (...)».³⁹³ Han uttrykte respekt for «de nøytrale land, og om rettens og rettfærdig-hetens herredømme i det internasjonale samliv».³⁹⁴ President Jacinto B. Peyrade telegraferte i samme stil, men la til noe mer personlig, om at «Domingorepublikken, som nylig i Panama har undertegnet en konvention, der tar sikte på å sikre den strengeste nøy-tralitet, uttaler sitt opriktige ønske om fremgang for den konferanse som idag holdes i Stockholm».³⁹⁵ Den samme konferansen i Panama nevnte Ecuadors president Aurelio Mosqueira Narvaez i sitt telegram.³⁹⁶ I tillegg til disse kom det telegrammer fra Chile, Colombia, Cuba, Guatemala, Haiti, Honduras, Mexico, Panama, Paraguay, Peru, Salvador, Uruguay og Venezuela.³⁹⁷ Det sees et tydelig mønster i landene som ønsker «Deres Majestet» og «de nøytrale land» til lykke med konferansen, nettopp at de er småstater i ordets militære mening.

Heretter begynte det å strømme på med samlinger av avisartikler fra gesandtskapene rundt om i Europa.³⁹⁸ 21. oktober ble det i et brev til den danske utenriksministeren skrevet at avisene i Finland var positive til møtet og all den sympati som vises dem.³⁹⁹ Samme dag kom det flere bilag fra London. *The Times* skrev at de tre kongerikene hadde «været lykkelige i deres gensidige Forhold», og beskrev de to foregående møtene, Malmö i 1914 og Kristiania 1917, som «mindeværdige».⁴⁰⁰ *The Times* var derimot avmålte til møtets internasjonale betydning ettersom «Konferencen mellem statsoverhovederne i Stockholm drejede sig hovedsageligt om Opretholdelsen af de nordiske Landes neutrale (...)» stilling.⁴⁰¹ *Manchester Guardian* ønsket å få frem den østliggende faren som var årsak til møtet ved å påpeke at det hadde gått tre år fra krigsutbruddet i 1914 til møtet i «Christiania», mens det i 1939 gikk knappe to måneder.⁴⁰²

³⁹³ Ukjent forfatter, telegrammene fra de amerikanske republikker til kong Gustav, *Aftenposten (aftenutgaven)* 19.10.1939, s. 2.

³⁹⁴ Ukjent forfatter, telegrammene fra de amerikanske republikker til kong Gustav, *Aftenposten (aftenutgaven)* 19.10.1939, s. 2.

³⁹⁵ Ukjent forfatter, telegrammene fra de amerikanske republikker til kong Gustav, *Aftenposten (aftenutgaven)* 19.10.1939, s. 2.

³⁹⁶ Ukjent forfatter, telegrammene fra de amerikanske republikker til kong Gustav, *Aftenposten (aftenutgaven)* 19.10.1939, s. 2.

³⁹⁷ RiK, 5F86, «Telegram til utenriksministeren fra gesandtskabet i Stockholm 28. oktober 1939».

³⁹⁸ Referansene til disse kommer alene fra de danske gesandtskapene, da det var i Riksarkivet i København disse ble funnet.

³⁹⁹ RiK, 5F86, «brev til utenriksministeren fra gesandtskabet i Helsingfors 21. oktober 1939».

⁴⁰⁰ RiK, 5F86, «Britiske Pressekommentarer til de nordiske Statschefer Møde i Stockholm sendt til Utenriksministeren fra gesandtskabet i London 21. oktober 1939».

⁴⁰¹ RiK, 5F86, «Britiske Pressekommentarer til de nordiske Statschefer Møde i Stockholm sendt til Utenriksministeren fra gesandtskabet i London 21. oktober 1939».

⁴⁰² RiK, 5F86, «Britiske Pressekommentarer til de nordiske Statschefer Møde i Stockholm sendt til Utenriksministeren fra gesandtskabet i London 21. oktober 1939».

Det repetitivt tidligere monarkiet Frankrike viste «statschefsmødet» stor interesse. Mellom 18. og 21. oktober kom det 21 artikler i franske aviser som omhandlet kongemøte.⁴⁰³ Jean Caret i avisen *La Croix* gikk langt i sin panegyrikk rundt møtet ved å påstå at «man tidligere sagde, at Lyset kom fra Østen, ex Oriente lux, men at (...) man i Paris forandrede det til, at Lyset kommer til os fra Norden (...)».⁴⁰⁴ Caret fortsatte med å forklare hvordan de nordiske landene har «hele den civiliserede Verdens moralske Støtte» og avsluttet ved å sette Sovjetunionen ettertrykkelig på plass med «(...) den Verden, som de representerer overfor det asiatiske Barbari».⁴⁰⁵ Avisen *L'Epoque* tilskrev svenskekongen en stor rolle, da Bernard Lavergne i en artikkel at «de tre skandinaviske Lande, Norge, Danmark og Finland, forenes i Stockholm under kongen af Sveriges Førerskab».⁴⁰⁶ Kongen av Norge og kongebroren i Danmark hadde unngått at kong Gustav fikk æren for rådslagningen ved møtet i 1914, men denne gangen gikk det ikke.

Alle avisene var derimot ikke like positive. *Les Temps* publiserte 23. oktober en lederartikkel der de mente at Trekongemøtet hadde vært en imponerende «Manifestation, ikke alene paa Grund av de Taler, (...), men ogsaa paa Grund af de Principper, der er blevet bekræftet i det offentliggjorte Kommunique».⁴⁰⁷ Åtte dager senere var ikke tonen like rosende. Avisen hadde 1. november en artikkel av Andre Chastain på trykk.⁴⁰⁸ Han mente «at man i Udlandet i høj Grad har overdrevet Betydningen af Statschefernes Møde».⁴⁰⁹ Hvis forhåpningene for møtet var et fredsinitiativ for å få slutt på krigen både fra russisk og tysk side, så er dette forståelig. Men dette kan lite trolig ha vært et reelt håp, at de skandinaviske landene skulle løse den europeiske krisen som utfoldet seg på kontinentet. Håpet gjaldt «Bestemmelser angaaende Forsvaret av Neutraliteten og til Spørsmålet om Freds-forslag».⁴¹⁰ Nøytraliteten var forsvart, men noe fredsforslag forelå ikke.

24. oktober var den tyske legasjonssekretæren Hans Joachim von Neuhaus i audiens hos kong Haakon. Det tredje rikets sendemann, Dr. Heinrich Sahn, var gått bort 3. oktober, og sekretæren kom til Slottet for å takke kongen for medfølelsen etter Dr. Sahms brå bortgang.⁴¹¹

⁴⁰³ RiK, 5F86, diverse bilag i mappen, med stor sannsynlighet fra gesandten i Paris 22.10.1939.

⁴⁰⁴ RiK, 5F86, «brev til utenriksministeriet fra den danske legasjonen i Paris 26. oktober 1939», ss. 1 – 2.

⁴⁰⁵ RiK, 5F86, «brev til utenriksministeriet fra den danske legasjonen i Paris 26. oktober 1939», ss. 1 – 2.

⁴⁰⁶ RiK, 5F86, «brev til utenriksministeren fra den danske legasjonen i Paris 26. oktober 1939», ss. 2 – 3.

⁴⁰⁷ RiK, 5F86, «brev fra det danske gesandtskab i Paris, 23. oktober 1939».

⁴⁰⁸ RiK, 5F86, «brev til det kgl. gesandtskabet i Paris til udenrigsministeriet 4. november 1939».

⁴⁰⁹ RiK, 5F86, «brev til det kgl. gesandtskabet i Paris til udenrigsministeriet 4. november 1939».

⁴¹⁰ RiK, 5F86, «brev til det kgl. gesandtskabet i Paris til udenrigsministeriet 4. november 1939».

⁴¹¹ AA, RZ, 211/104645, «telegramm. Oslo, 24. oktober 1939».

Kongen gikk rett over på å diskutere storpolitikk. Kong Haakon kommenterte Førerens nylige fredstilbud som lite konsist og for bredt til at England skulle ha godtatt det.⁴¹² Neuhaus tilskrev kongens meninger hans anglofile tilbøyeligheter.⁴¹³ Videre snakket kongen om frykten for Sovjetunionen, og den fare unionen utgjorde for Norge etter det sovjetiske fremstøtet i Finland. Kong Haakon var sikker på at Sovjetunionen ville utvide til Nord-Norge etter Finland, og at det kommunistiske tankegodset ville spre seg over Norge som en rød bølge, likt det som hadde skjedd etter 1. verdenskrig.⁴¹⁴

Finnene var fortsatt i samtaler med Sovjetunionen. Dagen før legasjonssekretæren møtte kongen, hadde de finsk-sovjetiske forhandlingene stoppet opp. I irritasjon over de lite medgjørlige finnene hadde Molotov lurt på om finnene faktisk ønsket en væpnet konflikt.⁴¹⁵ Ni dager senere, 3. november, ga Sovjetunionens utenriksminister beskjed om at saken nå måtte gis til militæret.⁴¹⁶ Stalin ble med 4. november, men forhandlingene strandet fem dager etter dette.⁴¹⁷ Opptakten til krig kom 26. november da fire soldater fra Den røde armé ble drept i et antatt artilleriangrep fra finsk side. Finnene mente dette var fabrikkert fra Sovjetunionen sin side for å legitimere krigshandlinger.⁴¹⁸ Molotov prøvde likevel å finne fredelige løsninger, ved å be finnene flytte seg 25 kilometer unna grensen. Dette gjorde de ikke. Klokken 08:00 30. november 1939 startet Sovjetunionen artilleriangrep mot Finland før de gikk inn med styrker fra 08:30. Stalin håpet på full okkupasjon innen slutten av 1939 og innsettelsen av en pro-sovjetisk kommunistisk regjering i Finland, men krigen endte med fredsslutningen i Moskva, der Finland avsto ca. 10% av landområdene sine. Én måned etter den sovjet-finske fredsinngåelsen i Moskva kom to til av møtedeltagerlandene til å falle for ekstern militær aggresjon.

⁴¹² AA, RZ, 211/104645, «telegramm. Oslo, 24. oktober 1939».

⁴¹³ AA, RZ, 211/104645, «telegramm. Oslo, 24. oktober 1939».

⁴¹⁴ AA, RZ, 211/104645, «telegramm. Oslo, 24. oktober 1939».

⁴¹⁵ Spring, «The Soviet Decision for War Against Finland», s. 214.

⁴¹⁶ Ibid., s. 215.

⁴¹⁷ Ibid., s. 208.

⁴¹⁸ Ibid., s. 220.

Konklusjon – Kongemakt i mellomkrigstiden

Den kongemakten denne oppgaven leter etter ser ikke ut til å ha eksistert. Til tross for den beskrevne brevutvekslingen mellom kongene Christian X og Gustav V, handlet de aldri på egen hånd. Christian X var åpenbart den som tok initiativet til møtet, og Gustav V viderefremidlet dette ønsket til regjeringen sin. Sett bort ifra at den svenske regjeringen på kongens ønske la til, og møtet forkastet, punktet om «De nordiske Staters Indsats for Genoprettelse af Freden og Nationernes Tryghed», så hadde ingen av monarkene noen videre innvirkning på møtet.⁴¹⁹

Hvordan forsto monarkene sin egen rolle i tiåret før mellomkrigstiden? Som sett i kapitlene om monarkiets utvikling der de tre krisene i hvert respektivt kongedømme ble skissert, så var dette helt tydelig monarker som ønsket å spille en rolle. Kong Haakons kamp med ministeriet Knudsen om å få beholde de få seremonielle og symbolske rollene han fortsatt hadde ifølge Grunnloven skiller seg ut fra Borggårds-krisen og Påske-krisen. Gustav Vs og Christian X's handlinger sørget for at deres folkevalgte ministerier valgte å søke avskjed, et grep som gikk imot parlamentarismens regler og var uttrykk for den personlige kongemakt som ikke lenger hadde rot i virkeligheten. Ordens-krisen var derimot bare symbolsk. Kong Haakon ville fortsette å åpne og lukke Stortinget, han ville velge sin etterfølger, og han ville beholde ordensvesenet så han ikke fremstod som en annenrangs fyrste i en verden styrt av monarker. Jeg mener at dette, samt at kong Haakon ikke ønsket å delta på de to første kongemøtene, viser at Haakon ikke hadde ønske om å spille de gamle kongers utenrikspolitiske rolle, men ha en funksjon i det kongeriket han titulerte seg med å regjere over.

Er Trekongemøtet i 1939 et uttrykk for kongemakt i mellomkrigstiden? Møtet fungerer som et uttrykk for kongemakten, men ikke i dens favør. De 50 minuttene taler vel for seg selv. Kong Haakon og kong Christian brukte de ledige timene til å besøke søsteren prinsesse Ingeborg og svogeren prins Carl. Gustav V brukte sannsynligvis tiden til å forberede middagen for kongene og presidenten, eller til å brodere, som var en av hans mange hobbyer. Det er altså ingenting som tyder på at kongene fikk noe å si ved møtet, bortsett fra å åpne og lukke det. Møtet 19. oktober viser dette klart, da utenriksministrene først samtalte i to timer i Det

⁴¹⁹ RiK, 5F86 – Bilag, «Dagsorden (bilag 1)».

svenske utenriksministeriet før de beveget seg opp til Stockholm Slott hvor kongene og presidenten befant seg. Fra møtet 19. oktober ble åpnet, gikk det 20 minutter til statsoverhodene skulle holde tale i «Kringkastingen». Noe av substans kan umulig ha blitt diskutert på den korte tiden, noe det heller ikke ble: Gustav V takket kun pent for utenriksministrenes harde arbeid. Som Bomann-Larsen skriver så nøyaktig i *Makten*: «monarkenes rolle var utspilt på den internasjonale arena – som feltherrer og fredsmeklere».⁴²⁰

Kongenes tilstedeværelse var likevel av viktighet, spesielt for å få oppmerksomhet rundt møtet. Som beskrevet ovenfor priset både franske og engelske aviser den svenske Gustav Vs initiativ, både ved de tidligere kongemøtene og det nåværende, og trakk historiske linjer til Unionsoppløsningen i 1905. Gustav V sto som et eksempel på hvordan det kunne være mulig å løse betente konflikter på en fredelig måte. Disse tre høye og utpreget maskuline kongene var yndede tema for avisene over hele verden, slik vi kunne se med Jean Carets overdrevent rosende artikkel i *Les Temps*, om lyset fra Norden.⁴²¹ Den historisk moderat konservative engelske avisen *The Times* skrev derimot satirisk om Finlands «Peasant President».⁴²² Å latterliggjøre en republikk var åpenbart fortsatt morsomt, men *The Times* tenkte ikke over at de tre kongelige representantene for monarkiet fremsto som en tannløs Kerberos.

Victor av Wied tilla ikke sine slektninger noen særlig betydning. I hans rapport til det Tredje riket nevnes ikke monarkene med ett eneste ord. Møtet blir ikke engang kalt for et Kongemøte, men et møte mellom de nordiske lands «Staatsoberhäupter».⁴²³ Hele møtet blir av Wied beskrevet som en platthet, som om de nordiske landene prøvde å skape en fasade av nordisk samarbeid og felles nøytralitetspolitikk. Han bruker ikke kongenes taler, men heller hans kontakter rundt om i det svenske statsapparatet, som kilder. Med kilder tilknyttet møtet gir Wied et annet bilde enn avisene og skiller klinten fra hveten ved å ha både aviser og deltagere i møtet som referanser.

Det essensielle for å forstå kongemakten i denne perioden er å skille den reelle makt fra den symbolske, i tråd med de tankene Bagehot uttrykte mot slutten av 1800-tallet. Avisutklippene

⁴²⁰ Bomann-Larsen, *Makten*, s. 231.

⁴²¹ RiK, 5F86, «brev til utenriksministeriet fra den danske legasjonen i Paris 26. oktober 1939», ss. 1 – 2.

⁴²² RiK, 5F86, «Brev til utenriksministeren fra gesandtskabet i London 23. oktober 1939».

⁴²³ AA, RZ, 211/104645, «Telegramm, Stockholm, den 13. Oktober 1939».

og ambassadørrapporten fra Det tredje rike står i den sammenheng som uttrykk for hver sin respektive side. Wied bruker andre kilder enn avisene, som nevnt ovenfor, og avisene skriver ikke om annet enn kongene. Det er kongene, med sitt slør av kontinuitet, som selger avisene utenlands, selv så langt unna som Argentina. Kongene gir møtet en aura av mystikk og opphøydhed. Møtet i oktober 1939 er ikke bare et ministermøte, det er et kongemøte mellom tre regjerende fyrster. De tre monarkene representerte sammen en rød tråd tilbake til 1914 og 1917, da nøytraliteten ble bevart, og landene gikk nokså uskadet ut av den første verdenskrigen. Kongenes tilstedeværelse er en nødvendig fasade for de folkevalgte, så de kan utføre sitt arbeid på en god måte mens mediene er opptatt av monarkene. Trekongemøtet ble i den sammenheng et eneste stort «kronen på verket».

Rent konstitusjonelt er det ikke noe makt å snakke om. Tvert imot. Kongene ønsket å spille en rolle, men hadde ikke det konstitusjonelle maktgrunnlaget til å gjøre nettopp det. De hadde retten til å spille rollen som rådgiver, men ikke presse. De hadde retten til å være til stede, men ikke si noe. Kongemakten i mellomkrigstiden var monarkiets symbolske verdi. Rent konstitusjonelt var det ikke noe makt igjen fra og med slutten av 1. verdenskrig. Monarkiets tidsalder var over, og monarkene måtte forholde seg til en ny virkelighet. Det var statsrådene som bestemte og kongene skulle kun pryde forsidene og tale etter Regjeringens nedskrevne ord. De skandinaviske monarkene var som barn på 30-tallet. De skulle sees, men ikke høres.

Kildeliste

Arkivkilder

Auswärtiges amt, Archivband RZ, 211/104645, Politische Abteilung, Az. Politik 4:
Nordische Staten.

Bernadotteska Arkivet, Stockholm Slott, Gustav V:s arkiv, vol. 44:2, brev från Christian X til
Gustav V 1939 – 1947.

Det Danske Riksarkivet, Ministry of Foreign Affairs, Kongehuset VI Kejserinde Dagmar
1864 – Kongehuset VI Kejserinde Dagmar 1906.

(<https://www.sa.dk/ao-soegesider/en/billedviser?epid=16584830#374187,71685525>).

Det Danske Rigsarkivet , The West Indies, Foreign Relations (West Indies), Ministry of
Foregin Affairs selected files (1856 – 1910), De Vestindiske Øer V 1883 – De Vestindiske
Øer V 1916, *Udenrigsministeriets diplomatiske aktstykker vedrørende Konvention af 4.
August 1916 om overdragelse af de dansk vestindiske Øer til de amerikanske forenede Stater*
(<https://www.sa.dk/ao-soegesider/en/billedviser?epid=16584830#374254,71703302>).

Det kongelige hoff, P-1001/J/Jc/L0012, kong Haakon VIIIs dagbok.

Det kongelige hoff, P/1001/I/L0003, diverse dokumenter fra møtet.

Det kongelige hoff, P-1001/M/L001, dokument fra utenriksråden.

Riksarkivet i København, 0002 – Udenrigsministeriet, 1909 – 1945 Gruppeordnede sager,
5F85 – 5F86, 5F85.

Riksarkivet i København, 0002 – Udenrigsministeriet, 1909 – 1945 Gruppeordnede sager,
5F85 – 5F86, 5F86 – Bilag.

Riksarkivet i Oslo, Utenriksstasjonene i Helsingfors, Finland (Db-L0104), D – Sakarkiv
ordnet etter organets hovedsystem, Db – Sakarkiv etter Utenriksdepartementets arkivordning

av 1924, H52C – Politiske forhold til nabolandene i sin allminnelighet: «skandinavisme», nordiske og norrøne bevegelser; minister- og kongemøter etc.

Bibliografi

Andersen, Roy *1905 – Spillet bak kulissene*, (Aschehoug, 2005).

Bagehot, Walter, *The English Constitution*, (Little, Brown and Company, 1873), hentet 26.04.2022

(<https://archive.org/details/cu31924021830728/page/n147/mode/2up?view=theater>).

Barton, H. Arnold «The Swedish Succession Crisis of 1809 and 1810, and the Question of a Scandinavian Union», *Scandinavian Studies*, årgang 42 (3), (University of Illinois Press, 1970).

Barton, H. Arnold, «Late Gustavian Autocracy in Sweden: Gustav IV Adolf and his Opponents», *Scandinavian Studies*, årgang 46 (3), (University of Illinois, 1974).

Bjørnskau, Erik *Carl XIV Johan: En franskmann på nordens trone*, (J. W. Cappelens forlag, 1999).

Bomann-Larsen, Tor, *Haakon og Maud II: Folket*, (Cappelen, 2004).

Bomann-Larsen, Tor, *Haakon og Maud III: Vintertronen*, (Cappelen, 2006).

Bomann-Larsen, Tor, *Haakon og Maud IV: Makten* (Cappelen Damm, 2008).

Bomann-Larsen, Tor, *Haakon og Maud V: Æresordet*, (Cappelen Damm, 2011).

Danstrup, John (red.), Koch, Hal (red.); Skovmand, Roar, *Danmarks historie, bind 11: Folkestyrets Fødsel 1830 – 1870*, (Politikens forlag, 1964).

Det norske Storting, *Den kongelige proposition til statsbudget for budgetaaret fra 1ste juli 1897 til 30te juni 1898.*, Stortinget, 1898, (https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1897&paid=1&wid=a&psid=DIVL189&pgid=a_0061&s=True).

Dyrvik, Ståle, *Norsk historie 1536 – 1814*, (Det norske Samlaget, 2. opplag, 2016).

Etting, Vivian, *Fra fællesskab til blodbad: Kalmarunionen, 1397 – 1520*, (Gyldendal, 1998).

Fliflet, Arne, *Grunnloven: Kommentaarutgave*, (Universitetsforlaget, 2005).

Glenthøj, Rasmus; Ottosen, Morten Nordhagen, *Union eller undergang: Kampen for et forent Skandinavia*, (Scandinavian Academic Press, 2021).

Grimstad, Carl-Erik, *Kongemakten: En studie av endringer i det norske parlamentariske monarkis autoritetsgrunnlag og virkemåte*, Hovedoppgave i statsvitenskap, (Universitetet i Oslo, 2000).

Hilson, Mary, *The Nordic Model: Scandinavia since 1945*, (Reaktion Books Ltd, 4. utgave, 2018).

Isaksen, Trond Norén «bokomtale Lungby, Mentz, Olsen-Jørgensen, magt og pragt: eneveldet 1660 – 1848», *Historisk tidsskrift*, årgang 90 (2), 2011 (<https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.18261/ISSN1504-2944-2011-02-16>), hentet 17. 12. 2021 11:20.

Jespersen, Knud J. V., *Rytterkongen – Et portræt av Christian X*, (Aarhus Universitetsforlag, 2008).

Kaarsted, Tage (red.), *Admiral Henri Konows erindringer 2*, (Universitetsforlaget i Aarhus, 1967).

Kaarsted, Tage *Påskekrisen 1920*, (Universitetsforlaget i Aarhus, 1968).

Koht, Halvdan, «Neutrality and Peace: The View of a Small Power», *Foreign Affairs* 15 (2), 1937.

Koht, Halvdan, «Seward's Plan to Purchase the Danish West-Indies», *The American Historical Review*, årgang 50, (4), 1945.

Kristiansen, Tom, *De europeiske småstatene på vei mot storkrigen, 1938 – 1940*, bearbeidet versjon av prøveforelesning til dr.art.-grad ved Universitetet i Bergen 24. april 2003, (<https://fhs.brage.unit.no/fhs-xmlui/bitstream/handle/11250/99687/IFSInfo0603.pdf?sequence=1&isAllowed=y>).

Lehmkuhl, Herman Kristoffer, «kong Haakons og kong Christians avreise», *Aftenposten (morgenutgaven)* 20.10.1939, s. 6. Hentet fra Nasjonalbibliotekets nettsider 26.04.2022. (<https://www.nb.no/items/0bd991b1dd0eb4b6eb0f4040da032c23?page=5>).

Lie, Einar; Kobberrød, Jan Thomas; Thomassen, Eivind; Rongved, Gjermund F, *Norges Bank 1816 – 2016*, (Vigmostad og Bjørke, 2016).

Lindqvist, Herman, *Historien om Sverige*, (Nordstets, 1998).

Lyngby, Thomas; Mentz, Søren; Olden-Jørgensen, Sebastian, *Magt og Prag*, (Gads Forlag, 2010).

Mestad, Ola; Michaelsen, Dag (red.), *Grunnloven: historisk kommentarutgave 1814 – 2020*, (Universitetsforlaget, 2021).

Munck, Thomas, «Absolute Monarchy in Later Eighteenth-Century Denmark: Centralized Reform, Public Expectations and the Copenhagen Press», *The Historical Journal*, årgang 41 (1), 1998.

Myhre, Jan Eivind, *Norsk historie 1814 – 1905*, (Det norske Samlaget, 2. opplag, 2015).

Netflix, *The Crown Season 4 Official Trailer*, Youtube, hentet 23. 09. 2021, (<https://www.youtube.com/watch?v=OiXEpmnPms>).

Nordin, Jonas, *Frihetstidens monarki: konungamakt og offentlighet i 1700-talets Sverige*, (Atlantis, 2009).

Odelberg, Axel, *Med kungen som verktøy*, (Norstedts, 2014).

Orning, Hans Jacob, *Norvegr: Norges historie frem til 1400*, (Aschehoug, 2011).

Rem, Tore, *Olav V: Den fremmede, 1903 – 1940*, (Cappelen Damm, 2020).

Røsoch, Henry, «Statschefenes Møte i Stockholm», *Aftenposten (morgenutgaven) 19. 10. 1939*. Hentet fra Nasjonalbibliotekets nettsider 26. 04. 2022.

(<https://www.nb.no/items/956bf13275ef7d44f3e5fbd1f6264ddf?page=9>).

Røsoch, Henry, «Nordens statsoverhoder taler til sine folk fra Stockholm Slott», *Aftenposten (aftenutgaven) 19.10.1939*. Hentet fra nasjonalbibliotekets nettsider 26.04.2022.

(<https://www.nb.no/items/8c6e5f147b9371eb7d3baace5a2da640?page=0>).

Sandin, Per, *Ett Kungahus i Tiden*, doktorgrad, (Uppsala universitet, 2011).

Scott, H. M., *Charles XI and Swedish Absolutism*, (Cambridge University Press, 1998).

Slagnes, Betina, *Parlamentarismens effekt på regjerings- og statsrådsstabiliteten: en analyse av norsk og svensk parlamentarisme i et 200-årig perspektiv*, mastergrad, (Universitetet i Oslo, 2019), <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/69709/Master-2019-Betina-Slagnes.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Oslo, 2019), <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/69709/Master-2019-Betina-Slagnes.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Smidt, Poul, *Fredy*, (Gyldendal, 2020).

Spring, D. W., «The Soviet Decision for War Against Finland, 30 November 1939», *Soviet Studies*, årgang 38 (2), 1986, ss. 207 – 226, (<https://www-jstor-org.ezproxy.uio.no/stable/151203?seq=1>).

(<https://www-jstor-org.ezproxy.uio.no/stable/151203?seq=1>).

Stugu, Ola Svein, *Norsk historie etter 1905: Veggen mot velstandslandet*, (Det norske Samlaget, 2. opplag, 2018).

Teige, Ola «Arven etter eneveldet», *Internasjonal politikk*, årgang 68 (3), 2010.

Townsend, Mary Evelyn, *The Rise and Fall of Germany's Colonial Empire 1884 – 1918*, (Macmillan Company, 1930).

Ukjent forfatter, Kan Norden skape fredsgrunnlag?, *Aftenposten (morgenutgaven)* 17.10.1939. Hentet fra Nasjonalbibliotekets nettsider 26.04.2022.
(<https://www.nb.no/items/a7f403b65d151299f4320502b1f2c93b?page=1>).

Ukjent forfatter, telegrammene fra de amerikanske republikker til kong Gustav, *Aftenposten (aftenutgaven)* 19.10.1939. Hentet fra nasjonalbibliotekets nettsider 26.04.2022,
(<https://www.nb.no/items/8c6e5f147b9371eb7d3baace5a2da640?page=0&searchText=aftenposten%2019.10.1939>).

Upton, A. F., «The Riksdag of 1680 and the Establishment of Royal Absolutism in Sweden», *The English Historical Review*, årgang 102 (403), (Oxford University Press, 1987).

Ulvros, Eva Helen *Oscar I*, (Historiska media, 2007).